پنجابی دا اپنا عروض

(چھندا بندی)

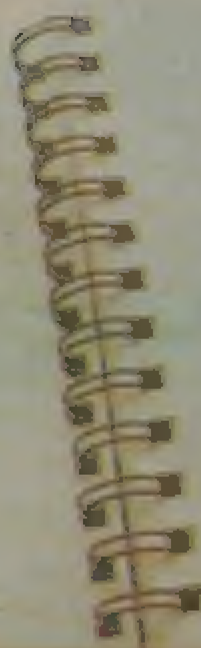

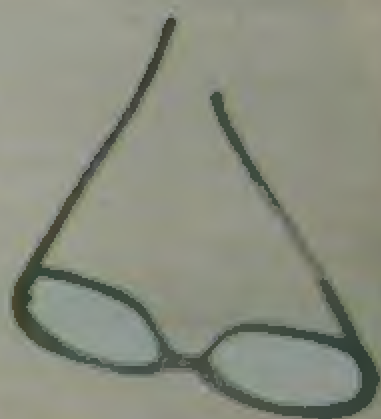

صدیق تاثیر

بزم فقیر پاکستان

جان پچھان

اصل ناں: محمد صدیق

ادبی: صدیق تاثیر

ولدیت: نواب دین (مرحوم)

تاریخ پیدائش: ۱۰-۱۰-1951

تعلیم: فاضل پنجابی، فاضل فارسی (درس نظامی)

لکھتاں: (۱) رباعیات تاثیر (پنجابی رباعیاں) مطبوعہ ۲۰۰۷، جنہوں مسعود کھدر پوش ایوارڈ (پنجواں انعام)، ورلڈ پنجابی فورم گجرات توں ایوارڈ (دوجا انعام) ملیا تے اکادمی ادبیات اسلام آباد ولوں قومی ادبی ایوارڈ ۲۰۰۷ء سید وارث شاہ ایوارڈ نال نوازیا گیا

(۲) پنجابی دا اپنا عروض: (پنجابی عروض دی پہلی کتاب) مطبوعہ ۲۰۰۹

چھپدیاں پیاں:

۱۔ حسن آوارگی (اردو غزلاں دا مجموعہ)

۲۔ تیشۂ فکر (فارسی غزلاں دا مجموعہ)

۳۔ بن پیڑاں تاثیراں ناہیں (پنجابی غزلاں دا مجموعہ)

پتا: صدیق تاثیر، شیش محل پارک، گلی نمبر ۲ گوجرانوالہ روڈ، شیخوپورہ

موبائل: 0322-3229313

پنجابی دا اپنا عروض

(چھند ابندی)

صدیق تاثیر

بزمِ فقیر (پاکستان)

125/3-B2 ٹاؤن شپ لاہور 54770

PUNJABI DA APNA AROOZ

(Chanda Bandi)

By: Sadiq Taseer

Price: Pak Rs.200.00, U.S. $ 10.00, U.K. £ 5.00

Edition: April, 2009.

Published by: Muhammad Junaid Akram

Secretary, Bazm-e-Faqir, Pakistan

Mailing Address: 125/3-B2, Township Lahore, Pakistan

Phone: 92-42-5150271

Mobile: 92-300-9485536

E-mail: junaidakram65@hotmail.com

مُل: 200 روپے

ایڈیشن: اپریل 2009ء

بزم فقیر پاکستان بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں دی
یاد وچ قائم ہون والا علمی ادبی تے ثقافتی ادارہ اے۔ اسیں
اپنیاں علمی ادبی تے ثقافتی سرگرمیاں جاری رکھن وچ محکمہ
اطلاعات تے ثقافت' حکومت پنجاب' لاہور دے مالی مِل
ورتن لئی شکر گزار آں۔

بلبلِ پنجاب بابائے پنجابی حضرت ڈاکٹر فقیر محمد فقیرؒ

تے اوہناں دے مان جوگ شاگرد تے میرے استاد

جناب آسیر سوہلوی

ہوراں دے ناں

جاہل شاعراں نوں ذرا سمجھ آوے شعر موزوں لکھ سنائیے جی
علم شاعری دا جس پتا ناہیں اوس نوں علم عروض پڑھائیے جی

(سید وارث شاہؒ)

ہسن کھیڈن نال لے گیا پا گیا اے وچ فکراں
پائی لیہہ پرانی وانگوں ٹنگ گیا وچ کِلّیاں

(امیرؔ سوہلوی)

بسم اللہ

میری بڑی دیر توں خواہش سی پئی کسے اُستاد کولوں پنجابی دے اپنے عروض بارے کتاب لکھوائی جائے۔ پنجابی دے شعر و ادب نال ایہہ ٹریجڈی اج کل تاں ودھدی ہی جا رہی اے کہ اکثر لوک شعری عروض دے جانو ہی نہیں۔ ایویں ویکھا ویکھی شاعری کری جا رہے نیں۔ بَراں توں ناواقفیت' گھسے پٹے موضوع تے ناقص خیالاں نال بھرے بے جان شعر پڑھ پڑھ کے تے بدمزگی ہوندی رہندی اے۔

وِن سونے موضوع' ہا نکے خیال' شعری کمالاں توں اُکا ای زوال آندا جا رہیا اے۔ میں اگے وی اک وار لکھیا سی پئی ناظم تے شاعر وچ فرق ہوندا اے۔ ہر ناظم شاعر نہیں ہوندا۔ شاعری تاں اوہوای ہوسکدی اے جیہدے وچ شعریت نظر آ رہی ہووے تے فیر شعر تاں اوہوای سوادی ہوندا اے جنھوں پڑھدیاں رونگٹے ہی کھڑے ہو جان۔ جیہڑا دل تے اثر کرے تے دماغ نوں سوچیں پا دیوے۔ پر ساڈے اج دے شاعراں وچ ایہو جیہی گل اُکا ای مکدی جا رہی اے۔ روز دے روز کئی کئی شعری مجموعے چھپدے جا رہے نیں۔ پوری پوری کتاب پڑھ چھڈی دی اے پر وچوں اک وی شعر نہیں لبھدا۔ کتاب مُکا کے سوچنا پیندا اے کہ ایس کتاب دا موضوع کیہ سی؟ جے کسے شاعر نوں آکھو تے اوہدا خیال ایہوای ہوندا اے مرزا غالب تاں میں ہی ہاں۔ میں ایسے شاعراں نوں وی ملیاں جیہڑے اُکا بے وزن تے بگے شعر سنا کے تے چیخ چیخ کے دعوے کر رہے ہوندے نیں میرا شعری مجموعہ چھپ لین دیو لوکیں بلھے شاہ تے وارث شاہ نوں بھُل جان گے تے ہر کوئی میرا ای دیوان چُکی پھرے گا۔ حقیقی گل تاں ایہہ ہوندی اے کہ گل کرن والے نوں ایہہ وی نہیں علم ہوندا کہ اوہدا شعری مجموعہ ''دیوان'' نہیں صرف شعری مجموعہ اے۔

رسالے دی ایڈیٹری کر کے میں جو کجھ ویکھیا تے سکھیا اے اوہ ۔ جے کدی لکھاں تے کئی ''دانش ور'' میتھوں قتل کران دے پروگرام بناندے پھرن۔

تحقلی کتاب لکھ کے صدیق تاثیر ہوراں میرے من دی مراد پوری کیتی اے۔ ایہہ کتاب میرے جیہے کئی شعروادب دے طالب علماں لئی سبق دا کم کرے گی۔ (جے کوئی اپنے آپ نوں طالب علم سمجھے تاں) ساڈے ادبی حلقیاں وچ تاں چوکھے لوک جماندرو اُستادہی ہوندے نیں۔

صدیق تاثیر ہوراں ایدوں پہلوں پنجابی رباعیاں دا مجموعہ تہاڈی سیوا وچ پیش کر کے اکادمی ادبیات پاکستان اسلام آباد ولوں قومی ادبی ایوارڈ (سید وارث شاہ ایوارڈ) اِک لکھ دا پہلا انعام حاصل کیتا تے ملک دے سارے ادبی حلقیاں توں شاباش کھٹی تے ایہہ دوجا علمی تے ادبی معرکہ وی ان شاء اللہ اوسے سچ دا کم ثابت ہووے گا۔ تسیں پڑھو تے صدیق تاثیر نوں واہوا شاباش دیو۔

۵ اپریل ۲۰۰۹ء

محمد جنید اکرم
سیکرٹری
بزم فقیر پاکستان

مُکھ بند

ہن تیکر شاعری دے عربی' فارسی تے اردو علم عروض دیاں جنیاں وی کتاباں لکھیاں گئیاں یا چھاپے چڑھیاں نیں اوہناں دے کسے اک لکھیار نے وی ایس بریک تے گنجلدار علم نوں کھولن دے دعوے کرن دے باوجود اُلٹا ایہنوں اک گورکھ دھندا جیہا بنا کے ای پیش کیتا اے تے ایہدے سمجھن وچ ہور وی اوکڑاں پیدا کر دتیاں نیں۔

علم کوئی وی ہووے جدوں تیکر اوہدا مُڈھ لا' اوہدیاں باریکیاں' رمزاں تے اوہدیاں گنجلاں نوں کھول کے بیان نہ کیتا جاوے تاں اوہ علم کدی وی لوکائی وچ نہ تے پرچلت ہو سکدا اے تے نہ ای پڑھیار ای اوہدے توں لابھ چُک سکدے نیں۔

عروض دے علم دیاں کتاباں لکھن والیاں نے سانوں اج تیک بڑے بڑے گنجلدار تے پیچیدہ گول گتیریاں دے چکر وچ ای رکھیا اے تے ایہو وجہ پائی اے پئی ایہہ علم عروض اَت پرانا اے تے ایہدی ایجاد دا سہرا عرباں دے سر ای بجھدا اے۔ ایہدے بانی مبانی خلیل بن احمد بصری نے ایہنوں ۱۰۰ھ وچ ایجاد کیتا سی۔ عرب وچ پرچلت ہون دے مگروں ایہنوں فارسی والیاں اپنایا تے اپنے مطلب موجب ایہدے وچ کجھ تبدیلیاں وی کیتیاں۔ اردو والیاں نے وی بھاویں ایہدے نال ایہو کجھ ای کیتا پر کدی کدی ایہہ پنجابی دے علم عروض کولوں وی کم لیندے رہے تے ایہنوں ہندی والیاں وانگر پنگل داناں دیندے رہے۔

ہر زبان دا آپو اپنا مزاج تے سبھا ہوندا اے۔ عربی زبان دا وکھرا مزاج اے تے فارسی' اردو زباناں دے وکھو وکھ سبھا نیں تے فیر ایہناں دا عروض پنجابی زبان دے مزاج تے کیویں پورا اتر سکدا اے؟ ایہدے مزاج تے تاں دیسی عروض "چھندا بندی" ای پوریاں اتردا اے۔

ایہو وجہ اے پئی فارسی والیاں نے کجھ عربی بحراں لے لیاں تے کجھ چھڈ دتیاں تے اوہناں نوں اپنی زبان دے مزاج دے مطابق ڈھالن دے بڑے جتن کیتے تے اجے توڑی انجے جتن کیتے جا رہے نیں پر اردو وچ تے پنجابی وچ ایس طرحاں دا کوئی کم اجے تیکر سرے نہیں چڑھ سکیا۔

حالانکہ ایہہ پنجابی علم عروض ایتھوں دا (دیسی) علم عروض اے تے اردو، پنجابی، سندھی، پشتو تے بلوچی تے ہندی زباناں دے مزاج دے عین مطابق علم اے۔ پنجابی نوں اردو دی ماں ہون دا شرف حاصل اے تے ایہدے ایس اعزاز نوں سارے پارکھ تے محقق من دے نیں۔ اردو شاعر شروع توں ای اپنیاں شعراں وچ پنجابی زبان دے اکھر بڑے کھلے دل نال ورتدے دی نیں۔ ہور تے ہور میر تقی میر توں لے کے علامہ اقبال تیکر دے اُج کوٹی دے شاعراں نے پنجابی علم عروض دیاں کئی من پسند بحراں وی اپنی اُردو شاعری وچ ورتیاں نیں پر ایہدے باوجود اُردو دان طبقہ پنجابی دے علم عروض (چھندا بندی) دی قدامت تے جسامت دا کھلے دل نال اعتراف کرن نوں ہرگز تیار ہوندا نظر نہیں آوندا۔

ایہہ سب کجھ کسے تعصب دی وجہ توں نہیں سگوں ایس توں اے کہ پنجابی دے علم عروض دی اج توڑی کوئی کدھرے کتاب جو نہیں چھپ سکی۔ نہ ایس پاکستانی پنجاب وچ تے نہ ای ہندوستانی پنجاب وچ۔ سوائے اک دو مضموناں دے تھوڑے بڑے ادھورے جیہے نیں۔

پنجابی شاعری دے تول، وزن تے ناپ دا اپنا دیسی نظام اے جیہڑا ہزاراں سالاں توں پنجابیاں دی توجہ نہ کرن توں بڑا پچھے چلا گیا اے تے اسیں پنجابی صدیاں پرانے عربی فارسی علم عروض نوں ای ایتھوں دی شاعری تے لاگو کرن تے تلے ہوئے آں۔ کیہ اسیں ایس طرحاں اپنی شاعری، اپنیاں زباناں دے مزاج نال دھرو نہیں کر رہے؟ بڑے ہرکھ والی گل اے پئی اساں پنجابیاں اپنی شاعری دے اَت پرانے تے

قدیم علم عروض جیہنوں ہندی والے (پنگل) دا ناں دیندے نیں اج توڑی کوئی لابھ نہ چکیا تے پنجابی دے پڑھے لکھے شاعراں وی ناواقفی پاروں ایہدے ول سدا کنڈ ای کیتی رکھی۔

ایہناں ساریاں گلاں نوں منکھ رکھ کے میں ایہہ فیصلہ کیتا پئی عربی فارسی تے اردو عروض وچ کوئی نواں تجربہ کرن دی تھاویں (یا سوکھا کر کے لکھن دی مغز ماری کرن نالوں) کیوں نا پنجابی شاعری دے اپنے خالص تے نرول علم عروض نوں ای جیہڑا کہ کوئی بوہتا اوکھا وی نہیں ہور سوکھا تے آسان کر کے عربی عروض دے تناظر وچ ای پیش کیتا جاوے۔

تے پنجابی عروض دے اوہ سارے وزن 'تول' (چھند) دسے جاون جیہڑے کہ اردو والیاں نے نہ صرف اپنی شاعری وچ ورتے سگوں اج توڑی اپنائے وی ہوئے نیں۔ اردو والے شاید ایس گل توں بےخبر نیں پئی اوہناں دی شاعری تاں ڈھیر اگے جا پہنچی اے پر اوہناں دا عروض اکو تھاویں جم کے رہ گیا اے۔ تاں ای تے اوہ اپنی شاعری دے علم عروض نوں جیہڑا کہ آخری ساہواں تے پہنچا کھلوتا اے مانگویں علم عروض دی آکسیجن دیندے نظر آوندے رہندے نیں تے زحافاں دے ہنکورے بھردے رہندے نیں۔

میں بوہتے پنجابی شاعر ایہے وی ویکھے نیں جیہناں نوں عروض تاں دی کوئی کسے شے دا لکھو پتا نہیں اے تے خاص ساڈی نویں نسل دا تے اللہ ای حافظ اے جیہناں کول ہور کجھ ہووے تاں ہووے پر موزوں تے باوزن شاعری اُکا نہیں لبھدی۔ اوہناں نوں اوہناں دی ایس بےراہ روی دی شکایت کریئے تاں اوہ بڑی حیرانی نال ایہو جواب دیندے نیں۔ کیہ پنجابی دا وی کوئی عروض ہے دے؟ تے جے ہے وے تاں ایہدی اج تیک کوئی کتاب کیوں نہیں چھپی؟ اوہناں نوں کیہ دسیئے؟ پئی علم عروض شاعری لئی رکنا کو ضروری اے تے ایہدی کتاب کیوں نہیں چھپ سکی!

ساڈا پنجابی دا اک بھوں پرانا اکھان اے پہلاں تول تے پھر بول۔ بول توں بغیر تول کجھ نہیں تے تول توں بغیر بول کسے کم نہیں۔ تول تے بول (شعر تے وزن) دا ازلی سانگا اے تے ہمیشہ ایہہ سمبندھ رہنا اے۔ کئی پڑھے لکھے اردو پنجابی شاعر عروض دی اُکا کوئی ضرورت ای نہیں سمجھدے تے اوہ مولانا روم دے ایس مشہور شعر۔

شعر می گوئم بہ از قند و نبات
من ندانم فاعلاتن فاعلات

نوں دلیل دے طور تے جھٹ سنا دیندے نیں۔ اوہ نہیں جان دے پئی مولینا ہوراں تاں ایہہ گل عجز پاروں کیتی اے ورنہ اوہناں ہزاراں شعراں دی ضخیم مثنوی وچ کدھرے کوئی اک شعر وی بے وزن نہیں دسدا۔

میں ہور کیہ کہواں پئی چلو کتاب لکھنا تاں قدرے سوکھا کم ای سہی پر اوہنوں چھاپے چڑھانا تاں لکھن نالوں کدھرے اوکھا کم بن چکا اے۔ ایہہ کم ہن کوئی حکومت یا حکومتی ادارہ ای بہر ے چاڑھ سکدا اے۔

میں پنجابی علم عروض دی جو ایہہ کتاب ترتیب دتی اے ایہہ کوئی صرف پنجابی شاعراں دے ای لابھ چکن جوگی نہیں سگوں اردو والے وی میری ایس نکی جیہی کاوش توں پورا پورا فائدہ اٹھا سکدے نیں۔

اردو ہووے یا پنجابی میری کوشش ایہو اے پئی ایہہ دوویں زباناں (جیہناں دا آپو وچ ماں دھی دا رشتہ اے) دنیا دیاں بین الاقوامی زباناں دے موڈھے نال موڈھا لا کے چل سکن۔

پنجابی وچ اُنج تاں دنیا دے ہر علم دی کتاب چھپ چکی اے یا چھپ رہی اے۔ اچھیاں علمی ادبی سماجی تے ثقافتی تے تہذیبی ترقی دے موضوعاں تے چھپیاں کتاباں وچ تعلیمی تے معاشرتی تے ویلے دیاں لوڑاں تے تھوڑاں پوریاں کیتیاں نیں تے ون سونی لوکائی ایہناں توں لابھ چک رہی اے۔ جے نہیں تاں صرف پنجابی علم

عروض دی کوئی کتاب اجے توڑی چھپ کے مارکیٹ وچ نہیں آئی۔ سگوں اردو وچ وی اجے توڑی اس طرحاں دی کوئی کتاب نہیں چھپ سکی۔

میری ایہہ کوشش اے پئی جیہڑا بندہ شعر دا ذوق شوق تاں رکھدا اے پر شعر نوں پرکھن جوگا نہیں۔ اوہدے وچ شعر نوں جانچن تے پرکھن دی صلاحیت پیدا ہو سکے تے شاعر لوک ایس کتاب نوں پڑھ کے اپنی شاعری نوں ہور وی چمکا سکن۔ کیوں جے وزن تے تول توں بغیر شعر، شعر ہر گز نہیں ہوندا۔ ہور کجھ ہووے تاں ہووے ایہہ گل ہر زبان دے عالم تے استاداں دے نیم پئی وزن تے تول توں بناں شعر مکمل شعر نہیں اکھوا سکدا تے عروض دے علم توں بغیر کوئی شاعر کامل شاعر نہیں منیا جا سکدا۔ میں اپنی ایس کتاب "پنجابی شاعری دا اپنا عروض" نوں پنجاں باباں وچ ونڈیا اے۔ جیہدا ویروا کجھ ایس طرحاں اے:

پہلے باب وچ عروض (چھندا بندی) دی لوڑ تے اوہدے مُڈھ بارے جانکاری ونڈی اے جیہڑی کہ تواریخ دے عین مطابق اے۔

دوجے باب وچ وزن، تول دی موسیقی نال سانجھ دی دس پائی اے تے تیجے باب وچ پنجابی شاعری دیاں کجھ مشہور صنفاں تے اصطلاحواں دسیاں نیں تے چوتھے باب وچ شاعری دے ماترائی نظام نوں موضوع بنایا اے تے پنجویں باب وچ "چھندا بندی" دا ویروا کیتا اے۔

فقیر صدیق تاثیر
شیخوپورہ

پہلا باب

عروض (چھندا بندی) دی لوڑ تے اوہدا مُنڈھ

عروض' پنگل' چھند شاستر تے "چھندا بندی" دے اِکو جیہے ای معنے نیں ایہہ اوہناں اصولاں' قاعدیاں تے کلیاں دا ناں اے جیہناں دی مدد (ورتوں) نال شعر دا وزن' تول تے بحر کڈھی جاندی اے۔ جس طرحاں ہر جنس دا کوئی نہ کوئی ناپ تے تول ہوندا اے۔ ایسے طرحاں ہر شعر (نظم' غزل) دا وی وزن' تول تے ناپ ہوندا اے۔ جویں ناپ تول توں بغیر دنیا جہان وچ کوئی جنس ہتھ نہیں آوندی اوسے طرحاں کوئی شعر (نظم' غزل) وی نہیں لکھی جاندی۔ دنیا جہان نے جس طرحاں آپو اپنیاں جنساں مطابق اوہدا ناپ تول گھڑیا ہویا اے۔ اُنج (شعروشاعری) دے وزن وی بنائے ہوئے نیں۔

ہر ملک تے ہر زبان دی شاعری دا آپو اپنا علم عروض اے۔ بحراں تے میزاں (چھنداں) دے آپو اپنے سچے گھڑے ہوئے نیں۔ ہر بول دا کوئی نہ کوئی تول ہوندا اے تے ہر شعر دا کوئی نہ کوئی وزن۔ وزن تے تول' بحر تے میزتوں بغیر کوئی نظم کوئی غزل نہیں ہوندی۔ ایتھوں تیک پئی آزاد شاعری وی اک وزن رکھدی اے۔ نظم' غزل تے شعراں دے وزن گھڑن والے اصولاں دا ناں ای عروض (چھندا بندی) اے۔

ساڈے ملک (پاکستان تے ہندوستان) وچ صدیاں توں شاعر عربی' فارسی عروض دی ورتوں کردے چلے آرہے نیں۔ تاریخ گواہ اے پئی کئیاں لوکاں ایہنوں اَت آسان کرن دیاں وِن سونیاں کھکھاں کیتیاں۔ سید انشاءاللہ خاں انشا نے چِٹ لگن تے پری خانم دے سوکھے رکناں تھیں شعراں دی تقطیع (ونڈ) کرن دا رواج کڈھیا۔ کسے نے "تن تنا تن" طرحاں دے حرفاں دی گھڑت کیتی تے کسے دھن دھنا دھن دے اکھر

کھڑ لئے۔ ایس طرحاں دیاں ایہہ اصطلاحواں گھڑن نال شاید اوہ چاہندے سن کہ اوس ویلے دے پرچلت عروض (عربی فارسی عروض) نال اوہ اپنا سمبندھ مکا سکن وچ کامیاب ہو جان گے پر ایس طرحاں نہ ہو سکیا۔ کاش ایہہ لوک ایتھوں دے مقامی تے دیسی عروض (چھندا بندی) توں واقف ہون دا چارا کر دے تے ایسے نوں ای پرچلت کرن دے جتن پوردے۔ تاں بن جیکر ایتھے لیراں تے بحراں ہو چکیاں ہندیاں۔ جیہڑا عروض ایتھوں دیاں زباناں دے مزاج مطابق سی اوہنوں مگھن تے رواج دین دا بھروال کسے وی کوئی چارا نہ کیتا۔

پر کجھ لوکاں فیر وی اردو شاعری دے واسطے ہندی علم عروض جیہڑوں ہندی والے پنگل دا ناں دیندے نیں سفارش تے حمایت کیتی۔ مولوی عبدالحق، نظم طباطبائی، عمراں جی، مولینا تاجور نجیب آبادی، پنڈت کیفی، عظمت اللہ خان مصنف سریلے بول۔ پروفیسر گیان چند جین تے پروفیسر مسعود حسین خاں ورگے اُچ کوٹی دے عالماں تے عروضیاں نے بڑا رولا پایا پئی ایتھوں دی شاعری واسطے عربی فارسی عروض دی تھیں ہندی عروض جیہڑوں ہندی والے پنگل تے پنجابی چھندا بندی آکھدے نیں لوڑدا ے۔

جدوں وی کوئی زبان ہندی تے پرچلت ہو جاندی اے تاں اوہدے وچ شاعری (گیت، چھند، بحر) وی ہیکر آوندے نیں۔ کسے وی زبان دی شاعری اوڈی ای پرانی تے قدیم ہوندی اے جنی کہ اوہ زبان پرانی تے قدیم ہووے تاں ای تے دنیا جہان دیاں اُت پرانیاں زباناں دے پہلے لکھتی نمونے شاعری (نظم) وچ ای لبھدے نیں۔

ایتھے (ہندوستان) وچ آریاواں دے آون توں وی بہت پہلاں پنجابی زبان بولی (پڑھی لکھی) جاندی سی۔ ہڑپہ دی رہتل تے دیب دیاں چونہہ کوٹھیں ڈھاں سن۔ آریا جدوں ایتھے آئے تاں کجھ چر سانجھے دیب نوں محراں تے پنجاب کے ایتھوں دے علم وادب دے چنگے گُن اوہ اپنے نال لے گئے سن۔ جیہناں گناں وچ شاعری دا وڈا

ٹکن علم عروض (چھندا بندی) سی تے بوہت بعد وچ ہندیاں نے ایہدا ناں پنگل رکھ لیا۔
ہندی والیاں نے جتنے چھند اپنائے ہن اوہ سارے دے سارے ساڈے ای چھند ہن۔

ہاں ہندی دے اپنے چھند (بحراں) تاں ای منے جاسکدے سن جے ہندی
والیاں کول ساڈے نالوں پہلاں موجود ہوندے۔ ہندی ادب دیاں تواریخاں ایس
حقیقت دیاں بھرویں شاہدی دیندیاں نظر آوندیاں نیں۔ ہندی اردو والیاں پنگل دا بانی
پنگل رشی دسیا اے جد کہ اوہدا ناں پنجلی سی تے اوسے نے ای پنگل (علم عروض) چھندا
بندی ایجاد کیتا سی جو ملتان (پنجاب) دا رہن والا سی۔ یعنی ایہہ سبھے چھند پنجاب دے
سپتر نے ای مرتب کیتے سن۔

پنجابی علم عروض دی نینہہ اج توں ہزاراں سال پہلاں پنجاب دی سرسبز تے
لہلہاندی دھرتی اُتے ای رکھی گئی سی تے گنگا جمنا دے دسنیک ایہہ مشا تحفہ ایتھوں ای
اپنے نال لے کے گئے سن۔ اج اسیں اپنی علمی ادبی تواریخ دی ناواقفی پاروں ایس ٹکن
ونتے تے پچھے لابہہ دے علم نوں ہندوواں دے کھاتے وچ بڑے فخر نال پارہے آں۔ پچی
گل تاں ایہہ دے پئی سنسکرت' ہندی تے اردو والیاں نے شاعری دے وزن تے تول
ساڈے کولوں ای لئے ہن۔ وزن تے تول دے سبھے اصول ساڈے وڈیاں دے ای
متھے ہوئے ہن۔

فیر اک ہور تواریخی شہادت ایہہ وی اے پئی ہندوواں دا مشہور وید جیہڑا چھ سو
سال قبل مسیح لکھیا گیا اوہ پنجاب وِچ ای لکھیا گیا سی۔ جیہدے وچ وکھ وکھ اُنی بحراں
(چھند) موجود ہن۔ ایہناں بحراں (چھنداں) دے باقاعدہ ناں وی دتے گئے ہن۔
(۱) گائتری' (۲) ترشٹپ' (۳) انشٹم' (۴) جگتی' (۵) اُشنک' (۶) پنکتی' (۷) ورتی'
(۸) آتیشٹی' (۹) شاک وری' (۱۰) اَت جگتی' (۱۱) اٹ شش وری' (۱۲) اشٹی' (۱۳)
دھرتی' (۱۴) ان دھرتی' (۱۵) پرگادھ باراہت' (۱۶) گکھو' (۱۷) مہان باراہت' (۱۸)
اک پدے والے' (۱۹) دو پدے والے۔

آصف خاں مرحوم ہوراں دی کاڈھ موجب دنیا دی سب توں پہلی گرامر نوں پنجاب وچ ای رچن دا اعزاز حاصل اے۔ جیہدا ناں "اشٹا دھیائی" سی۔ ایہہ پانی دی لکھت اے تے ایہدے وچ ایہنے گرامر دے نال نال اصواتیات (آوازاں) تے علم عروض (چھندابندی) دے اصول وی متھے نیں تے بیان کیتے نیں۔ سوادلی گل ایہہ وے پئی عربی عروض دی نیہہ وی علم الصرف (گرامر) دے انداز تے ای رکھی گئی اے۔

خلیل بن احمد جیہڑا کہ بڑا وڈا صرفی تے نحوی سی تے اوہ ورق گنن والیاں دے بزار وچوں لنگھ رہیا سی کہ اوہدے کناں وچ ہتھوڑے دی کھٹ کھٹ دی واج پئی تاں اوہنے علم الصرف دے انداز دے مطابق (ف ع ل) فعل نوں میزان متھدیاں ہویاں فعل نال ن دا لاحقہ لا کے فعلن کر لیا تے کھٹ کھٹ نوں فعلن دے وزن تے متھ لیا تے فیر اوس کجھ چر بعد عروض دا بوہت وڈا تے عالیشان محل تعمیر کر چھڈیا۔

ایس تواریخی علمی حقیقت توں بوہت گھٹ لوک واقف ہن پئی پنجابی دا اپنا علم عروض اج توں ہزاراں سال پہلے دا موجود اے۔ جیکر واقف ہوندے تاں چنگے بھلے پڑھے لکھے شاعر لوک پنجابیاں نوں کدی ایہہ مہنا نہ ماردے پئی کیہ پنجابی شاعری دا وی کوئی اپنا علم عروض ہے وے؟

کل تک ایہوں لوک پنجابی گرامر نہ ہون تے پنجابی زبان دی لغت نہ ملن پاروں طرحاں طرحاں دے مہنے دیندے نہیں سن تھکدے پر ہن گرامر تے لغت تے کیہ اللہ دے فضل نال ساڈے عالماں تے لکھیاراں نے ہر مہنا ای دھو چھڈیا اے۔ ایہہ سب کجھ علمی تے تواریخی ناواقفی پاروں ای ہوندا چلا آ رہیا سی۔ ورنہ پنجابی زبان دی گرامر تے لغت اج توں بوہت پہلاں چھپ چکیاں ہن تے ہن تاں ایس سلسلے وچ ڈھیر ای لگ گئے نیں۔ ان شاء اللہ پنجابی دا علم عروض مرتب ہون توں (چھپن توں مگروں) اجیہے لوکاں دے مونہہ اپنے آپ ای بند ہو جان گے۔

اینج کجھ لوک اجیہے سوال کر دے نیں پئی پنجابی شاعری دا اپنا کوئی عروض

ہے تاں لیاؤ --- دکھاؤ؟ تے جدوں اسیں اوہناں نوں پنجابی چھنداں (بحراں) مثال دے طور تے کبت' دوہڑا' سرکھنڈی تے نشانی وغیرہ دے ناں دسنے آں تاں اوہ اگوں ترت آکھ چھڈدے نیں پئی ایہہ تاں تسیں ہندی شاعری دے علم عروض (پنگل) دی گل کر رہے او؟ اسیں تہاتھوں پنجابی شاعری دے علم عروض دے بارے پچھ رہے آں؟ ہن اوہناں دے بھیجے وچ ایہہ گل کس طرحاں پائی جاوے پئی جناب جی ایہہ بحراں تے ایہہ (چھند) ہندی والیاں اج توں بوہت پہلے ساتھوں ای لئے ہن۔

پر اوہناں دا وی کیہ قصور اے؟ قصور تے ساڈا اے جیہناں اجے توڑی اپنی شاعری دے ایس گن ونتے علم ول گوہ ای نہ کیتا۔ اسیں جیہڑی گل اج تیک آپ نہیں سمجھ سکے دوجیاں نوں کیویں سمجھا سکنے آں؟ جیہڑا کم آپ نہیں چھوہ سکے کسے دوجے (غیر) توں اوہدے سرے چاڑھن دی توقع کس طرحاں کیتی جاسکدی اے؟

دوجا باب

وزن' تول دی موسیقی نال سانجھ

شاعری تے موسیقی دا ساتھ دامن تے چولی والا اے۔ میراثی دے اکھراں وچ سب توں پہلاں آواز بنی تے آواز دے اتار چڑھا نال سُر بنے تے سُراں دے سنجوگ نال ای بولاں (شاعری) نے جنم لیا۔ فیر راگ وزن' تول دی ڈوری نال بجھ کے اوہ بول گیت (شاعری) بن گئے۔ عروض دی نیہہ ای موسیقی (ردم تے لے) دیاں سُراں اُتے رکھی گئی اے۔

ورق گھاں دے تھوڑے دی کھٹ کھٹ دی آواز دا آہنگ تے لے ای خلیل بصری کولوں فع + لن (فعلن) دی کاڈھ دا موجب بنی سی۔ بے تکے تے موزوں اکھراں دی تکرار نال جیہڑا کھن پیدا ہوندا اے۔ جیہڑی تاثیر تے گھلاوٹ ہنگر دی اے اوہدا ناں ای ترنم تے موسیقی اے۔

حضرت داؤدؑ دے مزامیر (غزل الغزلات) مشہور نیں تے اوہناں دا لحن داؤدی وی اک ضرب المثل بن چکیا اے۔ ہندوواں دے قدیم تے مقدس ویداں تے شاستراں وچ بھجن تے جیہڑے شبد تے منتر درج کیتے گئے نیں اوہ سارے دے سارے موزوں نیں تے اک آہنگ دے تحت ترتیب دتے گئے نیں۔ اوہناں شبداں' چھنداں تے منتراں دے اچارن لئی رشیاں نے چھندا بندی دے اصول گھڑے نیں جیہناں دی رُوح تے بنیاد موسیقی دیاں سُراں تے راگ راگنیاں ای نیں۔ ساڈی مقدس تے آخری آسمانی کتاب قرآن مجید دیاں سورتاں تے آیتاں وچ وی سرمست کر دین والا آہنگ موجود اے تے ایہہ آہنگ سورۃ رحمٰن وچ تاں ہور وی دو آتشہ ہو جاندا دسدا

اے۔ جتھے موزونیت ہووے گی اوتھے اک ردم تے آہنگ (سُر تال) وی ہون گے۔

دنیا دے دوجے ملکاں وانگر پنجاب دے لوکاں دی رگ رگ وچ وی موسیقی تے راگ رچنا شروع توں ای سمائی ہوئی اے۔ ایتھوں دیاں ہواواں تے فضاواں سُر سنگیت دے ہلارے چڑھیاں نظر آوندیاں نیں۔ کسے وی ملک تے قوم وچ (اوتھوں دی مقامی زبان وچ) جدوں گیت جمدے نیں۔ اوہناں گیتاں دی ایتھہ خاص خاص دُھناں تے رکھی جاندی اے جیہڑیاں مقامی مزاج تے موسیقی تے ادھارت ہوندیاں نیں تے غیر ہندی (پنجابی) شاعری تاں رس، لوچ، ترنم تے گھلاوٹ دی ای پیداوار اے۔ شاعری دی کوئی صنف وی ہووے موسیقی اوہدے وچ اک لازمی جز دی حیثیت رکھدی اے۔ موسیقی اوہ جادو اے جیہدا اثر جنوراں تے وی ہوندا اے۔ موسیقی تھیں خوشی تے غم دیاں سبھے کیفیتاں نوں دُونا کر دیندی اے۔ موسیقی آواز دا لوچ تے اوہدی ہم آہنگی نوں لفظاں دے اُچارن وچ تاثیر بھر دیندی اے۔

نظم تے نثر دا مڈھلا فرق ای اصل وچ غنائیت تے ترنم اے۔ موزونیت تے غنائیت، عروض (چھندا بندی) دے بغیر ہر گز نہیں آ سکدی۔ کیوں جے موزونیت تے غنائیت دے اصولاں تے قاعدے کلیاں دا ناں ای تے عروض (چھندا بندی) اے۔ ایہدا ایہہ مطلب ہر گز نہیں اے پئی شاعر شعر کہن توں پہلاں موسیقی دا علم حاصل کرے۔ سُر لَے دی جانکاری لوے۔ شاعری اک اجیہا کرتا تک تخلیقی عمل اے جیہدے وچ جذبے تے تاثر دے ملاپ نال کوئی وی دُھن بن سکدی اے۔ جیہدے وچ نغمگی آپے کدا آوندی اے۔ جتھے شعر تے تغزل روپ پھڑ لوے اوتھے ایہدا مڈھلا عنصر ترنم تے نغمگی آپے آ جاندی اے۔ شاعری نال موسیقی دا جوڑ کوئی نویں گل نہیں ایہہ شروع توں ای شاعری دیاں جڑاں وچ رچی وسی ہوئی اے۔

بابا فرید شکر گنج دے دوہے جیہڑا پنجابی شاعری دا مان تے تران نیں اوہناں دی موزونیت تے غنائیت دی تاثیر تے گھلاوٹ نوں ہر دور وچ دنیا تے سراہیا جاندا رہیا

اے۔ پنجابی کافی دے بانی حضرت شاہ حسین لاہوری ہوراں دیاں کافیاں عالمی شہرت رکھدیاں نیں تے اوہناں اپنیاں کافیاں دے سرناویں نہ صرف وکھو وکھ راگ تے راگنیاں دے ناواں اُتے ای رکھے نیں سگوں اوہناں راگاں تے راگنیاں وچ ای لکھیاں وی نیں تے اوہناں خاص راگاں وچ اپنے جذبے پیش کردیاں ہویاں راگ دی تاثیر تے وقت ویلے دا لحاظ وی رکھیا اے۔ اوہناں دے ایس وڈ گن توں وی صاف پتہ لگدا اے پئی اوہ نہ صرف سنگیت دیاں بھیتاں تے باریکیاں توں واقف سن سگوں اوس ویلے دی شاعری وچ پرچلت علم عروض (چھندا بندی) دی وی مکمل جانکاری رکھدے سن۔

مکدی گل ایہہ پئی موسیقی تے راگ رچنا دنیا دے ہر خطے وچ موجود اے تے دنیا دی ہر زبان وچ شاعری پائی جاندی اے۔ جویں راگ توں بغیر رچنا کجھ نہیں ایویں ای عروض (چھندا بندی) توں بغیر شاعری کجھ نہیں۔ کہے آکھیا سی پئی پنجاب تے پنجابیاں وچ شاعری تے آرٹ گٹ گٹ کے بھرے ہوئے نیں۔ پنجاب دے گبھرو پنجاب دیاں دھیاراں تے پنجاب دیاں ماواں اپنے اپنے دل دیاں گلاں نوں اپنیاں مٹھیاں مٹھیاں تے جو شیلیاں کوتاواں وچ بیان کرن وچ استاد نیں۔ اوہ کوتاواں صدیاں توں چلے آوندے سینہ بہ سینہ ساڈے لوک گیت نیں۔ جنہاں وچ دنیا جہان دا ہر موضوع موجود اے۔

پنجابی شاعری دی گیت اک اجیہی صنف اے جیہڑی ایس دھرتی توں پھٹی اے تے ایتھوں دی مقامی زبان تے ایتھوں دی رہتل تے ایتھوں دے وسیب وچ رچی وسی ہوئی اے۔ ایہہ لوک گیت لوکائی دی تخلیق نیں تے کسے وی گیت دے کسے لکھیار (شاعر) دا کسے نوں کوئی پتہ نہیں اے۔ ایہہ گیت اپنی موزونیت تے غنائیت پاروں صدیاں توں لوکائی دے دلاں وچ گھر کیتے ہوئے نیں۔ ایہہ گیت سارے دے سارے موزوں (باوزن) نیں تے باقاعدہ بحراں تے میٹراں وچ تخلیق کیتے گئے نیں

اوہ بحراں تے اوہ وزن جو صدیاں توں ایتھے پر چلت رہیاں نیں تے اجے وی ہین۔

ظاہر اے پئی ہزاراں لوک گیتاں وچوں کوئی اک گیت وی عربی فارسی عروض دے سچیاں تے پورا نہیں اُتر دا تے جے پورا اُتر دا اے تے صرف تے ایتھوں دا مقامی تے دیسی عروض (چھندا بندی) ای اے۔

پنجاب دے ایہہ پنجابی لوک گیت پنجابی دیاں پچھیاں تھیں یاں تے دن سونیاں بحراں وچ نیں جیہناں دا عروضی تجزیہ اج توڑی کوئی مائی دا لال نہیں کر سکیا۔ ایہناں وچ بے پناہ نغمگی اے۔ تاثیر تے گھلاوٹ اے تے سوز و گداز دے ہڑ پئے وگدے وسدے نیں۔ پنجابی شاعری دی سب توں قدیم صنف ایہہ گیت ای نہیں تے بعد وچ دوہا آوندا اے۔ باقی سبھے صنفاں بوہت بعد وچ آئیاں نیں۔ جیہس اوہلی فارمولے جیہناں اصولاں توں منظور رکھ کے ایہہ گیت کہے گئے نیں اوہناں اصولاں تے اوس فارمولے دا ناں ای تے چھندا بندی اے۔ ایہی پنجابی دا اپنا عروض اے۔ ایتھوں وی ثابت ہو جاندا اے پئی پنجابی عروض نال موسیقی دی سانجھ کیڈی کو پرانی اے تے قدیم وی اے۔ کیوں جے ایہناں لوک گیتاں وچ موسیقی گٹ گٹ کے بھری ہوئی اے۔ ساڈا اجنا کلاسک سرمایہ اے ماہیا ٹپہ ڈھولا تے لوک بولیاں تے دوہڑے؟ ایہہ سب کیہ نیں۔ جو اپنا وکھو وکھ آہنگ تے رنگ ڈھنگ رکھدے نیں جیہڑا موسیقی دیاں وکھ وکھ سُراں تے ادھارت اے۔ ساڈے صوفی بزرگاں (شاعراں) دا کلام اک پنجابی دا اجیہا ورثہ اے جیہڑا وکھو وکھ بحراں وچ اے تے ہر اک بحر دی وکھو وکھ سُر تے لے اے۔ جیہڑی اوہدے نال ای مخصوص ہو چکی اے۔

مثال دے طور تے بابا فرید دے دوہڑیاں دا اک وکھرا تے نویکلا رنگ تے آہنگ اے۔ ایسے طرحاں شاہ حسین دیاں کافیاں نویکلی طرز تے وکھری لے رکھدیاں نیں تے اج توڑی گائیاں جاندیاں نیں۔ حافظ برخوردار تے پیلو دے مرزے دی دُھن تے تے پورے پنجاب وچ اپنی نویکلا پاروں نہ صرف مشہور اے سگوں دلاں وچ گھر کر

ٹچکی ہوئی اے جیہدے وچ جوش تے روانی والی حد مُکی ہوئی اے۔

میاں محمد بخش ہوراں دا سیف الملوک اک اپنی طرز تے سُر رکھدا اے۔ اجیہی طرز تے سُر جیہڑی دلاں وچ اپنی تاثیر تے گھلاوٹ پاروں کھبدی چلی جاندی اے۔ ایسے طرحاں مولوی غلام رسول ہوراں دی "احسن القصص" (یوسف زلیخا) دی لَے نہ صرف نویکلی تے سوز بھری اے سگوں اُت درد بھرے آہنگ دی ترجمانی کردی دسدی اے۔ سید وارث شاہ دی ہیر دی طرز تے لَے توں کون پنجابی تے باہر دا بندہ واقف نہیں؟ جیہدے بارے اردو دے اُچ کوٹی دے شاعر تے عالم سید انشاء اللہ خاں انشاء ہوراں نوں ایتھوں تیک کہنا پے گیا

سنایا رات کو قصہ جو ہیر رانجھے کا
تو اہل درد کو پنجابیوں نے لوٹ لیا

ایہہ ہیر دی سُر تے لَے تے اوہدے آہنگ دی ای ساری برکت سی جیہنے لکھنو والیاں سوجھواناں تیک دی لٹ گھتیا۔ کجھ سیانیاں دا تے ایہہ وی آکھنا اے پئی وارث شاہ نے اپنی ہیر دا شہکار آہنگ تے ای تخلیق کیتا اے۔ ایہو وجہ اے پئی ایہدی کوئی پکی ٹھکی بحر نہیں کڈھی جا سکی۔ بھاویں اک دو سیانیاں نے ایہدی بحر دے ارکان اختراع کیتے نیں (اوہ اگے دسیا جائے گا) پر اوہ ارکان ہیر وارث شاہ دے ہر مصرعے تے پوریاں نہیں اتردے۔

ویکھیا جائے تے ساڈے کسے وی بزرگ تے صوفی شاعر نے اپنے کلام وچ عربی عروض دی ورتوں نہیں کیتی۔ اوہناں دے پیش نظر ہمیشہ پنجابی عروض ای رہیا۔ جیہوں ہندی یاں اردو والے پنگل داناں دیندے نیں پر سید وارث شاہ ہوراں دی ہیر دے شعراں دا جے چھندا بندی دے رکناں (ماتریاں) تھیں تجزیہ کریئے تاں رُکن گھٹ ودھ جاندے نیں جیہڑے ہیر پڑھن والے گا کے (ہیک لا کے) پورے کر جاندے نیں تے سنن والیاں نوں محسوس نہیں ہوندے ایس طرحاں ہیر دے شعراں دے رکناں دی

گھاٹ وادھ نال ہیر دی لے' طرز تے سُر آہنگ وچ کوئی فرق نہیں پیندا۔ ایتھوں وی معلوم ہوندا اے پئی ہیر دا قصہ تخلیق کرن لگیاں سید وارث شاہ ہوراں دے پیش نظر کوئی عروض سی تے نہ کوئی اجیہا قاعدہ کلیہ سی بس اک خاص آہنگ (ردم تے لے) ای سی جیہنوں مکھ رکھ کے اوہناں اک عظیم تے لاثانی شہکار تخلیق کر چھڈیا۔

مطلب ایہہ پئی سید وارث شاہ ہوراں دی ہیر کسے بحر وچ ہووے یا نہ ہووے پر اوہدا اک خاص آہنگ تے ڈھنگ اے تے ایس خاص آہنگ تے ڈھنگ دا ساتھ صرف تے صرف پنجابی عروض نال ای ملدا الحمد اللہ اے۔ کیوں جے سُر تے لے تے ردم تے تال دے اصولاں دے مجموعے دا ناں ای چھندا بندی اے جیہدے وچ نغمگی تے غنائیت پوری طرحاں پائی جاندی اے تے ایہہ اک حقیقت اے پئی شاعری تے موسیقی دا ساتھ اُت قدیمی تے بڑا پرانا اے (فطری اے) کیوں جے دوہڑے تے کافیاں جیہڑے راگ راگنیاں تے اودھارت نیں اوہناں وچ شاعری تے موسیقی دے ایس ازلی ساتھ دی بھرویں شاہدی موجود اے۔

تیجا باب

پنجابی شاعری دیاں کجھ مشہور صنفاں تے اصطلاحواں

ماہیا: پنجابی شاعری دی سدا بہار صنف ماہیا اے۔ جنہوں پنجابی زبان دی شاعری دی قدیم ترین تخلیق ہون دا شرف تے اعزاز حاصل اے تے ہن تک اپنیاں مڈھلیاں قدراں اُتے ای قائم اے۔ ایس سدا بہار صنف لئی قافیے ردیف تے بحر دی پابندی لازمی اے۔ علمی تے فنی طور تے ایہیں عروض (چھندا بندی) دی پابندی توں بغیر ودھ گھٹ تناں سطراں دے ایس ٹوٹے نوں کدی وی ماہیے دا ناں نہیں دے سکدے۔ ساڈی پنجابی شاعری دی ایس سدا بہار صنف وچ پتہ نہیں کیہ جادو اے پئی فارسی تے اردو دے شاعر وی ایہدے کولوں متاثر ہون توں نہ رہ سکے تے آخر فارسی تے اردو وچ وی ماہیا تخلیق کیتا گیا۔ پنجابی ماہیے دی مثال:

باگے وچ آ ماہیا
نالے ساڈی گل سن جا
نالے گجرا وی چکا ماہیا

(ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)

ڈھولا: ڈھولا پنجابی شاعری دی اک اجیہی صنف اے جیہڑی بھاویں ماہیے نال بڑی ملدی جلدی اے پر ایہدا وزن تے ایہدی بحر ایس توں ڈھیر وکھری اے۔ ایہدی ردیف وی ماہیے دی تھاں ڈھولا دہرائی جاندی اے پر شروع وچ ماہیے وانگر دو تناں ٹکراں دی طرحاں دے کے خیال نوں پورا کیتا جاندا اے۔

جتی بنائی ماہی دے کیوں تریوں راتی ڈھولا

سُر: سُر بڑے درد بھرے راگ وچ لائی جاندی اے۔ ایہہ پنجابی راگ رچنا دا اک خاص

انداز اے جیہدا جواب نہیں لبھ سکدا۔ ایہدے وچ واقعات تے تاثرات دی اک چھوٹی جیہی داستان بیانی جاندی اے۔ شاعری دی ایس صنف دا وزن وی خاص اے تے بحر وی نویکلی اے۔ ایہدے عام طور تے چھ یا ست مصرعے ہوندے نیں جیہناں دا وزن اکو جیہا ہوندا اے:

کناں نوں بندے سر جھتیاں دیاں چھاواں
بدل نی کالے تے ٹھنڈیاں نی واواں
تیرا اے سینہ تے تھیاں نیں باواں
لما ایں وچھوڑا تے وراڈیاں نیں جاواں
میں آں انجانی تے پردیسی نی تھاواں
ویری نیں ماپے کیہنوں دکھ سناواں
کدی مکل سیہوڑا دے جتاں میں تیتھے آواں

نپ: ٹپے وچ وی بحر تے قافیے دی پابندی لازمی اے پر کدی کدی ایہ ایس پابندی توں آزاد وی ہو جاندا اے پر ایہنوں فنی خامی سمجھیا جاندا اے۔ بحر حال ایہدا وزن برقرار رکھنا پیندا اے۔ ایہ عموماً کسے مہمل جیہے جملے توں شروع ہوندا اے۔
کتیں والے پائے ہوئے نیں/ ساڈے ناوں ہن پنگے جیہوے سینے نال لائے ہوئے نیں
تے کدی کدی ایس مہمل جملے توں بغیر وی ایہ شروع ہو جاندا اے:

تیرے لونگ دا پیا لشکارا تے ہالیاں نے ہل ڈک لئے

سد: اصل وچ ایہ اوہ واج ہے جیہڑی کوئی طالب اپنے مطلوب ول لاوندا ہے۔ اہنوں بلاندا ہے۔ ایہ اک سیہوڑا اے جیہڑا ابدلاں تے ہواواں ہتھ گھلیا جاندا اے:

لا سانگاں سجن ساڈے سینے سلّے
اک گھاہ اندر دے دوجا دم نہ چلّے
تنا دن نہ بیتے دکھی رین نہ ٹلّے

پے اوکھے عشق سر سہیں سوکھے

دم سانجھ تروڑی راہ دم لگے

ایتھاں وسدیاں جوہاں ساڈے جھل نہ جھلے

پردیس دراڈے جا بھتاں ملے!

آئی ٹھنڈ پئی وائے جا ماہی وسے

آوا تاں پچھے کوئی ہتھ گھلے

اتھیں کھڑک کریئے بہہ چال لگے

مڑ ڈیہا من دا میت آ کے ملے

جھوک: کانے سر تے سرکی اتے واناں دی مدد نال بنائی ہوئی جھونپڑی نوں جھوک آکھیا جاندا اے۔ پر شعری اصطلاح وچ جھوک اک اجیہی نظم (صنف) اے جیہدے وچ عاشق اپنے معشوق دے گھر (وطن) نوں مکھ رکھ کے اپنے دل دی ہواڑھ کڈھدا اے:

جھوک میرے رانجھن والی ہو گئی منظور وے

اکھیاں توں تیرے قدماں توں دور وے

جندوا: ایہہ اک اجیہی طرز سخن یا صنف سخن اے جیہڑی جھوک توں وکھری بحر رکھدی اے پر ایہدے وچ وی جھوک وانگر خیالاں تے واقعیاں دا اظہار کیتا جاندا اے:

جندوا باجرے دیاں ٹھیاں

جیوں شہر دیاں دو جٹیاں

ہتھ وچ شیشے لشکن پٹیاں

اک پل بہہ جاناں میرے کول

جندوا مٹھڑے تیرے بول

سی حرفی: پنجابی شاعری دی ایہہ اک اجیہی صنف اے جیہڑی حروف ابجد دے آسرے

تے لکھی جاندی اے۔ ایہہ وی بڑی قدیم صنف اے تے ایہدا رواج بڑا پرانا اے تے ایہدا پنجابی شاعری وچ اک خاص مقام اے۔ پنجابی وچ سب توں پرانی سی حرفی شاہ میراں جی دی دسی جاندی اے۔ ایہناں توں مگروں حضرت سلطان باہو ہوریں آوندے نیں۔ قادر یار پنجابی دا پہلا شاعر اے جیہدی سی حرفی وچ ساڈوں درویشی دے نال نال بھگتی وی لبھدی اے۔ (قادر یار دا قصہ پورن بھگت سی حرفی دی صنف وچ ای رچیا گیا لبھدا اے۔)

مسلمان شاعر الف اللہ دے ناں نال شروع کردا اے تے ایسے طرحاں ب ت ث آخر تیک تیہ حرفاں چوں اک اک حرف لے کے مصرعے لکھدا جاندا اے۔ ایہو وجہ اے کہ ایہنوں سی حرفی آکھیا جاندا اے۔ ایہہ عموماً لمی بحر وچ لکھی جاندی اے پر کدھرے کدھرے چھوٹی بحر وچ وی لکھی گئی اے تے ایہدے وچ عشق تے تصوف نوں بیانیا جاندا اے:

الف- ایمان اللہ پر لیاو ان سب جگت بنایا
اسکی قدرت بہو بھانت رچیا آپس آپ چھپایا
الف- اللہ چنبے دی بوٹی مرشد من وچ لائی ہو
نفی اثبات دا پانی ملیا ہر رگے ہر جائی ہو
اندر بوٹی مشک مچایا جاں پھلن پر آئی ہو
جیوے مرشد کامل باہو جیں ایہہ بوٹی لائی ہو

مثنوی: پنجابی شاعری دی ایہہ مشہور صنف فارسی وچوں آئی اے تے ایہدے وچ ساڈے پنجابی شاعراں نے بڑے بڑے معرکے والے قصے تخلیق کیتے نیں۔ مثنوی عربی وچ دو دو مصرعیاں دی نظم نوں آکھیا جاندا اے۔ ایہہ رزم تے بزم فقر تے حسن و عشق تے تصوف دے قصے کہانیاں لئی وقف اے۔ پنجابی وچ ڈرامے دی گھاٹ نوں ایسے صنف نے ای پوریا اے۔ میاں محمد ہوراں دا سیف الملوک تے مولوی غلام رسول

ہوراں دی احسن القصص ایسے صنف دا ای شہکار ہن۔ بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں دی شاہکار مثنوی "ستی" بدقسمتی نال اج تائیں چھپ نہیں سکی۔ ایہہ امسودہ مرحوم ارشد میر دے ذاتی کتاب خانے گوجرانوالہ وچ ای پیا ہویا اے۔

رحمت دا مینہ پا خدایا باغ سکا کر ہریا
بوٹا آس امید مری دا کر دے میوے بھریا

(میاں محمد) سیف الملوک

عشق بھناں اخلاص نہلایا رنگیا رنگ شہودی
صدق صفا دی آب ہوائیں پلیا وچ خوشنودی

(مولوی غلام رسول) احسن القصص

بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں دی مثنوی دے شروع دے شعر انج نیں:

- علم میرے دی تیرے اگے بند زبان خدایا
مردے دے وچ فضلوں کرموں پائیں جان خدایا
مالک توں وڈیائیاں والا سب وڈیائی تیری
کردے ویکھے تختاں دے سلطان گدائی تیری
علم تیرا جد سینیاں دے وچ معنیاں دے در کھولے
کیکر فیر زباناں وچوں جبرائیل نہ بولے

مولوی عبدالستار ہوراں دی یوسف زلیخا دی ایسے صنف (مثنوی) وچ ای اے۔ پنجابی وچ کئی دوجیاں بحراں وچ وی ان گنت مثنویاں لکھیاں گئیاں لبھدیاں نیں۔

چومصرعہ: یا دوڑیا چھند:

پنجابی شاعری دی ایہہ اک پرانی صنف (چھند) اے۔ ہاشم دی سسی تے سوہنی ایہدی عمدہ مثال اے۔ ایس دیاں دو تکاں ہوندیاں نیں جو دو ہڑے وانگ جاپدا

اے۔ ہاشم تے امیر سوہلوی ہوراں دے دوہڑے ایسے چھند دا نمونہ نیں۔ چومصرعے دا نمونہ:

عزت اوہ اوہ صبر تے صدق یارو اج اوہ دل کتھے اوہ ایمان کتھے
کتھے گئے اج اوہ لوک سنن والے اتے گل دے دلی ارمان کتھے
کتھے کہیاں اوہ قراتاں اتے قاری کتھے واعظ تے حافظ قرآن کتھے
ذرا پچھ فقیر جا غازیاں نوں اج اوہ گئے غازی مسلمان کتھے
(بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)

ہتھیں مہندی سہاگ دی وال کھلے کردی نال وریاں ناچ گئی
کھوج لبھدی لبھدی کھوج پئی لبھا کھوج نہ آپ گواچ گئی
موت بجھ گئی اوہدے ارادیاں نوں سسی موت دی نیت نوں جاچ گئی
ہوت گئے امیر مکران ولے سسی جگ توں بھرا داچ گئی
(امیر سوہلوی مرحوم)

(ایس چومصرعے وچ سسی دی پوری داستان آ گئی اے)
(امیر ہوراں چومصرعیاں وچ مکمل سسی لکھی ہی تھوڑی مردیاں نال ای لے گئے)

فرد: یعنی اکلا، اک، اکائی۔ غزل دے مطلعے توں چھڈ کے اوہدا ہر شعر فرد اکھواندا اے۔

دسدیاں نہیں راہ مرا تاثیر بانہاں منزلاں
میں کدی پینڈا کدی پیراں دے چھالے ویکھناں
(صدیق تاثیر)

ڈیوڑھ مستزاد سویا:

جیہوں اردو فارسی والے مستزاد کہندے نیں اوہنوں پنجابی وچ ڈیوڑھ یاں سویا آکھیا جاندا اے۔ ایہدے چار مصرعے ہوندے نیں (اک بند) اکو بحر وچ تے ہر مصرعے دے نال ادھایا چوتھائی مصرعہ ہور لا دتا جاندا ہے۔

الف-الٰہی میل ماہی نوں ہجر ماہی دے تکیاں   پھاٹاں تکیاں
اک ماہی نوں لے گل لاون اک اُٹھ ڈھونڈن گلیاں   اس غم گلیاں
میں نہ بھلیاں ماہی پچھے لکھ ہزاراں بھلیاں   بھلیاں بھلیاں
اک تڑفن فضل پیارے باجھوں جیوں بن پانی ملیاں   درداں ملیاں
(سید فضل شاہ)

سوہنی قہر گھمیرے گھیری ڈولی دوہیں سرائیں   کسے نہ تھائیں
بیٹھی دردمنداں دی سائیں تانگھ اتے گھڑ لائیں   یار دکھائیں
سن فریاد اساں دی سائیں صورت یار دکھائیں   خواہ دوزخ پائیں
ہاشم صدق سوہنی نوں آکھے موئی ات ول جائیں   لاج نہ لائیں
(ہاشم شاہ)

دوہا' دوہڑا: ایہہ اک اچھی پنجابی شاعری دی صنف اے جیہدے وچ ماحول تے کہانی نوں بڑی چنگی طرحاں بیانیا جاسکدا اے۔ ایہدے دو یا چار مصرعے ہوندے نیں۔ دوہے دے پہلے مصرعے وچ اک خیال پیش کیتا جاندا اے تے دوجے مصرعے وچ اوسے خیال نوں حقیقت دا رنگ دے کے اوہنوں مکمل کر دتا جاندا اے۔ بابا فرید دے دوہے اس دی مثال دا اک عمدہ نمونہ ہن۔ پنجابی زبان دی پہلی ہیر دمودر داس دمودر نے ایسے صنف وچ ای لکھی اے۔ دوہے دیاں اُنج تاں ان گنت قسماں دسیاں گئیاں نیں تے دکھو دکھ ۲۳ بحراں وچ لکھیا جاندا اے۔ پر ایہدی پرچلت تے مستند قسم اکو ای اے جیہدی کہ حضرت بابا فریدؒ خواجہ امیر خسروؒ حضرت شاہ حسینؒ بلھے شاہ ہوراں ورتی اے۔

دیکھ پرائی چوپڑی نہ ترساویں جیء
رُکھی سکھی کھا کے ٹھنڈا پانی پیء

(بابا فرید)

گوری سوئے سیج پر مکھ پر ڈارے کیس
چل خسرو گھر اپنے سانجھ بھی چوندیس

(امیر خسرو)

من چاہے محبوب کو تن چاہے سکھ چین
دوئے راجے کی سیدھ میں کیسے بنے حسین

(شاہ حسین لاہوری)

اُس کا مکھ اک جوت ہے گھونگھٹ ہے سنسار
گھونگھٹ میں وہ چھپ گیا مکھ پر آنچل ڈار

(بلھے شاہ)

کافی: کافی پنجابی دی اک انجھی جیوندی جاگدی صنف اے جنھوں سدا سہاگن کیہا جا سکدا اے۔ ایہدے وچ تن تن یا چار چار مصرعیاں دا اک بند ہوندا اے تے آخری مصرعہ بار بار آوندا اے (دوہرایا جاندا اے) ایسے لئی کافی ایس توں آکھیا جاندا اے پئی ایہدی ٹیپ دا بند یا مطلع اپنی تھاں تے مکمل تے کافی سمجھیا گیا اے۔ ایہدے وچ وجد تے مستی تے لور گند گند کے بھری ہوندی اے۔ سوز گداز بالکل غزل والا ہوندا اے۔ سرور کیف تے مستی ڈلھ ڈلھ پیندی اے۔ تاکہ آشنا تے ناآشنا تے برابر سیک پاروں ایہہ ہور وی ترقات دا موجب بن جاندی اے۔ شاہ حسین تے بلھے شاہ دیاں کافیاں بڑیاں پرچلت تے مشہور ہن:

بعدوں آون والے شاعراں وچوں کئیاں نے پنجابی دی ایس مستانہ صنف اُتے طبع آزمائی کیتی۔ بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں دیاں کافیاں دی پڑھن جوگ

نیں۔ بعدوں پروفیسر خوشی محمد شارب دا ناں کافی دے حوالے نال بڑا اہم اے۔ اجوکے پنجابی شاعراں وچوں محمد جنید اکرم ہوراں دیاں کافیاں سلاہن جوگ نیں۔ پروفیسر خوشی محمد شارب دی اِک کافی دا مکھڑا انج اے:

ماہے نی! کوئی اندروں ذر کھڑکائے
چنگی بھلی میں اوہدی واج پچھاناں
پر ناں دی سمجھ نہ آئے
ماہے نی! کوئی اندروں ذر کھڑکائے

پنجابی کافی دے امام حضرت مادھولال حسین ہوراں دی کافی دے شعر ملاحظہ فرماؤ:

ہجراں دی بھجانی خاطر لہو جگر دا چھانی دا
کڈھ کلیجہ کیتم بیرے   سو بھی لائق ناہیں تیرے   ہور توفیق ناہی کجھ میرے
جے کٹورا پانی دا
ہجراں لکھ کتابت بھیجی   لگا بان بھراں رتھیندی   تن وچ طاقت رہی نہ مُولے
رو رو حرف پچھانی دا
تن من اپنا پرزے کیتا   تینوں مہر نہ آئی جیتا   ساتھوں ہور عذر نہ کوئی
چارا کیہا نمانی دا
کہے حسین فقیر نمانا   تیں باجھوں کوئی ہور نہ جانا   توں ایں داتا توں ای بینا
توں ای تان نتانی دا

(شاہ حسین)

اٹھ جاگ گھراڑے مار نہیں
ایہہ سون تیرے درکار نہیں

اک روز جہانوں جانا ہے　　جا قبرے وچ سمانا ہے
تیرا گوشت کیڑیاں کھانا ہے　　کر چیتا مرگ وسار نہیں
اٹھ جاگ گھراڑے مار نہیں

(بلھے شاہ)

باراں ماہے، اٹھوارے، ست وارے:

پنجابی شاعری دا ایہہ اک ات پرانا روپ اے۔ ساڈے پنجابی دے شاعراں نے اک سال نوں چھیاں رُتاں وچ ونڈیا اے۔ ایہناں رُتاں وچ برہا دی ماری روح دی کرلاٹ نوں بیانیا جاندا اے۔ اک رُت توں دوجی رُت وچ دُکھاں درداں دی وادھ گھاٹ دسی گئی ہوندی اے۔ یعنی باراں مہیناں وچ ہر مہینے دی مناسبت نال یار دی جدائی وچ وین تے کیرنے پائے جاندے نیں۔ ملکھی دے باراں ماہ بڑے مشہور نیں جو اوہناں پانی اُتے لکھے نیں۔ مثال: اک مہینے اُتے اک شعر:

مگھر چیت بزید دا سنگ ہویا
کارن سیداں بند کرائے پانی
سخت حکم سناوندا نوکراں نوں
خبردار نہ کوئی لے جائے پانی
ہر جگہ اُتے خبردار رہناں
ہر دیو جھوا لین آئے پانی
ملکھی مول نہ تساں فریاد سنی!
سید کہن بھاویں ہائے ہائے پانی

پنجابی وچ سب توں قدیم تے پرانے باراں ماہ مسعود سلمان لاہوری ہوراں دے لکھن دی دس پیندی اے (جو سلطان محمود غزنوی ہوراں دے دور دے شاعر سن) پر اوہ ساڈے تیک نہیں پہنچے۔ حضرت بلھے شاہ ہوراں دے باراں ماہ دا اک نمونہ ویکھو:

اسوں اساں تساڈی آس ساڈی جند تساڈے پاس
جگر مُڈھ پریم دی لاس دُکھاں پڑ سکائے ماس

سُولاں ساڑیاں

سولاں ساڑی رہی بے حال مٹھی تدوں نہ سکیاں نال
اُلٹی پریم نگر دی چال بلھا شوہ دی کرساں بھال

پیارے ماریاں

• خواجہ فرد فقیر ہوراں دے باراں ماہ دا اک نمونہ وی ویکھو:

ماہ چیت:

سب صفت شاہ لئے نوں جیہڑا بخشے کل گناہے نوں
بھی آکھ درود رسولؐ نوں اُس اللہ دے مقبول نوں
جس عاصی سب بخشائے نیں کھو برکت چارے یار دی

تے ہن ویہویں صدی دے شاعر مسافر دے باراں ماہ وچوں وی اک نمونہ ویکھو جو پکھن تے سر اہن جوگ اے۔

پوہ- پون پالے بڑے قہر والے برہوں سردیاں سرے تے ٹھُیاں نی
لے کے لیف نہالیاں سون سیاں اساں لاہ رضائیاں سٹیاں نی
کرماں والیاں رانگلی سیج اُتے بینے لا کے بجاں گھُٹیاں نی
گھر آ مسافرا تدھ باجھوں انکھیں روندیاں نیر نکھُٹیاں نی

مشہور استاد شاعر میاں ہدایت اللہ ہوراں دے باراں ماہ دے شعراں دا نمونہ وی ویکھو:

چیتر- چا وساکھ نوں وصل لوڑاں چڑھیا جیٹھ جانی میرا یار گیا
ہاڑے ہاڑھ گھتاں ساون سواں تائیں بھادروں بھاہ لگا کے مار گیا
اسوج وگن آنسو کتیں کون کتے مگھر بلک رہیاں سوہنا یار گیا
پوہ پواں کیکر ماگھ ماہی باجھوں پھگن ہدایت نوں ساڑ گیا

قصہ گوئی دے ملک الشعرا سید فضل شاہ نوں کوئی ہوراں دا ایہہ رنگ ویکھن والا وی اے تے سراہن والا وی:

چھندے رنگ رنگیلے ساون　سنیاں جاون سیس گندھاون سوہنے ویس کر
میں ہو کملی غمناک　ہویا دل چاک ملی تن خاک کھلے گل کیس کر
پھر رلی فقیراں سنگ　گوایا انگ ہو بے رنگ فقیری بھیس کر
کر فضل پیا چھڈ دور　کریں منظور ہوئی رنجور نہ دل پردیس کر

پنجابی دے ایس نویکلے تے سلکھنے روپ نوں ایہی کو ماہتا ملی کہ کیاں شاعراں تاں ایسے وچ پورے پورے قصے ای تخلیق کر چھڈے۔ امام بخش دا قصہ ڈھول سمی ایسے روپ وچ اے: ساڈے دور وچ پروفیسر حفیظ تائب ہوراں نعتیہ باراں ماہ لکھ کے ایس صنف نوں چار چن لادتے۔

چھندے ہجر تس رانی　نت کوکے درگاہ ربانی　رہا ڈھول شام گھر آئی
ہر دم ایہا ذکر کہانی　ملیئے شام نوں
عاشق کردے فکر ودھیرے　پنڈت سد پچھیا ویہڑے　کیہا لیکھ لکھیا سر میرے
پنڈت جوتسی اہن گھنیرے　مستک ڈھول بادشاہ میرے
خبر نہ عام نوں

ساڈے کئی شاعراں پنجابی وچ باراں ماہے وانگر ست وارے تے اٹھوارے وی لکھے نیں۔ جنہاں وچ ہفتے دے دناں دی کیفیت تے واردات بیانی اے۔ شاہ مراد خانپوری (۱۷۰۲ء) جیہڑے کہ اردو دے پہلے صاحب دیوان شاعر ولی دکنی ہوراں توں پنجاہ ورھے پہلاں گزرے تے پنجابی غزل دے بانی مبانی ٹھہرے ہوراں دا ست وارہ ویکھو:

چھن چھن وار فراق نے مار ڈالا جانی جانے ناہیں کیا حال بنیا
منھ پیلا میرا بنا لال ہویا خون اکھیں روون رنگ لال بنیا

داتہ پانی بن یار دے تھیں کاری ماری مار وچھوڑا دجال بنیا
آپ کہا کتاری میں ماری ونجاں میرا لال ناہیں میرا کال بنیا

اک ہور ستوارواجو کے مشہور شاعر نور کاشمیری مرحوم ہوراں دادی ویکھو:

بکرا وے کنڈیالیا سن ہفتے دی گل
یار اساں توں رُٹھیا بیٹھا ولیاں مل
بکرا وے کنڈیالیا چڑھیا اج اتوار
یار وہاجن ٹر پئے کھلھا رکھ بزار
بکرا وے کنڈیالیا جمعہ چڑھیا آن
نور محمد رہوے گا فانی کل جہان

شلوک: شلوک اصل وچ شہ لوک یا شاہ لوک اے یعنی بادشاہ دا جہان۔ کیوں جے ایہہ صنف درویشاں تے صوفیاں (بھگتاں) دی من پسند رہی اے۔ جیہڑے اپنی دنیا دے بادشاہ ہوندے نیں۔ شلوک اصل وچ دوہے دا ای صوفیانہ ناں اے۔ یعنی کے سائیں لوک یا اللہ لوک دا کلام۔ خاص کرایسے دوہے جیہناں وچ عرفان تے گیان دا اثر ڈھیر پایا جائے۔ بابا فرید دے دوہے بابا فرید دے شلوک دے ناں نال وی مشہور ہن۔

سائیں سیوت گل گئی ماس نہ رہیا دیہہ
تب لگ سائیں سیوساں جگ لگ ہوں سوں کھیہ
(بابا فرید)

ویری ویری دا کجھ نہیں کردا اپنے کرن ودیچ
لکڑ مدد لوہے دی کٹی جنگل گئے کھیچ
(گورونانک)

نکی جیہی گل نے دتیاں اکھیاں تنڈ
گئے کیہا فقیر توں در در منگنا چھنڈ

قطعہ : اصل وچ قطعہ غزل یاں قصیدے دا ای اک اجیہا حصہ ہوندا اے جیہدا مطلع نہ ہووے۔ ایہدے گھٹوگھٹ شعر دو ہوندے نیں تے ودھ دی کوئی قید نہیں ہوندی۔ قطعے وچ عام طور تے پند نصیحت دے مضمون بنھے جاندے نیں سماجی تے سیاسی حاضر حالات دی عکاسی وی کیتی جاسکدی اے تے عموماً اکو مضمون ای بنھیا جاندا اے۔

ایتھے اسیں بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں دے لکھے قطعے پیش کرنے آں:

کتا نفس صدق زنجیروں رکھیں بھائی کر کے
چھپے بدی نہ کریئے بھاویں ستویں اندر وڑ کے
شہر برائی دے تھیں عزت کون لیاوے کھٹ کے
مٹر فیر فقیر نہ جُڑدا ٹُٹی نالوں جھڑ کے

فکر سفیر تے چڑھ ذرا ڈا سخن دا بھار کلاوے
رہبر طبع لطیف میری دا ہے جے تھک نہ جاوے
دل زندہ تدبیر بغل وچ مرے خیالی ہاوے
اوکھی واٹ فقیر نظم دی اللہ توڑ پچاوے

غزل : پنجابی وچ غزل اردو وانگر فارسی چوں آئی اے۔ ایہدے گھٹوگھٹ پنج یا چار شعر ہوندے نیں تے عام طور تے ستاں یاں نوواں شعراں دی ہوندی اے۔ کئی کئی غزلاں چوکھیاں لمیاں وی لکھیاں ملیاں نیں۔ ایہدے وچ عام طور تے عشق تے تصوف دے مضمون بنھے جاندے نیں۔ صوفیانہ تے فلسفیانہ چس دے نال ایہدے ہر شعر دا مضمون وکھرا ہوندا اے۔ ایہدے پہلے شعر نوں مطلع (بیت) آکھیا جاندا اے تے آخری شعر نوں مقطع جیہدے وچ شاعر اپنا مخصوص ناں لیاوندا ہے۔ ایہدے باقی شعر فرد اکھواندے نیں تے ہر شعر اپنی تھاں تے سپورتا رکھدا اے۔

غزل لکھن لئی کوئی بحر وی ورتی جاسکدی اے۔ لطافت تے سلاست غزل دی

جان ہوندی اے تے تغزل یعنی مٹھی مٹھی پیڑ سوز تے ساز غزل دا ایمان۔ پنجابی وچ غزل سب توں پہلے سلطان محمود غزنوی دے دور دے شاعر مسعود سلمان لاہوری ہوراں نے لکھی (دیوان مرتب کیتا) ایس تواریخی لکھت دے راوی حضرت امیر خسرو نیں۔ (پر اوہ دیوان ناپید اے) بوہت بعد وچ اردو دے پہلے صاحب دیوان شاعر ولی دکنی ہوراں توں پنجاہ ورھے پہلاں شاہ مراد خانپوری (۱۷۰۲ء) ہوراں دی پنجابی غزل لبھدی اے۔ پھر حامد کاموں خاں نے پنجابی غزلاں لکھیاں تے ایہناں توں مگروں مولا بخش کشتہ ہوراں ۱۹۰۳ء وچ پنجابی غزل دا سب توں پہلا مکمل دیوان چھاپیا تے فیر ڈاکٹر فقیر محمد فقیر تے پیر فضل گجراتی ہوراں تے امیر سوہلوی ہوراں سوہنیاں تے چنگیاں غزلاں لکھیاں تے صوفی تبسم ہوریں وی کسے توں پچھے نہ رہے۔

سب توں پہلے پیر فضل ہوراں دی غزل دا نمونہ:

اوہ راتاں چنگیاں سن دن بھلے سن	میرے دل نوں جدوں جھگڑے سن
اوہ میلاں تے وچھوڑاں وچ نہ آئے	اڈیکاں تیریاں وچ جو جڑے سن
نہ مکا عمر بھر زلفاں دا قصہ!	بڑے لمے سلے سلسلے سن
ہجر نے آن دسے یار میتوں	جو دشمن نال تیرے مشورے سن

ہن ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں دی غزل:

آوے نال خیال کسے دے جدوں خیال غزل دا
شوخ جمال حسن دا بن دا حسن جمال غزل دا
لفظ بنن کناں دے بندے مصرعے ہار گلاں دے
دین طبیعت دے تاجسدم سونا ڈھال غزل دا
ہار پروندیاں جاون پلکاں لے اکھاں تھیں موتی!
اُبلدے دل وچوں اُٹھے جدوں اُبال غزل دا
درد وِچھوندے اک دوجے دا رہے ایہہ ڈھڈ قدیموں!

دل دی محرم حال غزل' دل محرم حال غزل دا
ہین قصیدے حسن اوہدے دے شعر فقیر غزل دے
رکھے کول کویں نہ تحفہ یار سنبھال غزل دا

اُت گھٹاواں وسن والیاں نیناں وچوں ورھیاں!
میریاں اکھاں ہنجھ دے پانی تھمیاں وانگوں تریاں
مرزا مرزا کوئی نہ کوکے کال پیا دی صاحباں
اوہو ہاریں جنھ جندوڑے تکر اک تے کریاں
آہندے آپ اسیر سنے نیں پرکھی پرکھن والے'
جان دے ویری اوڑک نکلے جو کردے دلبریاں
(اسیر سوہلوی مرحوم)

تے ہن صوفی غلام مصطفیٰ تبسم:

ساڈے عشق دے چھلدے لیکھاں تے تیرے غم دیاں سیاہیاں ڈُلھ گئیاں
جیہڑیاں حسن تیرے چمکائیاں سن اوہ چانݨیاں راتاں رُل گئیاں
ایس عشق نمانے دے دھاگے دیاں کجھ ایڈ اولیاں گنجلاں سن
کجھ کھلدیاں کھلدیاں ہور پیاں کجھ چیڑیاں چیڑیاں کھلھ گئیاں
گلاں مٹھیاں پیار دیاں جیہڑیاں دوہاں نے بیٹھ کے کیتیاں سن
جیہڑیاں نال اساڈے بیتیاں سن سانوں یاد رہیاں تینوں بھُل گئیاں

قصیدہ: ایہہ کسے دی تعریف وچ لکھیا جاندا اے تے ایہدے پنج حصے ہوندے نیں۔

(۱) تشبیب (تمہید)' (۲) گریز' (۳) مدح' (۴) عرض حال' (۵) دعا

(۱) تشبیب:

بہار تے نیں بہار موسم، شباب تے نیں شباب سارے
نثار بن باغ باغ گلشن، اُڈان رتی شراب سارے
اُدھالے ہر دا ہوا پُرے دی قمیلیاں نیں قتال رُتاں
ستار دل دی ہلائیاں تاراں، نیں چھڑ پئے جو رباب سارے

(۲) گریز:

ایہہ ہویا کیہ اے فیچدے پہوے نثار پل وچ سمٹ گئے نیں
بنا کے پالاں کھلوتے اوہوں نیں ساہ دی تیج کے طناب سارے
اوہ صدقے شاہاں دا شاہ اے آیا، حبیب رب اوہلی اے آیا
جی جنت صدقے نثار راہاں، کرین پھڑ کے رکاب سارے

(۳) مدح:

ہے ورد صل علیٰ دا جاری، ایمان پرور فضا اے ساری
فدائی عرشی ہے فرشی واری، نیں پیش عزت مآب سارے

(۴) عرض حال:

گزارشاں نیں دھیان جاری، ہے بات وسوں بیانوں باہری
ہے کرم ہووے درود آکھاں، بناواں اکھر گلاب سارے

(۵) دُعا:

کرو کرم دی نگاہ آقا نصیب ساڈے جگاؤ آقا!
مُڑ اوہی نسبت رلاؤ آقا ہاں عرضاں کردے جناب سارے
ہاں ڈھر تھیں گولا گرہست اوہدا ملنگ باسط پرست اوہدا
جدوکا بنیا ہاں مست اوہدا چکان جوتاں حجاب سارے

تمہیدیہ: قصیدے دی اجیہی قسم نوں جیہدے وچ تمہید یا تشبیب ہوندی اے اوہنوں تمہیدیہ آکھیا جاندا اے تے جیہڑا قصیدہ ایہدے توں بغیر ای سِدھا ساواں شروع ہو جاوے اوہنوں مجردیہ تے یا خطابیہ قصیدہ آہندے نیں۔

رُباعی: پنجابی وچ رباعی دی غزل وانگر فارسی وچوں ای آئی اے۔ رباعی عربی دے لفظ ربع جیہدا مطلب اے چار وچوں نکلیا اے۔ (یعنی چار مصرعے) ایسے پاروں ایہدا ناں رباعی پے گیا اے۔ ایران وچ ایہنوں پہلے دوبیتی' چہار مصرعہ تے ترانہ وی آکھیا جاندا سی۔ فارسی رباعی وچ بڑے بڑے شاعراں نے کمال وکھایا اے۔ فارسی دے ابوسعید ابوالخیر' خواجہ عبداللہ انصاری' حکیم عمر خیام' مولینا رومی' مولینا جامی' عبدالقادر بیدل تے مولینا گرامی وڈے رباعی گو نیں تے غالب نے وی فارسی رباعیاں لکھیاں نیں۔ ایسے طرحاں اردو وچ میر توں لے کے امجد حیدرآبادی تے جوش جگر تے جوش توں عبدالعزیز خالد تے فراق گورکھپوری دیاں رباعیاں مشہور نیں۔

پنجابی وچ رباعی بوہت بعد وچ آئی اے جیہڑی کہ رباعی دیاں متھیاں ہویاں بحراں وچ اے۔ کیوں جے پنجابی دے شاعر چومصرعے (چوپائی) نوں ای رباعی سمجھدے تے آکھدے رہے نیں۔ رباعی دیاں مقرر بحراں دے مطابق صادقین تے کجھ رباعیاں لکھیاں پر سب توں پہلے بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں نے ایس پاسے دھیان دتا تے "رباعیات فقیر" ۱۹۳۵ء وچ چھاپی۔ ایس توں مگروں اکا دکا رباعیاں تنویر بخاری' ساقی گجراتی تے غلام مصطفیٰ بسمل ہوراں دی لکھیاں پر ایس کھیتر وچ (۲۰۰۷ء) وچ صدیق تاثیر نے ۷۰۰ دے قریب رباعیاں لکھ کے کتابی شکل وچ "رباعیات تاثیر" دے ناں نال پیش کیتیاں۔ صدیق تاثیر ہوراں نے "رباعیات تاثیر" وچ رباعی دیاں متھیاں چوی بحراں وچ ای اپنی طبع آزمائی دا کمال وکھایا اے۔ جدکہ اردو تے فارسی وچ ہن تک جتی وی رباعی لکھی جا چکی اے کسے رباعی گو شاعر نے وی ایہدیاں مخصوص چوی بحراں ورتوں وچ نہیں لیاندیاں سوائے اک دو تناں مشہور بحراں دے۔ "رباعیات تاثیر" نوں مسعود کھدر پوش ۲۰۰۷ء دا پنجواں انعام دتا گیا جدکہ ورلڈ

یونین فورم گجرات نے دوجا انعام بخشیا تے اکادمی ادبیات اسلام آباد پاکستان نے ۲۰۰۷ دا پہلاں انعام دے کے سید وارث شاہ ایوارڈ نال نوازیا۔

اس شہر دے لوکاں نوں صداواں دیون
ہاں بدلے وفاواں دے وفاواں دیون
جھیا واں بزرگاں نوں کرن لئی میں سلام!
آیا واں حسیناں نوں دعاواں دیون

(صادقین)

دنیا تے کجھ انج دی چال چلنی یارو
ہر چیز فنا دے بچے ڈھلنی یارو
آ جاناں ایں جس روز سلیہا توڑوں
پھر دال کسے دی وی نہ گلنی یارو

(ساقی گجراتی)

میں سوچ رہیا واں کہ دعا کیہ منگاں
پچھے جے کدی آپ خدا کیہ منگاں
تنویر قلم میرا ہے کافی میتوں!
لکھنے دی اجازت دے سوا کیہ منگاں

(تنویر بخاری)

ہر زخم ستارا مرا بن دا جاوے
چھلاں چ کنارا مرا بن دا جاوے
میں ہور سہارے بھلا کرنے کیہ نیں!
جد درد سہارا مرا بن دا جاوے

(غلام مصطفیٰ بسمل)

سوچاں تے خیالاں دا وپاری بن کے
ہر کمیڈ میں کمیڈی اے کھڈاری بن کے
ٹکھاں دے سوا کجھ وی نہ ملیا مینوں
کھٹیا نہ اجھے کجھ میں لکھاری بن کے

ویکھاں میں کدی آشا' نراشا ویکھاں
ہر روز اُمیداں دا میں لاشا ویکھاں
میں آپ جمورا تے مداری ویلا!
کد تیک حیاتی دا تماشا ویکھاں؟

(صدیق تاثیر)

ایہہ تاں بحر ہزج وچ لکھن والے رباعی گوواں دی گل سی پر ایہدا ایہہ مطلب دی نہیں اے کہ پنجابی والیاں نے ایہناں توں پہلاں رباعی لکھی نہیں؟ رباعی ضرور لکھی اے پر اوہناں نے اردو فارسی تولاں نوں نہیں اپنایا اُنج بحر اوہیو رباعی والی ای رکھی اے۔ یعنی پہلے دوجے تے چوتھے مصرعے دا قافیہ رلواں رکھیا گیا اے۔ بھائی ویر سنگھ تے ڈاکٹر فقیر ہوراں نے ایس چھند وچ چوکھی تا ستا کھٹی اے۔ بھائی ویر سنگھ ہوراں دی رباعی:

پتھر نال نیونہہ لا بیٹھی' نہ ہسے نہ بولے
سوہنا لگے من نوں موہنے' گھنڈی دلوں نہ کھولے
بھنڈیاں جھنڈیا جاندا ناہیں' ملیاں تگھ نہ کوئی
اچا جیویں رضا ہے تیری' اکھیوں ہو نہ اوہلے

بھائی ویر سنگھ نے اپنی رباعی دے ہر مصرعے وچ ۲۸ ماتراں رکھیاں نیں۔ پہلا وسرام ۱۶ ماتریاں تے آندا ہے دوجی رباعی بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں دی ویکھو۔ ڈاکٹر ہوراں اپنی رباعی دے ہر مصرعے وچ ۲۳ ماترے رکھے نیں:

فقیر آں نہ عالمؔ نہ اُستاد ہاں میں
کرودھی نہ ظالمؔ نہ جلاد ہاں میں
ستاں کیوں تری تیری' دوزخ دی سیاں!
نہ نمرود ہاں میں' نہ شداد ہاں میں

پر اردو والے لچھیاں رباعیاں نوں رباعی اکا نہیں من دے سوائے بحر ہزج دے تولاں وچ لکھی جان والی رباعی دے۔

چوپائی: (چار پدی جیہدے چار مصرعے ہون) اک مصرعے دی اک پائی۔ دو مصرعیاں دی دو پائی۔ تناں مصرعیاں دی تن پائی تے چار مصرعیاں دی چوپائی آکھیا جاندا اے۔ جیہوں دو بیتی تے رباعی وی آکھیا گیا اے پر رباعی لئی بحر ہزج وچوں نکلیاں چوی مخصوص بحراں متھیاں گئیاں نیں جد کہ چوپائی زبل وسکی بحر وچ لکھی جاندی اے۔

چوپائی قدیم نمونہ:

بندہ اوہو وچ جہان
سیوا کرے جو ہو نرمان!
سیوا ہی ہے کم مہان!
سیوک پاوے درگاہ مان!

گورو نانک ہوراں دی اک چوپائی:

کوڑ بول مردار کھاءِ
اوری نوں سمجھاون جاءِ
مٹھا اپ مہاءِ ساتھے
نانک ایہا' آگو جاپے

تلسی داس ہوراں دی چوپائی:

ایہا تجھے اُچے عالی
ایہا سوتی' نگری والی

ہین مشتاقاں دے والی
بیا کون قدم اِت پھیرے

موہن سنگھ ہوراں دیاں چوپائیاں ایس طرز وچ وی ملدیاں نیں:

اج میں تکیا اکھیاں نال
وچ گدڑی دے لُکیا لال
پٹّی بجّی گنڈھیا چولا
سر دے اُتے چھتا پرولا

مشہور شاعر سلیم کاشر ہوراں عمر خیام دیاں ۱۰۱ فارسی رباعیاں دا "چھلکے جام خیام دا" دے ناں نال پنجابی چوپائی دے روپ وچ ای ترجمہ کیتا اے جیہڑا چھپ چکا اے:

فیکا فجر دے فجر پلاوے
اکلا اک آوازہ آوے
بھر لے جام کہ اس توں پہلاں!
جیون پیالہ بھریا جاوے

سُنیا ایں درشن سنگھ آوارہ ہوراں پنج سو چوپائیاں لکھیاں ہن جو چھپ چکیاں نیں۔ اجو کے استاد شاعر سید تنویر بخاری ہوراں وی کجھ چوپائیاں لکھیاں ہن:

تیرے کھنوں نئیں شعر لکھیندے
توں نہ ہوویں اسیں نئیں جیندے
اوہو بخاری سولی جوگے!
پی کے جیہڑے ہتھ نئیں سیندے

(تنویر بخاری)

اوہدیاں زلفاں جھلّے جھلّے!
رُوپ کتھن بلّے بلّے!

سوہنے لکھ تاثیرا ہوسن!
پر اُس تھیں سب جھلّے جھلّے!

(صدیق تاثیر)

رخصتی: رخصتی دے گیت مشہور ہن جو کڑیاں وہٹی نوں ڈولی پاون ویلے گاوندیاں ہن۔ اجیہی نظم یا شعراں نوں رخصتی داناں دتا گیا اے۔

رخصتی دا مشہور پنجابی لوک گیت:

بابل اساں اُڈ جانا
ساڈا چڑیاں دا چنبا وے
ساڈی لمّی اُڈاری وے
بابل اساں اُڈ جانا

مہان غزل گو پیر فضل گجراتی ہوراں دی اک رخصتی دا نمونہ ویکھو:

"دھی نوں ڈولی پاوندیاں گجھ متاں تے دُعاواں"

الوداع جا رب حوالے میری دُخت پیاری
یاد ہمیشہ رہے گی مینوں تیری برخورداری
اگلے گھر وچ وسیں رسیں خوشیاں نال مراداں
رہے ہمیشہ اوتھے تیرا روح فرحاں دل شاداں
سونا موتی جوڑے جامے سب تحفے من بھانے
رکھے رب سہاگ ترے نوں تینوں ملن ہنڈانے
میرے بول نصیحت والے آون گے کم تیرے
پالے ایہناں نوں وچ کناں ایہہ نی جھمکے میرے

سہرا: پنجابی لوک گیتاں وچ جتھے ویاہ سہاگ دے گیت لبھدے نیں اوتھے لاڑے دے سہرے دے گیت وی ملدے نیں۔

جیوے بنرا ایس بلہاریاں

جیوے بنرا

تیرے سہرے توں بلہاریاں

جیوے بنرا

ہن تے "سہرا" پنجابی شاعری وچ اک باقاعدہ صنف دے طور تے سامنے آ چکا اے۔ بوہت سارے شاعراں نے سہرے لکھے ہن۔ کئیاں شاعراں تاں اپنے ویاہ تے سہرے لکھوا کے نہ صرف غالب تے ذوق دے ٹاکرے دی روایت دی یاد تازہ کیتی سگوں اوہناں ایہناں سہریاں نوں کتابی روپ دی دتا اے۔

ویکھو کیسے خلوص دے نال اپنے گندیا بہہ کے کول گلچین سہرا

نقطہ مرکزی محفل حسن دا تے بزم ناز دا صدر نشین سہرا

لوک مست ہو گئے جدوں وچ مستی لٹکاں لین گیا عنبرین سہرا

ایہہ گل کہن تے پیر مجبور ہو گئے واہ حسین نوشہ واہ حسین سہرا

(پیر فضل گجراتی)

سلام: درود سلام ہوہیجن والی نظم رسول پاکؐ یا کسے وڈے امام پاک اُتے عقیدت تے ارادت بھجے شعر۔ وطن دے غازیاں تے شہیداں دی تعریف وچ لکھے گئے شعر:

کربلا دے سیداں نوں تاجداراں نوں سلام

اوہ شہادت دے شدائیاں دین داراں نوں سلام

(صدیق تاثیر)

کربلا دے اوس غازی تے سلام

تیغ دے چھاں نمازی تے سلام

اُس فقیہہ درد منداں تے صلوٰۃ

اُس امام پاک بازی تے سلام

(محمد دین فانی)

سلام اُس آمنہ دے لال محبوب الٰہی تے
خدا دے یار تے فقراں تے درویشاں دے ماہی تے

ساقی نامہ: ساقی نوں مخاطب کر کے لکھی گئی نظم۔ جیہدے وچ ساقی توں جام منگیا جاندا اے۔ ایہجے شعراں نوں "خمریات" دا ناں دتا گیا اے:

اُسرے ویکھ اج ہتھ مستانیاں دے توں وی رکھ لے جام دی لج ساقی
چتا کریں نہ وادھیاں گھاٹیاں دی' مچی رُت بہار دی اج ساقی
میں تیرے میخانے دا ہاں منگتا! راج میرا اے چمن تے تاریاں تے
رُت ڈوکھی دی جس طرح ویریاں دی اینج روڑھ شراب توں اج ساقی
گئی عقل تے دین توں ہویا واندا' تیرے عشق چوں کھٹیاں کھٹیاں نیں!
تیرے پیراں دی دھوڑ دی سونہہ مینوں' تیرے نشے توں لائی نہیں بج ساقی

(تنویر بخاری)

سراپا: ایہجی نظم (شعر) جیہدے وچ (سر توں پیراں تک) انگ انگ دی تصویر شعراں وچ کھچی جاوے۔ جس طرحاں کہ سید وارث شاہ ہوراں اپنی ہیر دے وچ ہیر دے حسن دی تعریف کیتی اے:

ہونٹھ سُرخ یاقوت جیوں لعل چمکن ٹھوڈی سیب ولایتی سار وچوں
نک الف حسینی دا پپلا اے' زلف خزانے دی بار وچوں
دند چنبے دی لڑی کہ ہنس موتی' دانے نکلے حسن انار وچوں
گردن کونج دی اُنگلاں روانہہ پھلیاں ہتھ کولڑے برگ چنار وچوں
باہاں ویلنے ویلیاں گنو مکھن' چھاتی سنگ مرمر گنگ دھار وچوں
چھی پیکھنے دی نقش روم والے' لدھا پری نے چمن اُجار وچوں

(سید وارث شاہ)

حسن طلب: اجیہی نظم (یا شعر) جیہدے وچ شاعر شاعرانہ انداز نال کجھ منگدا اے:

(۱) حمد دی مثال:

یا رب اپنا فضل و کرم کر کے میرے حرفاں دے وچ تاثیر بھر دے
میں بے سمجھ کجھ نقش نگار کیتے نقشاں وچ توں رنگ تصویر بھر دے
داتا اپنے نام دا دان دے دے کشتی فقر دی رب تقدیر بھر دے
لوکی عاشق رسول دا کہن میتوں دنیا وچ ہاں اُچا نصیب دا میں!
تجھ تیک زبان ایہہ رہے چلدی مدح خواں رہاں تیرے حبیب دا میں

(استاد وفا مرحوم)

(۲) نعت دی مثال:

ڈاڈھے چھوٹے تیرے الورتوں ایہہ عصیاں تے ذنوب
کوئی بچنے دا وسیلہ نہیں کوئی اسلوب
ہن تے سب تیری شفاعت دا ایہہ نسخہ مطلوب
یا طبیب الفقرا! انت شفاء القلوب
زاں سبب آمدہ قدس پئے درماں طلبی

(انور)

(۳) غزل دی مثال:

دیوے دا چانن لوکیں وچدا راتاں توں چنگا
چانن بھریا مکھڑا لے کے جگ توں اوہلے ل

(ماجد صدیقی)

(۴) نظم دی مثال:

کھول ولاں دے جندرے ماہی اج نہ ہو بے ڈھو
جندڑی جھونٹے پیار ہلارے ساہواں دی خوشبو

رج کے گلاں کردے ماہی' دل وچ ہے جو جو
خورے پھیر کدوں ہووے گا' تیرا میرا میل

(رشیدہ سیمیں)

غزل مسلسل: کسے شاعر دی اجیہی غزل جیہدے سارے شعراں وچ اکو مضمون ای ٹریا آوے:

رنگ ساتوں ویکھئے کیہ کجھ وکھاندی اے بہار
پاندی اے زنجیر یا پتھر پواندی اے بہار
یار جے خوشنود ہوون تے خزاں چھندی نہیں!
یار رُٹھے ہون تے یاراں نوں کھاندی اے بہار
آتشی رنگت گلاں تائیں جے کردی اے عطا
بلبلاں دے نغمیاں وچ سوز پاندی اے بہار
مٹھے مٹھے پنچھیاں کولوں سناندی اے سرود
تتریاں دے باغ وچ مجرے کراندی اے بہار!
چھل نازک بوٹیاں دے نال کردی اے ہوا
بیٹھ کے پھلاں دے اوہلے مسکراندی اے بہار
پکڑی نہیں اجکیں وی میریار آساں دی شاخ
اجکیں وی ہولی ہولی لنگھدی جاندی اے بہار
کون اوہناں دی محبتی دا فضل اندازہ کرے
جیہڑیاں خستہ دلاں تائیں وکھاندی اے بہار

(پیر فضل گجراتی)

شہر آشوب: اجیہی نظم جیہدے وچ کسے ملک (یا شہر) دے تباہ ہو جان تے شریفاں دی خواری نیچیاں دی سرداری دے اجو وکھائے جان۔ جیویں شاہ ہوراں دے ایہہ شعر ویکھو:

در کھلا حشر عذاب دا
برا حال ہویا پنجاب دا

مغلاں زہر پیالے پیتے
بھوریاں والے راجے کیتے
سب اشراف پھرن چپ کیتے

اُلٹے ہور زمانے آئے
کاں لگڑاں نوں مارن لگے
چڑیاں جرے کھائے
اُلٹے ہور زمانے آئے

شطحیات:

ا۔ شعر وچ کوئی اجیہی گل جیہڑی رواجی مذہب تے ایمان دے خلاف ہووے۔
۲۔ صوفیاں تے درویشاں دی شوخ کلامی۔
۳۔ شاعرانہ شوخی نال کہتی گئی کوئی گل بات۔

ہن ساڈے ول دھایا اے نہیں رہندا چھپا چھپایا اے
ہن بلھا نام دھرایا اے وچ اوہلا رکھیا خاکی دا
(سید بلھے شاہ)

اللہ نوں نہ آکھ کجھ آہلکیا
اوہنے نہیں سنی گل کوئی
(بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)

اتر سکدا اے یار بخاری کعبہ ڈگیا ہویا
ڈھٹھا ہویا کدی نہ اُسرے دل دا تاج محل

(تنویر بخاری)

سوقیانہ مضمون:

ا۔ کسے ممدوح دی تعریف وچ لکھے گئے اجیہے شعر جیہڑے اوہدی شان نالوں بہتے ہوون۔

۲۔ شعراں وچ بزاری خیال بیان کرنا۔

وارث شاہ وچ جھریاں نقل کردے ملاں جوتڑے لاوندے واہیاں نوں

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں دا ایہہ انداز ویکھو:

کردا دشمناں دے میل جول رہنا ایں
ساتھوں دور رہنا ایں نالے کول رہنا ایں
خورے کیہ کردا گول مول رہنا ایں
ہر اک کار تیری کارساز عجب اے

طنزیات: اجیہے شعر (یا نظم) نوں جیہدے وچ کوئی چبھویں تے کاٹ دار گل کیتی گئی ہووے اوہنوں طنزیات دے ناں نال پکاریا جاندا اے۔ کسے دا ہاسا مذاق اڈان والی واڈھویں گل والے شعر نوں طنزیہ شعر آکھیا گیا اے۔

رہندا اے واعظ نوں اٹھے پہر حوراں دا خیال
ایس دوزخ جوگے نوں اک پارسا جاتا سی میں!

رنداں دیاں ریساں کرنا ایں کیہ واعظ تیریاں ریساں کیہن؟
توں بیٹھا جھولیں منبر تے اوہ جھوٹے لیندے داراں تے

اساں زاہد دے ویکھے فضل کرتوت
شرابی مفت وچ بھنڈے ہوئے نیں

(پیر فضل گجراتی)

مُلاں کول جاکٹریاں دا سی اک جوتا لبھدا نہیں
ٹوپی نہیں درویش اک دی حافظ دا سوٹا لبھدا نہیں
روز فقیر مسیتی کوئی پڑھ پنجت نمازی آوندا اے
کل اک بھوڑ گواچ گیا سی اج اک لوٹا لبھدا نہیں

(ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)

اک نظم بعنوان "سڑکاں" پیش اے۔

سوکھا لاہیا جاندا ناہیں گل وچ پیا جھنجال کوئی
پچھو میتھوں دیس میرے دیاں سڑکاں دا نہ حال کوئی
نویں نروئی سڑک اجے اٹھوارا مساں لنگھاندی اے
اج بھرپے کھالی جیہوی کل نوں پٹی جاندی اے
ہوئے رہندے ایہہ شہر دیاں سڑکاں دے بت دوالے نیں
اگے بجلی والے پچھے پانی تلکے والے نیں
اگلے گئی جان فقیرا پچھلے پٹی جاندے نیں
کٹن چٹن والے دوویں موجاں لُٹی جاندے نیں

(ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)

فرد: اک اکلے شعر نوں کہندے ہن۔جیہدا تعلق کسے نظم، غزل یا کسے بند دے ٹوٹے نال نہ ہووے۔جس طرحاں بلھے شاہ دا ایہہ شعر:

ملاں اتے مشالچی دوناں اکو چت
لوکاں کردے چانناں آپ ہنیرے بت

فی البدیہہ مرتجل:

بناں کسے سوچ تے فکر دے جھٹ پٹ نال لکھیا جان والا کوئی شعر یا نظم۔ میاں احمد دین ہوری جیہڑے کہ پنجابی دے قادرالکلام شاعر سن۔ اک واری گوجرانوالہ اپنے دوستاں کول آئے تاں اوہناں دے ساکاں نے اوہناں دی کجھ سیوا نہ کیتی تاں اوہناں اوسے ویلے (فی البدیہہ) آکھیا:

اوہ لُون دی جگہ بھر لیائے دہی دے کونڈے
میں سڑیا بلیا اُٹھ پیا' اگ لگی بھونڈے
کجھ ہولاں چا بھنائیاں' کجھ چھولے چونڈے
پر ساک ایجے احمدا' جتھ آون نہ ڈھونڈے

باباۓ پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر اٹھاراں ورھے دی عمر وچ راولپنڈی دے مشہور شاعر سائیں علی احمد سائیاں نوں ملن گئے تے شعر سنن دی فرمائش کیتی۔ سائیں ہوراں اک چومصرعہ پڑھیا:۔

رُخ خام خیال سن مفتیاں دے واقف کار نہ راز مستور دے سن
بناں سوچیاں کفر دے لان فتوے فی الحقیقت اوہ ماملے دُور دے سن
بدلے جہاں دے واجب الدار ہویا کیا وہ اصل میں بول منصور دے سن
جس قصور پچھے سائیں رجم ہویا اوہ قصور کیہڑے بے قصور دے سن

ڈاکٹر فقیر ہوراں فی البدیہہ کجھ چومصرعے لکھے تے سائیں ہوراں دی مجلس وچ پیش کیتے اک چومصرعہ انج سی:۔

اوہدے نقش نقاش نے کھن ویلے لکھے پری تے یاں کسے حور دے سن
سایہ حسن دا یا بنگالیاں تے سحر سامری جلوے حضور دے سن
پلکاں' تیر تقدیر کمان ابرو بے خود نین اوس مست مخمور دے سن
کنڈل زلفاں دے بین فقیر رُخ تے ایہہ سپولیے کسے سنگ چور دے سن

سائیں ہوراں ایہہ چومصرعے سنے تے آکھن لگے ڈھا جیوندا رہیا تے وڈا شاعر ہوسی۔

کامن: ڈولی تورن پچھوں کڑیاں جیہڑے درد بھرے گیت گاؤندیاں ہن اوہناں نوں کامن آکھیا جاندا اے:

وِھیاں دے ڈکھ ڈاڈھے وے لوکا!
ورلا تاں جے جانے کوئی!
وِچی تے قتلی کہندے وے لوکا!
ڈٹھی نہ جائے موئی

گنڈھاں: ایہے شعر جیہناں وچ ویاہ دے حصے ہوئے دناں دا ذکر کیتا جاندا اے۔ حضرت بلھے شاہ ہوراں وصال حقیقی نوں ویاہ دی تمثیل وچ اپنی اک لمی نظم وچ بیانیا اے۔ جیہدے وچوں ونگی لئی اک بند (پہلی گنڈھ) اتے (اخیرلی گنڈھ) پیش اے:

پہلی گنڈھ:

گنڈھ پہلی نوں کھول کے میں بیٹھی برلاواں
اوڑک جاون جاونا من میں داج رنگاواں
ویکھو طرف بازار دی سب رستے لاگے
پہلے ناہیں روکڑی سب مجھ سے بھاگے

اخیرلی گنڈھ:

کر بسم اللہ کھولیاں میں گنڈھاں چالی
جس اپنا آپ ونجایا سو سرجن والی
جج سوہی میں بھاوندی لکھیا آوے
جس نوں عشق ہے لال دا سو سال ہو جاوے
عقل فکر سب چھوڑ کے شوہ نال سدھائے!

ہن کیہوں گل یار دی اساں یاد نہ آئے!
ہن اِنّا للہ آکھ کے تسیں کرو دُعائیں!
یا ای سب کجھ ہو گیا' عبداللہ تائیں

(بلھے شاہ)

مثمن: نظم دے جس بند دے اٹھ مصرے ہوون اوہنوں مثمن آہندے نیں:

اج میں جھولی لوکاں دے نے عشق پریم خلاصے نی
کجھ ڈکیاں ڈکیاں اتھراں نیں' کجھ ڈلھ ڈلھ پیندے ہاسے نی
کجھ سدھیاں پٹھیاں جھکاں نیں' کجھ چھیڑ بکھیڑ مناسے نی
کجھ ہوکے زگ کلیجے دے نے کجھ ہاسے جندے پاسے نی
کجھ وہم دلیل دیاں جھلاں' کجھ ٹھٹھے بے وسواسے نی
کجھ طعنے جہے کھلے نیں' کجھ کجھے پیار دلاسے نی
کجھ لاڑے لاڑیاں دے سہرے کجھ ہاڑے اللہ راسے نی
کجھ جھولے سنگ کسنگیاں دے' کجھ یار سجن دے جھاسے نی

(غلام یعقوب انور)

مسبع: ایہی نظم جیہڑی ستواں شعراں دی ہووے اوہنوں مسبع آکھیا جاندا اے:

متھے لگی رات مکانی' جمن توں کتھوں لوڑاں
انجانوں گلیاں وچ پایا' ماہی دیاں تھوڑاں
تھاں کتھاں پیا دیوے بالاں' اکوں اگ نچوڑاں
درد فراق دے ویری جھکھڑ' ترلے پا پا ہوڑاں
صبر دا پاٹا ہویا گلما' فکر دا پلا جوڑاں
لیراں لیراں دلدے اندر' پٹڑاں لکھ کروڑاں
اکو بول دے زہری سپ دی' سنگھی پئی مروڑاں

کملی کر کے چھڈ گیوں میتوں میں لکھ گلیاں دے توڑاں!

یار فریدا میں دوزخ سڑساں جے یار ولوں مکھ موڑاں

(خواجہ غلام فرید)

مثلث: تناں مصرعیاں دے بند (نظم) نوں مثلث آکھدے نیں:

گھر گھر جل گئے ہوکے

قبلہ یار دی جھوکے

ایں جگ تے اون جگ سائیں

(خواجہ فرید)

سر شہاب الدین ہوراں مسدس حالی دا پنجابی ترجمہ مثلث وچ ای کیتا اے۔

اوس دین نے ویریاں وی کیتے پشو آدمی جون بنا دے

دردوند بنایا پاڑواں نوں پھڑ آجڑی تخت بہا دے

کدی ویس جو لوک سی ڈنگراں والے اوس دے جگ نوا دے

مشہور جو عرب ہن ہویا ایڈا تاپو وانگ نونکلا وسدا سی

اکلوانجو سے سی اوہ پیا لکا کدی ملکھ نہ ماروا کھسدا سی

نہ سی رہت تے بہت واج اوہنوں دور علم تے ہنر توں نسدا سی

(پنجابی ترجمہ مسدس حالی)

مثلث اج کل دے شاعراں وچ ہائیکو دے ناں نال وی مقبول ہوئی اے۔ محمد جنید اکرم ہوراں دی ہائیکو نظماں دی مثال پیش اے۔

نت نتے ظلم ایہدے وچ لکھ کے
بن بولی زبان وچ بدلو
لوڑ ویلے دی کد پچھانو گے

سرخ جوڑا تے سرمئی آنچل
شام زلفاں کھلاردی پئی اے
چن تیری تلاش وچ ٹریا

اوہناں راہواں وچ رولدے رہناں
میرے لاشے نوں مرن دے مگروں
جنہاں راہواں وچ اوہدا لانگھا سی

مسدس: جنہاں مصرعیاں دا بند۔ پہلے چار مصرعے یا دو بیت ہم قافیہ ہوندے نیں تے باقی دو مصرعے وکھرے ہوندے نیں۔ ایس وچ ہر طرحاں دے خیالاں نوں سمویا جاندا اے۔ پر شرط ایہہ وے پئی سبھے لڑی وار ہونے چاہیدے نیں:

پتہ نہیں ایہہ لمے حیاتڑی دے کیہڑے رنگ اندر ساتوں رنگ جاسن
ناگ حادثے ہور مصیبتاں دے کیہڑی کیہڑی نشاطتوں ڈنگ جاسن
خورے ہور کیہ کیہ اتھے دیکھنائیں کیہڑے رنگ اندر پا کے جنگ جاسن
ہلا وقت مصیبتاں والیاں دے ایویں لنگھدے لنگھدے لنگھ جاسن
تیری قبر تے رحمتاں لان جھڑیاں خوشیاں روح تیری وچ جنان وسّے
ایدھر باغ پروار جو چھڈ گئی ایں خوشیاں نال ایہہ وچ جہان وسّے

(حکیم عبداللطیف عارف گجراتی)

مخمس: جیہڑی نظم دے ہر اک بند دے پنج مصرعے ہوون اوہنوں مخمس آکھیا جاندا اے
جویں کہ حضرت بلھے شاہ ہوری کہندے نیں:

جھوٹھ آکھاں تے کجھ بچدا اے سچ آکھاں بھانبڑ مچدا اے
جی دوہاں گلاں توں جچدا اے جچ جچ کے جیبھا کہندی اے
منہ آئی بات نہ رہندی اے

غلام یعقوب انور ہوراں دی مشہور نظم "رانی دیس پنجاب دی" دا اک بند:

اج رانی دیس پنجاب دی' گئی وچ شریکاں رُل
گھر والی نکلی چوکیوں' جویں کچوں لتھے بکل
اج عزت ننگ ناموس دے ہوئے بلدے دیوے گُل
اوہنے رو رو نیں وہائے' پے انھ ہنیرے جھل
اج پے کوتھے معاملے' اج ڈبن لگی گل!

مدح: کسے ممدوح دی تعریف وچ لکھے گئے شعر جس طرحاں کہ حضرت میاں محمد ہوراں
اپنی تصنیف سیف الملوک وچ اپنے پیر حضرت بہاول بخش ہوراں دی مدح کیتی اے:

جنہاں دی اوہ قیمت پاوے شعر میرے خوش لیندا
اوس صراف اگے جو تردا سو ای خزانے پیندا
شعراں وچ طبیعت اوہدی' کردی موشگافی!
ایس زمانے ایس نقدی دی' اس پر ختم صرافی!
اللہ بھاوے قدر شناسی اس جیہی اج کس نوں
رمز پچھانے معنے جانے' ایہہ تاثیراں جس نوں
صورت خوبی سیرت خوبی' خوبی دا گل چالا!
تائیں نام مبارک اس دا' خوبی بخشن والا!

مربع: چوہنہ مصرعیاں دے بند نوں آکھیا جاندا اے۔ پنجابی وچ جیہنوں چومصرعہ کہندے نیں۔ کئی پنجابی شاعراں ایہنوں دوبیتی تے رباعی داناں وی دِتا اے۔ جیہڑا کہ غلط اے۔ کیوں جے رباعی دے اپنے مخصوص وزن نیں جیہڑے کہ بحر ہزج وچوں کڈھے گئے نیں:

اج تیک نہیں کسے نے کرن دتا ساہنوں اوہدی دیوار دے کول بستر
ملی جگہ نہ کسے نوں بسترے دی ایتھے کلیاں دے ہو گئے گول بستر
دن رات بس ایہائی شغل رہندا اے کدی تھپ بستر کدی کھول بستر
فضل جھناں دے ستیاں یار لد گئے سسی وانگ روندے پھول پھول بستر

(پیر فضل گجراتی)

مسبع: جس بند دے ست مصرعے ہوون اوہنوں مسبع آکھدے نیں:

ایہہ بلدیاں لاویاں دے دریا
جیہڑے جتّے دے وچ وگدے نیں
پردیساں ورگے کجھ شعلے
جیہڑے پانڈی اج اگ دے نیں
راتیں کالیاں زہری سپاں دے
جیہڑے منگے سراں تے جگدے نیں
دس ایہہ تیرے کیہ لگدے نیں

(غلام یعقوب انور)

مرثیہ: کسے دے مرن اُتے اوہدا ماتم یا دکھ کرن والے شعر حضرت امام حسینؓ ہوراں دے پنجابی ڈھیر مرثیے چھپے ملدے نیں۔ ایس توں اڈ شخص مرثیے وی لبھدے نیں۔ جس طرحاں کہ بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں دی وفات تے اوہناں دے شاگرد شاکر سروری مرحوم ہوراں کمال دا مرثیہ لکھیا جیہڑا انج اے: (کجھ شعر)

ٹلی دلاں دے کیہے توں موت تائیں عاجز جیلیو چاریو وین کریئے

سرتو متو خیالو تے سوجھ فکرو ساکو نگدیو ساریو وین کریئے

گو ہڑے پیار نوں دکھ جدائی والے مندے حال نیں درداں دے ماریاں دے

میرے پھڑکدے ہتھاں نوں دیکھ کے تے چپ کبھ دے تاریو وین کریئے

مہراں اُلفتاں شفقتاں ممک گئیاں سروں نگی حیاتی دا کیہ واسا؟

ہوکے ہاڑیو کرب نصیب ہکو بھیڑے دمو وچاریو وین کریئے

شوقو سدھرو میرے یتیم چاؤ ڈاواں ڈول ارادیو زور ٹلو!

ڈھٹھڑے دلاں دے مڈھے مان اُتے رج کے بے سہاریو وین کریئے

مسمط: عربی وچ ایہدا مطلب موتی پرونا اے تے عروض اوس نظم نوں مسمط آکھدے نیں جیہڑی بنداں وچ لکھی گئی ہووے۔ بند وچ مصرعیاں دی کوئی قید نہیں بھاویں تن مصرعے ہوون۔ چار ہوون پنج چھ تے بھاویں ست اٹھ نوں دس تے گیاراں ہوون۔ پر ہر بند دا آخری مصرعہ ہم قافیہ ہونا ضروری اے۔ جس طرحاں کہ:

۱۔ سڑدیاں بلدیاں ہوکیاں گھڑیاں گل دلیل اُجیرا
رتبھ نمانی جائیں جائیں ملیا جیہدا بیرا
شام پئی دن ڈبیا چناں گھمن گھیر ہنیرا
راہواں تک تک ہاریاں اکھیاں کد پاویں گا پھیرا

۲۔ کھیڈاں کھیڈ حیاتی جھکی گوٹ نہ کوئی پگی
وچ اڈیک ہوئی ڈھیہ ڈھیری سر تے گھاہ پئی اُگی
کچ دلاں دی شرم حضوروں ہوندی جاوے ننگی!
کالی رات دے پرلے کنڈھے چن تے پالی جھگی
کد کی دیہہ دی جھو آوے ہووے کدوں سویرا

(رشیدہ سلیم سیمیں)

وار: پنجابی شاعری دی ایہہ اک بہوں پرانی صنف اے۔ ایہہ اک اجیہی نظم اے جیہدے وچ کسے بہادر تے جنگجو دی بہادری تے لڑائی نوں بیانیا جاندا اے۔ اجیہی نظم نوں ہندی وچ راسو یونانی وچ اوڈ۔ عربی وچ رزمیہ تے فارسی وچ جنگ نامہ کہیا جاندا اے تے وار دے بندنوں پوڑی آہندے نیں۔ پنجابی وچ وار کئیاں بحراں وچ لکھی گئی لبھدی اے۔ کئی شاعراں نے بیت سوئیے تے ڈیوڑھے وچ واراں لکھیاں نیں۔ تے کئی واراں آزاد نظم وچ وی لبھدیاں نیں۔ جیویں کہ:

چڑھدے مرزے خان نوں جٹ دنجھل دیوے مت
جس گھر لائیے دوستی اُس گلی نہ دیویئے لت

ایہہ شعر "مرزا صاحباں" وچوں اے جو کہ دوہے دی بحر اے۔ ایہہ گاون والے ایہدی لے نوں کھچ کے بحر نوں سنبھالیندے ہن۔ جگناں دی بحر اے "قاسم تیغ اُٹھا کے سر وڈھ کرواؤ دور" نوں بھن تروڑ کے ایس صدی دی مشہور شاعرہ امرتا پریتم ہوراں ایس طرحاں ورت لیا:

اج آکھاں وارث شاہ نوں کتے قبراں وچوں بول

اصل وچ رمضان وزیر آبادی ہوراں دے مشہور مصرعے:

"اج آکھاں تانے پاک نوں کتے روضے وچوں بول"

جیہڑا اج توں سے کو سال پہلے پنجاب دے پنڈاں گراواں تے شہراں قصبیاں دیاں گلیاں وچ گونجدا پھردا سی نوں ای تھوڑا بوہت بدل کے اپنا مصرعہ بنا کھلیا تے دنیا جہان دی ناما کھٹی۔

نجابت نے اپنی وار دا بحر ایہو رکھیا اے:

جو لکھیا سی ایلچی اوہ خط گذرانی | محمد شاہ چڑھلیا سن باہر آنی
اوہ تینوں گھلیا بادشاہ نشانی | مت کوئی دل وچ جان دوں کر بڑی گرانی
جاں تاں کھنڈا چک لے پیشہ سلطانی | نہیں گل تسبیح سر کلاہ دھر اُٹھ ہو سیلانی

(نجابت دی وار نادر شاہ)

پیر محمد چٹھیاں دی وار:

کہہ توں پیر محمدا اک گل گیاناں   گھوڑے رکھے تھم کے کرزور جواناں
تیغاں وانگ سوالیاں دراز زباناں   لوکاں طعن وساریا وچ گھت میاناں
تیر کریندے عاجزی اسیں پہلے جاناں
سانگاں کسّن قہر تھیں وچ ہتھ جواناں

(پیر محمد چٹھیاں دی وار)

پیر محمد دی وار وچ ڈھیر روانی اے۔ اوہنے ٹکراں دی جڑت بہا کاریگر صراف وانگر کیتی اے وار دے ہر مصرعے دا ہر ٹکر اک دوجے ٹکر کولوں اگانہہ نکلن لئی بڑا کاہلا وسدا اے تے اپنے توں پچھلے ٹکر نوں وی اپنے نال گھچدا وکھالی دیندا اے۔

تارا چند گجراتی دی وار "جمیل بھٹا" وانگ سکواں دوہے والا اے:

اتر پیاں دن ہولیاں آیا پھگن ماہ   اڑدے دن قہقے جت دل ہوے تگاہ
راج محلاں وچ وی اڈن لگا گلال   کھیڈن لگیاں رانیاں خوشی خوشی دے نال
شیشے ہتھ گلاب دے سوہن گوڑھے رنگ   عطر عبیر اڑاندیاں اک دوجی دے سنگ
کھیڈن گل سہیلیاں رل مل اکو ہان   اکو جہیاں ساریاں الھڑ عمر جوان
جمیل کدھرے آن جو ڈٹھا جھاتی پا
چھوٹی عمر عداں سی جوش گیا دل آ

(تارا چند گجراتی وار جمیل بھٹا)

سرکھنڈی: غیر مقفیٰ نظم: اجیہی نظم جیہدے وچ وزن تول تے ہووے پر قافیہ نہ ہووے تاں اوہنوں پنجابی وچ سرکھنڈی (آزاد نظم) آہندے نیں تے انگریزی وچ ایہنوں بلینک ورس آکھیا جاندا اے۔ سکھاں دے دسویں گورو گوبند سنگھ ہوراں "چنڈی دی وار" تے نجابت نے "وار نادر شاہ" سرکھنڈی (آزاد نظم) وچ ای لکھی اے۔ اجیہی نظم (وار) دے بنداں نوں پوڑی آکھیا جاندا اے۔ واراں وچ سرکھنڈی تے نشانی چھنداں دی ورتوں

کیتی جاندی اے۔

رائے بھوپت کھڑا پکارے سارے بیٹھیاں نوں
دنیا جے چار دیہاڑے کچرک جیونا
جو لکھیا کرتارے سوئیو ورت سی
تسیں ہو بلونت کرارے سارے نر مرد
کرن فقیر تیارے آون جنگ تے
جیوں شیر مارن بھبکارے ویکھن مار تے
جیوں جھمن باز طرارے دیکھ شکار نوں
اوہ دیون کھول بھنڈارے تیغاں واہ کے
دشمن لشکر سارے واگر لونبڑاں
تے نالے دفتر چاڑھے محمد شاہ دے

(نجابت دی وار نادر شاہ)

محاکات: ایہدا مطلب اے لفظاں وچ تصویر کھچنا جس طرحاں کہ سید وارث شاہ ہوراں اپنی ہیر وچ کھچی اے:

کیندیاں ولگناں ویہڑے تے ارل کھوڑاں
کیندیاں پاکھڑاں اتے کونالیاں نی
کیندیاں کوریاں چاٹیاں تہیاں تے
کیندیاں بکلیاں اُتے مدھانیاں نی
کتے دل ڈٹھے پلنگ کڑتلاں دے!
کتے جھوکیاں سیجاں سانیاں نی
جھنگاں نال ڈٹھے ہوئے نظر آون:
کھوپے ناڑاں اتے پرانیاں نی

اوتھے اک گھوہڑی جیہی بیٹھی
گھروں نکلیاں کتے سوانیاں نی!
اک ناگر ویل بیٹھی تخت اُتے
جیویں راج محل وچ رانیاں نی

(سید وارث شاہ)

مرصع نگاری: اجیہے انداز نال شعر بناناں جیہدے دوہاں مصرعیاں دے اکھر اک دوجے نال ٹکراندے جاپن جس طرحاں کہ استاد وفا ہوراں دا ایہہ شعر اے:

رب ایس پاسے ہت اوس پاسے نور ایس پاسے نار اوس پاسے
دین ایس پاسے کفر اوس پاسے جت ایس پاسے ہار اوس پاسے

(استاد وفا مرحوم)

ٹکراندے ہوئے اکھراں اُتے نشان لائے گئے ہن:

(۱) **مرقع نگاری:** شعراں وچ قدرتی نظارے دی تصویر کھچن نوں مرقع نگاری آہندے ہن جس طرحاں کہ خواجہ غلام فرید ہوراں نے جھلے دے شعراں وچ کھچی اے:

اج ویہڑا پیا بھاندا ہے
کوئی وصل سہوڑا آندا ہے
مل مل آئے بادر کارے
بجلی چمکے مینہہ پھنکارے
گج گج گاج کرے دھدکارے
جھوک سہاگ سہاندا ہے
ٹوبھے اچھلن مال نہ ماوے
راتیں یار اساں گل لاوے
ہر کوئی فرحت نال بھجاوے
ہک ڈکھ ڈکھ پیا کھاندا ہے
کوئل کوکے مور چنگھاڑے
اُٹھن چیہے کرن بلارے
ہر ہر وحشی کر للکارے
گیت خوشی دے گاندا ہے
وشت بیاباں وتن بہاراں
بوٹے بوٹے حسن تواراں
راحت ہوئیے تار ہزاراں
چولے انگ نہ ماندا ہے

چٹکے کردے چمک نہیلی   ویلے آن سجھائم ہیلی

سینہ فرید رکھاں کیوں میلی   ناز نواز سجاندا ہے

(خواجہ غلام فرید)

۲۔ اک چنڈ دے نظارے دی تصویر ویکھو:

ایس گراں وچ سرگھی ویلے اُچے چٹے ڈوڈھ چبارے
ایکن لگن پیارے پیارے جیکن کالے بدل دے وچ
چٹا بگلا تاری مارے
کدے کدے ایہدے مکلاں اوہلے تکی سون چڑی اک بولے
یا کوئی لم سلمی نڈھی مکلاں دے دروازے کھولے!
کسے کسے باری دے پچھے بیٹھی کوئی تریمت دسے
رکھی پلاں دے وچ شیشہ کوہ کوہ تے وال ورولے
نہ منہ موہوں کجھ وی بولے
کدے کدے پاچھاں والا سالو پیلی بھاہ مریندا
دسے مکلاں وچ اڈیندا پوناں وچوں جھک جھنڈیندا
اُچے بے چنڈ سوہلی نیڑے جیوں شہر سہیندا
کسے کڑی دی گوری ہک تے کالے تل دے وانگ دسیندا

(شوکمار بٹالوی)

ترجیع بند: جے کسے نظم یا کسے گیت دے ہر بند دے پچھوں اک بیت (شعر) وار وار لیاندا جاوے تاں اجیہی نظم نوں ترجیع بند کیہا جاندا اے۔ جس طرحاں کہ:

اک روز جہانوں جانائیں   جا قبرے وچ سمانائیں

تیرا گوشت کیڑیاں کھانائیں   کر چیتا مرگ وسار نہیں

اٹھ جاگ گھراڑے مار نہیں

(کافی بلھے شاہ)

ترکیب بند: جے اجیہی نظم یا گیت دا بیت (شعر) بدل دتا جاوے تاں اوہ پھر ترکیب بند اکھوائے گا:

ہیر رانجھے دے ہوئے میلے بھلّی ہیر ڈھونڈیندی بیلے
رانجھا یار بغل وچ کھیلے سُدھ رہیا سُرت سنبھال
عشق دی نویوں نویں بہار

(کافی بلھے شاہ)

ترجیع بند ہووے تاں بھاویں ترکیب بند دوواں وچ شعر اکو بحر وچ لکھے جاندے نیں تے شعراں دے کئی کئی بند ہو سکدے نیں پر ہر بند دے شعراں دی گنتی گھٹ ودھ وی ہو سکدی اے۔ پر سبھے شعر ہم قافیہ ہوندے نیں ہر بند دے آخر تے اک بیت (شعر) اجیہا ہوندا اے جیہڑا اپرلے بنداں تھلّے دے بند نالوں وکھریاں کردا اے تے اوہدا قافیہ وی وکھرا ای ہوندا اے۔ جس طرحاں کہ اپروکت بنداں وچ وکھایا گیا اے۔

نظم: نظم شاعری وچ اجیہے شعراں نوں آکھیا جاندا اے جیہڑے کسے خاص موضوع نوں مکھ رکھ کے لکھے جاندے نیں۔ اوہ موضوع قومی' تاریخی' مذہبی' سیاسی یا اصلاحی وی ہو سکدا اے۔ اجیہی نظم نوں نویں نظم دا ناں دتا گیا اے۔ اردو وچ نویں نظم مولانا محمد حسین آزاد تے مولینا حالی ہوراں دی کاڈھ اے۔ پنجابی وچ نویں نظم نوں نویں دور دے شاعراں نے رواج دتا جیہناں وچ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر' شریف کنجاہی تے صوفی غلام مصطفیٰ تبسم سب توں اگے نیں۔

کئی پانڈی نیں چلی پھر دے دھرتی دا ایہہ بھار
اِناں دے نے چکڑ جیہڑے پھر گرد غبار
دھوکے باز نظر توں ایویں دھوکے دین ہمیش
ایہدے جنگل پربت جوہاں بیلے سبزہ زار!

دھوڑاں پھرے اڈاندی ایہدیاں باگاں وچ خزاں!
سہمیں سہمیں بوٹے ویلاں کلیاں جھلّ بہار
پھڑ دیاں پھڑ دیاں ساقیاں ہتھوں ڈگ ڈگ پیندے جام
میخانے وچ چڑھدے چڑھدے لہندے مست خمار
رُوپ سہپن حسن جوانی پلک جھلک دی کھیڈ!
کوڑے وچ رلاندی دن نوں رات گلوں لاہ ہار
جھلّے اُتے دھرتی دے نہیں کدھرے سکھ فقیر!
جھلّے ایہدے دن مردے رہن نُتّے بیمار

(بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)

اج کاگ بنیرے تے بولے
پئے جھلّے جھلّے کن وجدے نیں
اکھیاں دے وہیڑے سجدے نیں
دل وچ پئی پونی بھردی اے!
ساہنوں تانگھ اڈیک تے چڑھدی اے
اکھ بوہے وچ ای رہندی اے
پئی جھلّے جھلّے سوہلیندی اے
ایہہ جدے چندرے وسّے نیں
ہوٹھاں تے جندرے وسّے نیں
اج کاگ بنیرے تے بولے

(شریف کنجاہی)

یاد آئیاں سوہنیاں یاداں
جاگ پئیاں ستیاں فریاداں

یاں ایہہ گیت اجکل دے گاوے
دنیا دے دکھ درد سناوے
دکھ جیہڑے پل وچ ٹر جاون
ٹر جاون تے پھر مڑ آون!
پر جو وی ایہہ گیت دی رانی
بات کہوے یا کہوے کہانی
وین کرے یا گانا گاوے
ایہہ گل کدی نظر نہ آوے
اوس نوں ڈٹھیاں مدت ہوئی
بھل گیا سب کجھ پر اج توڑی
ایہہ آواز کناں وچ رڑکے
جدوں یاد پوے دل دھڑکے

(صوفی غلام مصطفیٰ تبسم)

آزاد نظم: نویں نظم آکھن نوں تاں یورپ وچ جمی اے تے ایہدے جنم دا سن ۱۹۱۱ء بن دا اے فرانس وچ جم کے ایہہ امریکہ گئی تے انگلستان اپڑ گئی تے فیر ایتھوں پاکستان وچ داخل ہو گئی۔ فرانسیسی زبان فرنچ وچ ایہدا ناں ورس لبرے تے انگریزی وچ فری ورس اے۔ گوہ نال ادبی تاریخ دا مطالعہ کیتا جاوے تاں ایہہ کوئی انوکھی کاڈھ نہیں جاپدی۔ ۹۷۰ قبل مسیح دے حضرت سلیمانؑ دے گیت ایہو آزاد نظم ای جاپدے نیں تے سر تھامس براؤن دے کئی بیرے آزاد نظم دے ودھیا نمونے منے گئے نیں۔ خود پنجابی دی قدیم شاعری وی آزاد نظم دی ہیئت وچ لبھدی اے۔

آزاد نظم وچ قافیے ردیف تے بحر دی پابندی نوں گناہ سمجھیا جاندا اے۔ ایہدے وچ صرف تے صرف آہنگ جاں ذھن دا ای لحاظ رکھیا جاندا اے تے مضمون

رُکھ توں ٹُٹ کے ہو جاندا اے چور جیہا
تیز ہواواں وچ پتر کمزور جیہا (رؤف شیخ)

خورے چاندی دار ہوا کیہ کہہ گئی اے
کنڈھے کھلی کھلوتی بیڑی ڈول گئی! (منظور وزیر آبادی)

شعر ادب دی کلری چیلی وچ ساقی
فن دے بوٹے پالی رکھناں کیہا اے؟ (ساقی گجراتی)

سندر ویلا سولھو زمانہ موڑ دیو!
لوکو میرا پریم خزانہ موڑ دیو! (عبدالکریم قدسی)

سچ دا ساتھ نبھاتا بے رُسوائی اے
میرے جوگی ایہہ رسوائی رہن دیو! (آغا نثار)

میرے سے دی پاک نشانی ڈیکھی اے
اج میں اک تصویر پرانی ڈیکھی اے (اخلاق عاطف)

بغض حسد دے کھیت بیچ زہرائی اُگدا اے
مرنا اے تے فیر ایہہ چارہ چر لوچی (ابرار حامد)

چھ فعلن دی ۲۴ رُکنی بحر

چھ فعلن (فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن)

۱۲ گرو (۲+۲ +۲+۲ +۲+۲ +۲+۲ +۲+۲ +۲+۲)

فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن

ایہہ ویچ ۲۴ رکن (۲۴ ماترے) تے ۲۴ لگھو آوندے نیں۔

(۱+۱)

ف ف

کہندے رہو تے سن دے رہیئے ساڈا کیہ اے

آپی کہیئے یا نہ کہیئے ساڈا کیہ اے (عبدالکریم قدسی)

کیہ اے	ساڈا	رہیئے	سن دے	رہو تے	کہندے	وَنڈ (تقطیع)
گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	چھندا بندی
۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	عدد
چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	ماترے
فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	عروض
ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	طبلے دی تھاپ

ایس بحر وچ کجھ مشہور شاعراں دیاں لکھیاں غزلاں دے کجھ شعر ونگی طور تے:

دل دا کوٹ ایہناں دے کولوں سر ہونا ایں

غم دے لشکر کردے رہن چڑھائی کیہے؟ (ساقی گجراتی)

دل دی گاڈی بہہ کے کھوہ نیناں دے جوڑاں

وے دی نگری اندر پیار دی مٹی گوڈاں (ڈاکٹر بشیر عابد)

اکھیں پکھی لا کے ڈھن کاجل سوچاں

دل اتھرے نوں کھلن گئوں سانول سوچاں (بشیر باوا)

اونی دیر کھلوتے رہنا بوہے دے وچ

جنا چر اوہ جاون والا دسدا رہنا! (ڈاکٹر اکرام مجید)

چین ڈہائیاں نی کہانی ڈھاں ڈھیاں

کیہ آئے نیں جان دے ہانی ڈھاں ڈھیاں (شارق لکاتی)

جد جاندے سن شہرے پڑاں بڑیاں بڑیاں

کردے نیں اج اوہ گلاں بڑیاں بڑیاں (ڈاکٹر یونس احقر)

اپنے آپ توں ہور وی ہو گئی اج بیزاری

کھوہ لو ساڈے توں ایہو جہی خودمختاری (منظور وزیر آبادی)

ملوں اہمیت دتی جاندی اے۔ اصل وچ ایہہ آزاد نظم نہ تے نظم اے تے نہ ای ایہہ کوئی نثر اے۔ ایہہ نظم تے نثر دی کوئی وچکارلی چیز اے۔ ایہدے وچ مصرعہ چھوٹا ہووے یا وڈا دوہوں طرحاں جائز اے۔ شاعر دے دماغ وچ جس طرحاں وی اتار چڑھا آوندا اے اوسے ترتیب نال خیال وی بجھدے چلے جاندے نیں۔

آزاد نظم دی کوئی اک بحر نہیں ہوندی سگوں اکو بحر دے کئی کئی مصرعے وی ہو جاندے نیں تے کدی اکو نظم وچ کئی کئی بحراں وی آ جاندیاں نیں پر ایہدے وچ ایہہ خیال ضرور رکھیا جاندا اے پئی ایہدے ہر (مصرعے) سطر وچ کسے ان متھے رکن دی تکرار ہوندی رہے۔

بھاویں پنجابی نے وی حالی تیک اردو وانگ آزاد نظم نوں دلوں نہیں قبولیا پر فیر وی پتہ نہیں لوک کیوں اجے تیک ایہنوں لکھدے چلے جا رہے نیں؟ نویں دور دی شاعری وچ نویں دور دے شاعراں نے سوکھت پاروں روایتی وزن تول تے ردیف قافیئے نوں بوہت پچھانہہ سٹ چھڈیا اے تے آزاد نظم نوں پرچلت کرن وچ ای بھلا بچے نیں۔

پارٹیشن توں پہلاں دے اک شاعر پروفیسر پورن سنگھ ہوراں دی آزاد نظم دا اک نمونہ:

اوہ بے پرواہ پنجاب دے سوت نوں تولاں کرن

رنجھیٹو دے بکے وڈے بھرا سارے ملیاں تے رکھاں وچ کوکاں ماردے

بالناتھ پچھتایا رانجھے نوں جوگ دے کے

چلا جٹ آکھے مندراں لے اپنیاں موڑ بابا تے کن میرے مڑ ثابت کر توں بھلے مانسا

کناں نوں کاہنوں چا پاڑیا ای؟

جوگ دی میتوں کیہ لوڑ سی؟ نا تھا دس کھاں

جوگ تیرا ہوڑ دا عشق تھیں کملیا

موڑ میرے کن لے سوراپنیاں مندراں

(پروفیسر پورن سنگھ ۱۸۸۱-۱۹۳۱ء)

باقی صدیقی ہوراں دی اک آزاد نظم ویکھو:

گڈی زندگی تے پچھے رہ گیا
بھاں بھاں کردا سٹیشن
تے شاں شاں کردے کن
کجھ سکیاں یاداں ٹرہائے خیال
جیہڑے نصن عمراں نال (باقی صدیقی نظم بڑھاپا)

بلینک ورس "نظم معرا":

نظم معرا دا انگریزی وچ ناں بلینک ورس اے۔ پنجابی دی جھولا تے سرکھنڈی بلینک ورس دے ودھیرے نیڑے ہے۔ ایہہ اک اجیہی نظم اے جیہدے وچ وزن تول تاں ہوندا ہے پر قافیے دی ورتوں نہیں کیتی جاندی۔ ایہہ اک اجیہا وزن اے جیہڑا زیادہ تر ایپک ڈرامے وچ نظم کرن لئی ورتیا جاندا اے۔ انج تاں ایہہ نظم انگریزی وچ آئی تے ہنری ہاورڈ ارل آف سرے (۱۵۱۷ء-۱۵۴۷ء) نے ورجل دے شہکاراں نوں بلینک ورس وچ ڈھال کے ایہنوں ناموا بخش دتی تے فیر شیکسپیئر نے ایہنوں دوام دے دتا۔

پنجابی دی نویں شاعری وچ بوہت سارے شاعراں دی بلینک ورس لکھی گئی لبھدی اے۔ صفدر میر دا ڈرامہ "نیلی دا اسوار" پنجابی دی بلینک ورس شاعری وچ ای لکھیا گیا اے جیہنوں پارکھاں نے کھوج کاراں بلینک ورس دا چنگا تے سوہنا نمونہ منیا اے۔ جیہڑا ایہہ وے:

اک بوہے دے کھلن نال ہزاراں بوہے کھلدے جاون

اے آخری دلیز دے اندر تماتما چانن محل دے بستر دے اُتے سرخ پھلاں دیاں لڑیاں
چارے پاسے پتھر دے بت اکھیاں ہیریاں جڑیاں کندھاں چوں آواز ایہہ آوے
اپنا گھر کھل جاون والے ورھیاں توں میں اک اڈیک تیری وچ دیوا بال کھڑی آں
(سلیم الرحمان نظم اک خواب)

ہر شاخ کمب رہی اے
تھوڑی دیر پہلے ایتھے عجب رنگ دا پنچھی بیٹھا گا رہیا سی
کسے نے اوہنوں ڈرا دتا تے اوہ اُڈ گیا
ہر شاخ اوہدے اُڈن دے بھار نال لفی سی
کجھ دیر تائیں ای کمب دی رہے گی
(گانے والے پنچھی دی ہجرت "منیر نیازی)

(۱) آئی لو یو
معاف کرنا! نمبر غلط مل گیا اے
(۲) مخمل کھوون دا کھڑکا وی ہن تے
بمب پھٹن دی واجوں گھٹ نہیں
(۳) مڑ دے بلدے آپ جہارے ہوکے
چینک دی ٹوٹی چوں نکلے چاہ دی جویں ہواڑ (تنویر بخاری' آزاد نظماں)

ایہام گوئی: کسے شعر وچ اجہی گل کرنا جہدی ذو معنی ہووے۔ اک معنی سدھے پدھرے ای لبھ جاوے تاں دوجا کجھ کوہ کیتیاں ای ہتھ آوے۔ ایہنوں مراعات النظیر تے ایہام گوئی وی آکھیا جاندا اے۔ مثال دے طور تے ایہہ شعر ویکھو:

فضل ہوراں نے بدل دتا اے پنجابی دا رنگ
یا الٰہی دور حاضر دے غزل خواناں دی خیر!

شعر دے اک سدھے سادے معنے تاں ایہہ نیں پئی پیر صاحب نے پنجابی دے رنگ نوں بدل وکھایا اے پر ایس دور دے باقی دے شاعر اجے تیک نہیں بدل رہے اوہناں دی اوہ خیر منگ رہے نیں تے دوجے معنی ایہہ نیں پئی اے فضل! ہور لوکاں نے پنجابی غزل دا رنگ بدل چھڈیا اے پر میں اجے وی اوہدے اوسے قدیم (کلاسیکل انداز) رنگ وچ ای غزل کہہ رہیا واں۔ یا اللہ میرے دور دے ایہناں شاعراں نوں وی

توفیق دے کہ اوہ وی اوسے روایتی تے قدیم (کلاسیکل) رنگ دی پالنا کرن۔ ایس شعر دے پہلے مصرعے وچ ورتے گئے لفظ ہوراں اُتے ای شعر دے معنی دا سارا دارومدار اے۔

اکھان: سوچ تے سیانف دی اجیہی کوئی گل جیہڑی لوکائی وچ پرچلت ہو جاوے۔

۱۔ نثر وچوں مثال: کلاتاں رکھو وی نہ ہووے

۲۔ دوہڑے دے وزن وچ اک مصرعے دا اکھان:

دھرگ تنہاں دا جیونا جیہناں وڈائی آس

دو مصرعیاں دا اکھان:

تر کسی بدلی رن ملائی کھا
ایہہ دسے اوہ اُجڑے خالی سوں نہ جا

۳۔ دوجیاں قولاں وچوں مثالاں:

ع- اوہ بھلا مانس کیہا جس دے پلے ناہیں پیسا

ع- تنہاں دی اشنائی کولوں کسے نہیں سکھ پایا
ککر تے انگور چڑھایا ہر گچھا زخمایا

ع- وارث شاہ نکایئے جگ کولوں بھاویں اپنا ای گڑ کھایئے جی

اُلاہنیاں: ایہہ اک مرثیے دا اجیہا روپ اے جیہدے نال سوانیاں پدیاں تے سیاپا کردیاں نیں:

کومل بدن سریر وے میریا!
ہائے ہائے وے میریا!
ترے کچے کچے بال وے میریا!
ہائے ہائے وے میریا!

سٹھنیاں (ہجو گوئی):

(شعراں وچ ہجو کرنا) جس ویلے کے گھر جنج ڈھکدی اے تاں کڑیاں چڑیاں جنج دا سواگت گاہلاں بھرے گیتاں وچ کردیاں نیں:

لاڑیا کسوتریا' تیری ماں نچی تے موتریا

احسن القصص وچ مولوی غلام رسول ہوراں زلیخا دی فرجن دائی' بڈھی مائی دی جیہڑی سٹھ' ہجو لکھی اے اوہدا جواب دنیا دے ادب وچ نہیں لبھ سکدا۔

لویں چڑیل پرانی آفت' تن ہلکا رنگ بھاری
دوہرا قد اکاہرا چہرا' منہ کو دیکھی ساری
تن پیلا تے ہتھیاں ناڑیں' زلفاں تے چھپائی
بھری فریبوں خالی زوروں' طاقت بدن نہ رائی
عمر بڈی تے آس چھوٹیری' قدم کھے دم تے
سینہ مے وال تے ونگیاں ہڈیں' بے وس جوڑ تھکے!
اُچے ہڈ تے نیویاں گلھاں' تن حقوش جریدہ
پر ول وانگ ترکلے قامت' پر وچ چکن کشیدہ
بھمیاں دا وال نہ کوئی' بھواں بھوائیاں ہوئیاں
داغ سیاہوں دوویں اکھیں' گھسب چڑھائیاں ہوئیاں

احمد یار مرالوی ہوراں سید وارث شاہ دی بدصفتی (ہجو) انج لکھی اے:

وارث شاہ سخن دا وارث کسے نہ ہٹکیا ولیا
منہ راہی ہوئی جیکی وانگوں ٹھا موتا دلیا
کھو قافیہ مڑ مڑ آندا حال نہ کوئی تکاندا
جیویں اُکھڑیا ہویا کچاوا کھڑ کھڑ کردا جاندا

شعر: سخن' گل' کلام' ایہا کلام جیہڑا موزوں دی ہووے تے جیہڑا قافیے دا جوڑ میل دی

رکھدا ہووے۔ جس طرحاں کہ:

رُوپ غزل نیار دے کن دا اِک بندا اے شعر
پہلے خون جگر دا ہندا پھر ہندا اے شعر

(صدیق تاثیر)

طرح: کوئی شعر دا مصرع دے کے شاعر کولوں نظم یا غزل لکھوائی۔ جیہڑے مصرعے اُتے لکھوائی جاوے اوہنوں طرح (طرحی مصرعہ) آکھیا جاندا اے۔

پیر فضل گجراتی ہوراں نوں اک واری طرح مصرعہ ملیا:

ع- جو جو مونہوں کڈھو شالا جھولی پاؤ لوکو

آپ نے ایہدے اُتے انج گرہ لائی:

میں بُرا ناحق تہمت دھریو میں کیہ کہواں تہانوں
"جو جو مونہوں کڈھو شالا جھولی پاؤ لوکو!"

گرہ: کسے (طرحی) مصرعے تے مصرعہ لاون نوں گرہ آہندے نیں۔ جس طرحاں کہ پیر فضل ہوراں اُتلے شعر دے مصرعے تے مصرعہ لایا اے۔

بندش: شعر وچ اکھراں دی ڈھنگ نال ورتوں نوں جیہدے نال شعر دے حسن وچ وادھا ہو جاوے اوہنوں سوہنی بندش آہندے نیں مثال دے طور تے ایہہ شعر سوہنی بندش دا نمونہ ایں:

نال سیناں تکھیاں کدوں حکم کنڈوں تیک اشاریاں نال کریئے
یار نال جھیڑیاں کرن والیاں نیں کدوں تیک پے تاریاں نال کریئے

(ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)

تے جیکر شعر دی بندش ڈھلی مٹھی ہووے تاں اوہنوں کوجھی بندش آہندے نیں جس طرحاں کہ ایہہ تھلے دا شعر:

سب دسدے نیں دن سوتے، کول جاواں تے خالی چھنے
من منے تے کیہ نہ منے، گل نہیں ہوندی تجے بجے

(استاد دامن)

بشن پدے: ایہہ اک دوہا چھند دی ای قسم ہے۔ ایہدے وچ رب دی حمد بیان کیتی جاندی اے۔

پریم نگر یا دھوم پڑی، من موہن روپ دکھایو رے
مشکل اندھیرا مٹ گیا، سادھو کرشن مراری آیو رے
وہم دوئی کا مٹ گیا من سے اونکار کے سودھن سے
جپ اور جاپ گئے سٹ دوہوں جب گورو گیان بتایو رے

بیت الغزل: ساری غزل وچوں اک چوٹویں شعر نوں بیت الغزل آکھیا جاندا اے:

بڑھدا بڑھدا عشق میرا ہو گیا دیوانگی
گھٹدی گھٹدی اوس دی شوخی حیا تیک آ گئی!

(پیر فضل گجراتی)

تواریخ: اکھراں وچ (ابجد) دے حساب نال کسے واقعے دا حال شعراں وچ دسنا۔
ابجد دے حساب نال اکھراں دے عدد لکھے جاندے نیں:

ا	ب	ج	د	ہ	و	ز	ح	ط	ی
۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰
ک	ل	م	ن	س	ع	ف	ص	ق	
۲۰	۳۰	۴۰	۵۰	۶۰	۷۰	۸۰	۹۰	۱۰۰	
ر	ش	ت	ث	خ	ذ	ض	ظ	غ	
۲۰۰	۳۰۰	۴۰۰	۵۰۰	۶۰۰	۷۰۰	۸۰۰	۹۰۰	۱۰۰۰	

شعر وچوں تاریخ کدی تے سدھی ساویں نکل آوندی اے تے کدی جمع تے

کدی تفریق نال نکلدی اے تے کدی شعر دے وچ دتی گئی ترکیب نال وی کڈھی جاندی اے۔ مثال دے طور تے استاد گاموں خاں ہوراں دے مصرعے:

ع-کیدو کڈھ کے ہیر نوں ایہہ کہہ دے رانجھے ہیر دا خوب پیار لکھیا

دوجے مصرعے دے اکھراں دا جوڑ رلا کے کل عدد ۱۳۷۱ بن دے نیں۔

ایہناں وچوں "کیدو" دے عدد (۴۰) کڈھ دیئے تے باقی ۱۳۳۱ بچدے نیں تے ایہو لکھن دا سال اے۔

تاریخ کڈھن دی دوجی مثال استاد گام ہوراں دے مصرعے وچوں اے۔ آہندے نیں:

دل حور دا ہرن دی اکھ لے کے
گام اوس نوں نظم رنگین لکھ دے

"نظم رنگین" دے ۱۳۲۰ عدد بن دے نیں تے ایہدے وچ وڈے ۶ عدد رلا لو "حور" دا چکار لا اکھر "و" اے جیہڑا حور دا دل بنیا تے ہائے ہوز دے ۵ عدد وچ جمع کر لو (ہرن دی اکھ ہائے ہوز اے) سارا جوڑ ملا کے کل عدد ۱۳۳۱ بن گئے تے ایہو تاریخ دا سال اے۔

تاریخ کڈھن دی ترکیب شعراں وچ وی بیان کیتی جاندی اے۔ مثال دے طور تے مولوی غلام رسول (احسن القصص) وچ لکھدے نیں:

احسن القصص دھر نام قصے دا میں لکھیا تن واری
پورا سن ہویا تصنیفے نال ربے دی یاری

احسن القصص دے ۴۳۰ عدد بن دے نیں تے ایہناں نوں تن نال ضرب دیئے تاں ایہہ ۱۲۹۰ ہو گئے جیہڑا ایس شاہکار تصنیف دا تاریخی سال اے۔

تخلص: شاعر اپنے شعراں وچ ورتن لئی اپنا اصل ناں چھڈ کے جیہڑا ناں رکھدا اے اوہنوں تخلص آہندے نیں تے کئی شاعر اپنے اصل ناں نوں ای تخلص دے طور تے

ورتدے نیں۔

ا۔ پوراناں لغوی معنیاں توں بغیر ورتن دی مثال:

ملے بولیاں دے گھریں تھیں وڑ دے
وارث شاہ ہوریں بھرن بھالدے نی

۲۔ ادھاناں بناں لغوی معنیاں دے ورتن دی مثال:

ع۔ ہکنا منگن چڑے محمد وزک بھردا کاسا

۳۔ ادھاناں لغوی معنیاں نال ورتن دی مثال:

ے خدا دا فضل سی جس نے بچایا
مرے کیہ عشق دے وچ حوصلے سن!

ا۔ اصل ناں توں وکھرے ناں دی تخلص دے طور تے ورتوں معنیاں سنے:

زین ایس طرحاں پھیر نہ کدی عاشق جیکر سوہنیاں دے من وفا ہووے

۲۔ تخلص دی ورتوں کسے صفت نال:

ا۔ اج دی گل تری دیاں اُنجے اُداس اداس بہاراں نیں
آ کے ویکھ فقیر تیرا اے اوسے طرحاں فقیر اجے

۲۔ الوہ رتوں بے اُلٹوں دی تے روتا نکلے

۳۔ اِکو حرف رفیق فقیر دے نیں

ترپائی: ترپائی چوبرگے دی دی اک قسم داناں ایں۔ مثال:

رب اک گنجلدار بجھارت رب اک گورکھ دھندا
کھولن لگیاں پیچ ایس دے کافر ہو جائے بندہ
کافر ہوئوں ڈر کے جیویں کھوجوں مول نہ کھنجیں
لائی لگ مومن دے نالوں کھوجی کافر چنگا!

(موہن سنگھ ماہر)

تخمیس: اپنے یا کسے دوجے شاعر دے کسے مصرعے یا شعر اُتے شعر یا مصرعے لا کے بند بنانا (پنجاں شعراں دا خمس تیار کرنا)۔

۱۔ اپنے شعر اُتے وادھا کرن دی مثال:

پچھلی رات دی کھلی جھلی واء کدھرے جھکلائی
تاریاں بھلی رات دی چُنّی موڈھوں جِتن سرکائی
سفنیاں دے چانن نے میرے ویہڑے جھاتی پائی
پولے پیریں یاد کسے دی دلدے ویہڑے آئی
کھولاں یا نہ کھولاں بوہا دل پچھدا اے میرا

(رشیدہ سلیم سیمیں)

۲۔ کسے دوجے شاعر دے شعراں تے وادھا کرن دی مثال:

کیہ تُو تُو پچھنائیں یار یگانہ
کیوں ساون دا میں کنیا زمانہ
کیہ ایدوں ٹھاٹھ ودھ ہوندا اے شہانہ
"سحرگانہ ------- مخمور شبانہ
گر لتم بادہ با چنگ و چغانہ"

(غلام یعقوب انور)

اُپرلے تن مصرعے غلام یعقوب انور ہوراں دے نیں تے تھلے دے دو مصرعے فارسی غزل گو شاعر حافظ شیرازی دے نیں جیہناں اُتے انور ہوراں نے وادھا کیتا اے۔

۳۔ پنج دوجی:

جس دے حسن میرے دل اندر بالی شمع لگن دی
لشک پوے رُشنائی اندر جیہڑے سیم بدن دی

جیہدے سینے وچ دکھ چیندی سگویں باغ عدن دی
"روپ جیہدے تھیں اکھیں ویکھی سدا بہار چمن دی
بلبل جان رہی کرلاندی خاطر اوس تجن دی"

ایس بند دے اُپرلے تن مصرعے پیر فضل گجراتی ہوراں دے نیں تے ہیٹھلے دو مصرعے بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں دے نیں۔

تخیل: شاعر اپنی سوجھ تے فکر نال شعر وچ کوئی اچرج خیال پیش کرے پئی سنن والے عش عش کر اٹھن:

چھپ کے کئی واری اوہدی بزم اندر بہنا پے جاندا ئے چناں ورگیاں نوں
جا کے کئی واری اوہدی بزم اندر دیوے بنے بالن آفتاب ورگے
روشے کول درخت جو بنے جھولن توں نہ سمجھیں ہوا سنگ جھولدے نیں
ایہہ حجاب نیں لیلیٰ دے وچ خیمے جھات پان لئی قیس حجاب ورگے

ساری دنیا دے شاعر رقیب نوں بُرے لفظاں نال یاد کردے نیں پر پیر فضل ہوراں دا کہیا اچرج خیال اے پئی رقیب نال پیار کرن نوں وی جی کر اٹھدا اے:

کدی خاراں نوں تکیاں پھلاں دے آ جاندے نیں چیتے
رقیب اپنے دی میتوں دلربا معلوم ہوندے نیں

تغزل: ا۔ غزل گوئی ۲۔ غزل دے ڈھنگ مضمون نوں آہندے نیں۔ ۳۔ عشق دے مضمون۔ ۴۔ تاثیر تے تاثر نال نظم کرنا۔ ۵۔ غزلیت۔ غزل دے مطلب دا انگھا پن۔ یعنی غزل وچ سوز و گداز، موسیقی ترنم شیرینی لطافت، لوچ تے لچک پائی جاوے۔ غزل وچ ایہہ تنے خصوصیتاں بھرویں انداز نال پائیاں جان تاں غزل، غزل بن دی اے۔ وچھوڑے دا دُکھ، طن دی تانگھ، عاشق دی مجبوری تے محبوب دی بے پرواہی وی ہووے۔ غم جاناں دے نال نال غم دوراں وی ہونا چاہیدا اے۔ اپنی ذات دے دُکھ وچ ویلے دے کرب نوں شامل کرن نال غزل دو آتشہ ہو جاندی اے تے اجہی غزل ای جدید غزل

اکھواندی اے۔

تضمین: کسے دوجے شاعر دے شعر یا مصرعے اُتے اپنا مصرعہ یا شعر لان نوں تضمین آہندے نیں۔ پنجابی وچ ایہنوں جوڑ بند آکھیا جاندا اے۔

پوریاں ہون مراداں سنے جان سوال اساڈے
"جے محبوب پیارا اکدن وسّے نال اساڈے"

ایس شعر دا اُگلا مصرعہ پیر فضل گجراتی ہوراں دا اے تے دوجا مصرعہ میاں محمد بخش مصنف "سیف الملوک" ہوراں دا اے۔ ایس طرحاں پیر ہوراں میاں صاحب دی غزل دے مصرعے نوں تضمین کیتا اے۔

چھند: بحر تول نوں کہندے نیں۔ چھندا بندی (عروض) یعنی ایہہ کیہڑا چھند ہے۔ ایہہ کیہڑی بحر ہے؟

چھند اک گیت وی اے۔ جدوں لاڑا اپنی ووہٹی دی ڈولی لجاون لئی اپنے سوہرے گھر ڈھُکدا اے تاں چنڈ دیاں کڑیاں چڑیاں اوس نوں چھیڑدیاں، تنگ کردیاں نیں تے بڑی بے تکلفی نال اوہدے کولوں چھند سنان دی فرمائش وی کردیاں نیں۔ پھر اوہ کجھ اس طرحاں دے چھند سناوندا اے:

چھند پراگے آیئے جایئے چھند پراگے کتاں
سکھے سالیاں سوہنیاں دسو کیہڑی دا مونہہ چٹاں

چھند پراگے آیئے جایئے چھند پراگے ٹوٹی
سوہرا پھُل گلاب دا میرا سس چنبے دی بوٹی

خمریات: شعراں وچ شراب، نشہ، مستی اوردی تعریف کرنا بھاویں مجازی تے بھاویں حقیقی رنگ نال کیتی جاوے:

ساقی کسے اچیچ دی لوڑ ناہیں تیرے کول انجمن بیٹھن والیاں نوں
ہنجّاں نال نصیب لکھیڑ لیندے رند ڈھونڈدے نہیں پیالیاں نوں

تیرے طالب شراب دے نہیں طالب ساڈے واسطے کوئی تکلیف نہ کر
کاسے پھیر نہ ساقیا طرف ساڈی پھیر دیدیاں مست متوالیاں نوں
(پیر فضل گجراتی)

خیال بندی (نازک خیالی):

شعراں وچ خیالاں راہیں نزاکتاں تے باریکیاں پیدا کرن نوں خیال بندی یا نازک خیالی واناں دتا گیا اے۔

۱۔ ہاتھی چور گولیر تھیں چھٹ جاندے ایسا کون جو عشق تھیں چھٹ جاوے
(سید وارث شاہ)

۲۔ اندر خالی تے نہ کالا طبلا چم کچے دا
کچے بول سناوندا پاوندا جاں بر ہتھ سچے دا

تقریظ: کسے دی کتاب یا رسالے دے اوہ مڈھلے اکھر جیہڑے مصنف تے مرتب دی تعریف یا پڑچول وچ لکھے جاون اوہناں اکھراں نوں تقریظ آکھیا جاندا اے۔

جس طرحاں پیر فضل ہوراں دی کتاب "ڈونگھے پینڈے" دی تقریظ ڈاکٹر باقر ہوراں لکھی سی۔ یا جویں شوکمار بٹالوی ہوراں دے شعری مجموعے "برہا توں سلطان" دی تقریظ امرتا پریتم نے لکھی اے۔

حسن مطلع (زیب مطلع):

جیہڑی غزل دے دو مطلعے ہوون تاں اوس غزل دے دوجے مطلعے نوں حسن مطلع آکھیا جاندا اے۔

(۱) عمر ساری غلطیاں تے غلطیاں کھاندا رہیا
سادگی وچ سادگی دی میں سزا پاندا رہیا
(مطلع)

(۲) خاراں نوں گل جان کے گل نال لٹکاندا رہیا
میں سمجھ کے لعل انگیاراں نوں ہتھ پاندا رہیا
(حسن مطلع)

حمد: اللہ تعالیٰ دی تعریف (حمد و ثنا) وچ آکھے گئے شعراں نوں حمد آکھیا جاندا اے۔
مثال دے طور تے میاں محمد بخش ہوراں دے ایہہ شعر:

اول حمد ثنا الٰہی' جو مالک ہر ہر دا
اس دا نام چتارن والا' کسے میدان نہ ہردا
کام تمام میسر ہووے نام اوہدا چت دھریاں
رحموں سکے ساوے کردا قہروں ساڑے ہریاں

نعت: حضور نبی پاک ﷺ دی تعریف نوں اوہناں دے اسوۂ حسنہ تے لکھی گئی لکھت نعت اکھواندی اے۔

رحمت نور جہان کھلارے' مرضاں دلاں گوائیاں
ڈبدیاں جاندیاں کڈھ کرم تھیں' بیڑیاں بنے لائیاں
گم گھیاں نوں راہ وکھائے' روگ کٹے بیماراں!
تاریکی وچ چلدیاں تائیں' ملیاں شمع ہزاراں
داگاں دل مقصود چلایاں' موڑ کراہوں اوویں
واہ سید ثقلین محمدؐ تر گئے عالم دوویں

(مولوی غلام رسول)

منقبت: اللہ تے اللہ دے رسول ﷺ توں اڈ کسے بزرگ (صحابہؓ) تابعین' تبع تابعین' غوث' قطب' ابدال یا ولی دی تعریف منقبت اکھواندی اے۔

جیہناں دلاں وچ غیظ صحابہؓ' حیف تنہاں ایمانے
اوہ مصداق یغیظ بہم دے بھاویں کسے زمانے

(مولوی غلام رسول)

کبت: پنجابی دا ایہہ بڑا مشہور تے قدیم (چھند) بحر اے۔ ایہدے وچ چار مصرعے ہوندے نیں تے ہر مصرعہ ۳۱ جاں ۳۲ اکھراں دا ہوندا اے۔ ہر مصرعے وچ چار وسرام پہلوں تے تن وسرام اٹھاں اٹھاں اکھراں تے جد کہ چوتھا وسرام ستاں جاں اٹھاں اکھراں تے ہوندا اے۔ اک مشہور کبت دے دو مصرعے:

ویر پیا نائی برا بھین گھر بھائی برا سوہریاں جوائی برا لعنتاں سہاردا

جھولی چک مت برا کنجری دا چت برا کرم آیا نت برا جھوٹھ نہیں ماردا

ایس کبت وچ چوتھا وسرام ستاں اکھراں تے ہے "لعنتاں"، "وچلا"، "ع" مصمتا نہیں مصوتا گنیا گیا ہے۔

کورڑا: ایہہ چوہنہ مصرعیاں دا ہوندا اے۔ ہر مصرعے وچ ۱۳ اکھر ہوندے نیں۔ پہلا وسرام چھیاں اکھراں تے جد کہ دوجا وسرام ستاں اکھراں تے آوندا اے۔

توڑی تند سانہہ بازی وچ وٹ کے

لبڑاں تے شاہاں دا حساب کٹ کے

کچھے مار وکھلی آنند چھا گیا

ماروا دمانے جٹ میلے آ گیا

سوَیا: ایہدے وچ وی چار مصرعے آوندے نیں۔ پہلا وسرام ۱۲ اکھراں تے آوندا اے تے دوجا وسرام ۱۱ اکھراں تے پر کتے کتے دوجا وسرام ۱۲ اکھراں تے وی آ جاندا اے۔

بہنا اُس کول لکھے گُن نوں نہ لکھے تد کیہ بہنا

کہنا اُس نوں جو کرے کہنا کہنا نہ کدے تد کیہ کہنا

رہنا اُس تھاں ہت ہوئے جہاں ہت ہوئے نہیں تد کیہ رہنا

لہنا لکھیا مل جائے سدا جے نہیں لکھیا تد کیہ لہنا

بیت: ایہہ پنجابی دا اک اجیہا (چھند) بحر اے جیہڑا فارسی وچوں آیا اے۔ کیوں جے فارسی وچ دو مصرعیاں دے شعر نوں بیت آہندے نیں۔ پنجابی وچ سب توں پہلے

ایہدی ورتوں "نصیحت نامہ" وچ لبھدی اے:

کیجے تواضع نہ کیجے گمان

نہ رہسی ایہہ دنیا نہ رہسی دوان

پر ویلے دے بیتن نال تے اپنیاں لوڑاں پاروں ساڈے پنجابی شاعراں تے ایہدے وچ کئی گھاٹے وادھے کر لئے۔ پنجابی وچ حافظ برخوردار پہلا شاعر اے جیہنے چار مصرعیاں والے بیت دی نینہہ رکھی۔ جس طرحاں کہ:

سسی تے سہیلیاں آئی رنگ محل

تے پنوں ہوت نہ سکیا جھات سسی دی جھل

اوس پر کرلائے حافظا دو نیناں دے چھل

اوہ لین عجوبیں نکلے ہاں کلیجہ سل

ایس بیت دے ہر مصرعے وچ ۲۶ ماتراں آئیاں نیں۔ پہلا دسرام ۱۵ ماتراں تے آیا اے تے ایہدے نال ای بیت دے مصرعے دی لیر ے ہوندے چلے گئے نیں تے مصرعیاں دی تعداد وچ وی وادھا ہوندا چلا گیا اے۔ حافظ برخوردار ہوراں دے ۲۷ ماتریاں والے لکھے بیت وی لبھدے نیں۔ جس طرحاں کہ:

اوہ سُتی سُتی سیج تے بُجو رووے بت

رہا بپ نہ مکھ پیاریا بوہندا نہ پئی اے تت

آصف خاں ہوراں دے آکھن موجب: ایسے طرحاں دے بیت ہاشم شاہ تے امام بخش نے وی لکھے بن جیہناں دے آخر وچ گورو (جٹا) ہوون پاروں ہر مصرعے وچ ماتریاں دی تعداد ۲۸ تیک پہنچ گئی اے۔ جس طرحاں کہ:

(۱) پچھلا نیک زمانہ ڈٹھا لوک صفائی والے

اسیں خراب نفس دے حرے جیہڑے مٹھی دل کالے

(۲) سوہنی صورت اوہ شہزادہ آہا یوسف ثانی

وانگ زلیخا خلقت اس نوں ہووے دیکھ دوانی

ایس چھند (بحر) توں پرچلت کرن وچ جیہڑا کردار حافظ مقبل تے سید وارث شاہ ہوراں نے ادا کیتا اوہدا جواب نہیں لبھدا۔ پر احمد کوی گجر مقبل تے وارث شاہ ہوراں توں پہلے ایس چھند (بحر) توں اپنی لکھت ہیر رانجھا وچ ورتیا۔ اوہنے ہر مصرعے وچ ۴۰ ماترے رکھے (کتے کتے ۴۲ وی آ جاندے نیں) ایہہ ہیر دی بحر گھوڑے چڑھ گئی تے بڑی مشہور تے پرچلت ہو گئی۔ ایتھوں ایہہ طے ہو گیا پئی ہیر دی بحر ۴۰ توں ۴۲ ماتریاں دی ہوندی اے۔ ایس مقبل دی ہیر دا اک بند لینے آں جیہدے ہر مصرعے وچ ۴۰ ماتراں آئیاں ہن تے ہر وسرام ۲۰ ماتریاں تے آیا ہے۔ اخیر چوتھے مصرعے وچ پہلا وسرام ۱۹ ماتریاں تے ہے تے ایس طرحاں ایہہ مصرعہ ۳۹ ماتریاں دا رہ گیا اے۔

رانجھا آکھدا چھڑا چھڑ اک ہاں میں نہیں جیوندا ماؤں تے باپ میرا
تساں ٹھمیاں ہوئے جی کم میرا تساں ٹھمیاں اُترے پاپ میرا
شربت جوگ دا گھول پلاؤ مینوں تدوں اترے تاتھ سنتاپ میرا
دل ٹھیراں توں چاہئے ہٹایا میں مقبل رب دا ناں ہے جاپ میرا

اک ہور بند جیہڑا مقبل دا ای اے جیہدے ہر مصرعے وچ ۴۱ ماترے آوندے نیں۔ پہلا وسرام ۲۱ ماتریاں تے آیا اے۔ جس طرحاں کہ:

رانجھا ویکھ کے جوگی دی مہربانی بالناتھ دے جا کے پیر پھڑدا
کہندا ناتھ جی برہوں دی اگ بھڑکی میرا ہے کلیجڑا ات سڑدا
تیری صفت میں سنی ہے جوگیاں توں توں بالناتھ سنسار توں سورگ کھڑدا
مقبل گورو دین جوگ سکھا مینوں تیرا مکھ ویکھے سبھے پاپ جھڑدا

ایتھے ایس گل دا ویروا بہوں ضروری اے پئی پہلے بند دے تیجے مصرعے وچ "پلاؤ" دا لفظ جیہڑا آیا اے اوہدے چار ماترے گنے جان گے نہ کہ پنج۔ بند دے تیجے تے چوتھے مصرعیاں وچ "ہے" تے "سکھا" دا تول پورا کرن لئی ایہناں نوں لما کے پڑھیا جائے گا۔ کیوں جے "ہے" دیاں تن ماتراں تے "سکھا" دیاں چار ماتراں گنیاں

جان گیاں۔ ایہہ وی یاد رہوے پئی ماتریاں دی گنتی اکھراں دے اچارن توں کھ رکھ کے کیتی جاندی اے نہ کہ لکھتی روپ توں سامنے رکھیا جاندا اے۔

ایسے طرحاں سید وارث شاہ دی ہیر دا وی اک بند ویکھنے آں جیہدے ہر مصرعے وچ ۳۱ ماتراں آئیاں نیں۔ ہر مصرعے وچ پہلا وسرام ۲۰ ماتریاں تے آیا اے:

مہا دیو توں جوگ دا پنتھ بنیا' دیو دت ہے گورو سنیاسیاں دا
راما نند تھوں سب ویراگ ہویا' نانک شاہ ہے گورو اُداسیاں دا
برہما برہمناں دا' رام ہندوواں دا' اتے بشن مہیش سب راسیاں دا
ستھرا ستھریاں دا گورو آکھدے ہن' پریم جوت ہے گورو اُپاسیاں دا

سید وارث شاہ دی ہیر دے وزن' تول' چھندا بندی بارے کئی واری بحثاں چھڑ چکیاں ہن۔ کسے وِدوان نے ایہنوں عروض دی تکڑی چاڑھ کے ایہدا وزن' تول لبھن دے جتن کیتے ہن۔ نذیر چودھری ہوراں ہیر دی بحر دا ناں بحر مطول جاں بحر طویل (لمی بحر) رکھیا اے تے ایہدے ایہہ ارکان متھے نیں:

مفعول فعول فعول فعلن' مفعول فعول فعول فعلن

تے اوہناں نے ایس پکھوں ونگی دے طور تے کجھ شعر (مصرعے) وی پیش کیتے ہن جویں کہ:

تینوں چھنڈ کے جاں میں ہور کتے' نظر آوندا ایں ظاہرا پیر سائیں
تساں جگت لوایا ہیٹھ آ کے' وارث شاہ دی بخش تقصیر سائیں

پیر فضل گجراتی ہوراں دے ایہہ دو شعر وی ایسے ای بحر وچ نیں:

(۱) اوہنوں ٹردیاں ویکھ کے کھان ٹھوکر' اُکھڑ پَیندے ولاں دے پیر جاندے
اوہ پائے جیہڑے پاسے قدم پیندے' اوہ ٹرے جیہڑی ٹرے نور پیندے!
(۲) سسی اپنا آپ دنجا بیٹھی' دوڑ دوڑ کے مگر وروبیاں دے!
اوس بھولی نے سمجھیا لگا جاندا ئے' دھوڑاں پیندا شتر سوار کوئی

آخری شعر وچ جیہڑا ''بے'' دا اکھر آیا اے جیکر ایہوں کڈھ وی دیئے تاں وی وزن تے تول پورے دا پورا رہوے گا' کیوں جے بے دا ول اے تے اُچارن وچ وی نہیں آؤندا۔

کجھ وڈواں شاعراں نے ایس تول نوں ادھا کر کے وی شعر لکھے ہن۔ یعنی:

مفعول فعول فعول فعلن!

کجھ آر دیاں تے کجھ پار دیاں نیں

تیرے قدماں توں جندڑی واردیاں نیں

تارے ڈُب گئے نیں رات مُک گئی اے

گلاں مکیاں نہیں' اجے پیار دیاں نیں

کئی شاعراں نے ایس بحر (تول) دے اصل وزن دے آخر تے جوڑے (فع) دا وادھا کر کے وی شعر لکھے نیں:

اس نال سکھیں خیریں وسدے آں کدے وکھت نوں پھڑنا وی پے جاندا ئے

جتھے ہیر نہ دھرن نوں تھاں ملے اوتھے متھا رگڑنا وی پے جاندا ئے

غلام یعقوب انور ہوراں نے ایس وارث شاہی بحر دے ارکان ایہہ دسے نیں:

فاعلات فعول فعول فعلن فاعلات فعول فعول فعلن

تے ایہدے نال ایہہ وی لکھیا اے کہ وارث دی ہیر دے کئی مصرعے ایہناں رکناں تے (ایس تول تے) پورے نہیں اُتردے۔

پر بہتے وڈوان وارث شاہ ہوراں دی ایس کتاہی نوں ہرگز ہرگز منن لئی تیار نہیں ہوندے۔ اوہ ایس بھاری کتاہی دا سارا ذمہ ہیر وارث شاہ دے مرتباں تے ایڈٹ کرن والیاں (پبلشراں) اُتے سٹ دے نیں۔

مکدی گل ایہہ دے پئی سید وارث دی ہیر دے مصرعیاں نوں عروض دی تکڑی وچ تولیا ای نہیں جاسکدا۔ کیوں جے سید وارث شاہ ہوراں اپنی ہیر بیتاں وچ لکھی اے (بیت چھند)

تے چوتھے دے ہر مصرعے دا وزن (تول) ۳۰ ماتریاں والا اے۔ (۳۰+۳۰) پہلا وسرام ۲۰ ماتریاں تے آوندا اے تے دوجا وسرام ۳۰ ماتریاں دے آخر تے پر شاعر ایہہ کھلھ وی رکھدا ہے پئی ۲۸ ماتریاں توں لے کے ۳۲ ماتریاں تیک وی اوہ اپنے مصرعے وچ لیا سکدا ہے۔

سورٹھا: اصل وچ ایہہ دوہڑے دا ای اُلٹاواں رُوپ اے۔ ایہدا وی ہر مصرعہ ۲۴ ماتریاں دا ہوندا اے۔ پہلا وسرام گیاراں تے دوجا تیراں تے پر قافیہ آخر وچ نہیں سگوں ہر مصرعے دے پہلے وسرام تے آوندا ہے۔

اک دوہڑا اے:

لوکاں دی ایہہ گل ہے نواں سٹھن راہ
اُدم کر کے نہ چھڈو اویں برتھا جاہ

اس دوہڑے دا سورٹھا ایس طرحاں ہووے گا:

نواں سٹھن راہ لوکاں دی ایہہ گل ہے
اویں برتھا جاہ اُدم کر کے نہ چھڈو!

اُلال: ایہہ دو مصرعیاں دا ہوندا اے تے ہر مصرعے وچ ۲۸ ماترے ہوندے نیں۔ پہلا وسرام ۱۵ ماتریاں تے دوجا ۱۳ ماتریاں تے آوندا اے۔

من میں وسائے کے گرمرا اک اکال کو بت بجو
چھل دیر ایکھا کہتا حتر گمات ہوے تجو

دوئیا: ایہدے چار مصرعے ہوندے نیں تے ہر مصرعہ ۲۸ ماتریاں دا ہوندا اے۔ پہلا وسرام ۱۶ ماتریاں تے دوجا وسرام ۱۲ ماتریاں تے آوندا اے تے آخر تے دو گورو (جوٹے) آوندے نیں۔

ایس نوں دوئیا ایس لئی آکھیا جاندا اے کہ ایہدے دو مصرعیاں دا ردیف قافیہ آپو وچ رلدا ہوندا اے۔ ایہہ اک پنجابی دا انجیا چھند (بحر) اے جیہنوں پنجابی دے مہان

قصہ گو شاعراں نے ورتیا اے جیہناں وچوں دسوندھ ہاشم شاہ مولوی غلام رسول تے میاں محمد بخش ذکر جوگ نیں۔ دسوندھ دا دوتیا ویکھو:

ناؤں دسوندھ ذات کہلائی، آیا بیک سیالیں
اپنے من وچ مسلت کیتی بہہ کے اِتھائیں چالیں
وڑیا وچ چوچک دے شہرے جھٹ سیال اُبدالیں
خوش ہویوں اِت دسوندھ ویکھ اوہناں دی چالیں

دسوندھ دے چار مصرعیاں دا بند اے تے چاراں مصرعیاں دا قافیہ آپو وچ رلدا اے۔ ایہہ وی تاں بیت والی گل اے۔ جس طرحاں مقبل تے وارث شاہ نے "بیت" نوں دُگنا کر کے چار مصرعے بنائے نیں ایسے طرحاں دسوندھ نے دوتیا نوں دوہریاں کر کے چار مصرعے بنا لئے نیں۔ ایسے وجہ توں دوتیا نوں "بیت خورد" وی آکھیا گیا اے۔

دوتیا دیاں دوجیاں ونگیاں وی ویکھو:

درد ہووے تے آہ نکلدی، کوئی نہ رہندا جر کے
دلبر اپنے دی گل کریئے، ہوراں نوں موہنہ دھر کے

(میاں محمد بخش)

عشق بناں تن دشمن دل دا، تے دل دشمن تن دا
ویری دے نال وس پیا ویری، واسا خار چمن دا

(مولوی غلام رسول)

سوہنی مہینوال زلیخا، مرزا ہیر سلیٹی
سسی ہوت جلالی مجنوں، ملکی عشق جنیٹی

ہند زبان کہے شعراواں، سبھے عشق ایہناں دے
شیریں تے فرہاد نہ آکھے، رہے اساڈے چھاندے

(امام بخش)

بھائی ویر سنگھ ہوراں دی لکھی رباعی ایسے چھند (بحر) وچ اے:

صابن لا لا دھوتا گولا ڈودھ وچیں وچ پایا
کعب چاڑھ رنگن دی دھریا رنگ نہ اوس وٹایا
وچھڑیاں کالکھ سی آئی بن ملیاں نہیں رہندی
انگ انگ دے لا کے ویکھو چھدا روپ سوایا

اڑل: ایہہ بے چار مصرعے ہوندے نیں تے ہر مصرعہ ۲۱ ماتریاں دا ہوندا اے۔ پہلا وسرام ۱۱ ماتریاں تے' جد کہ دوجا ۱۰ ماتریاں تے آوندا اے تے آخر تے گورو ہوندا اے۔ (یعنی جوتا) "چھندا بندی" دیاں کتاباں وچ ایس چھند (بحر) بارے ایداں دس پائی گئی لبھدی اے۔

کرو گیاراں اڈ پھیر دس ڈار دے
چھند اڑلا نام سدھ اُچار دے
گورو لکھو نیم نہ کوئی ہیں اک ماترا
بھید سمجھ بدھوان' چھند کہو چاترا

بابا وجید خاں (پیر روشان بایزید انصاری) ہوراں دا اک اڑل ویکھو:

رام نام کی لوٹ' پچھے ہے جیو کو
نس باسر کر دھیان' سمرتوں پیو کو
یہ ہے بات پرسدھ' کہت سب گائے رے
پر ہاں وجید' ادم اجامل ترے
تارا بن گائے رے

اڑول دا اک دوجا روپ وی لبھدا اے جیہدے مصرعے وچ ۱۹ ماترے آوندے نیں۔ پہلا تے دوجا وسرام اٹھاں اٹھاں ماتریاں تے ہوندا اے۔
غلام یعقوب انور ہوراں ایس چھند (بحر) نوں دوہریاں کر کے ورتن دی ونگی

پیش کیتی اے۔

الیس گراں وچ' سرگھی ویلے
اُچے چٹے' دُدھ چبارے
ایکن لگن' پیارے پیارے
جیکن کالی' بدلی دے وچ
چٹا بگلا' تاری مارے
کدے کدے ایہدے محلاں اولے!
بجلی سون چڑی اک بولے
یا کوئی لم سلمی نڈھی
محلاں دے دروازے کھولے

ہنس گتی: ایہدے چار مصرعے ہوندے نیں تے ہر مصرعہ ۲۰ ماتریاں دا ہوندا اے۔ پہلا وسرام ۱۱ ماتریاں تے جدکہ دوجا وسرام ۹ ماتریاں تے آوندا اے:

پروردگار اپار' اگم بے انت توں
جیہناں پچھاتا سچ' چماں پیروں
تیری پناہ خدایا توں بخشندگی
شیخ فرید' خیر' دیجے بندگی

رولا: ایہدے وی چار مصرعے ہوندے نیں تے ہر اک مصرعہ ۲۴ ماتریاں دا ہوندا ہے۔ پہلا وسرام گیاراں ماتریاں تے جدکہ دوجا وسرام ۱۳ ماتریاں تے آوندا اے۔ چال بناون دے لئی ہر مصرعے دی گیارویں ماترا الگھو (کلی) تے آخر وچ دو گورو (۲ جوٹے) آوندے نیں۔ جس طرحاں کہ:

تیتھوں برکت پائے' چنگا دوڑاں لاوے
اُٹھا پاوے لوڑ' گیت گنگا لکھ گاوے

سڑدا ہووے شانت، ٹھکدا لگے نکانے
تیری ہووے عمر لگا موجاں مانے

رتا: ایہہ چار مصرعیاں دا ہوندا اے تے ہر اک مصرعے وچ ۲۶ ماترے آوندے نیں۔ پہلا وسرام ۱۴ ماتریاں تے جدکہ دوجا ۱۲ تے ہوندا اے۔ مولا بخش کشتہ ہوراں دے جھلے دے شعر ایسے چھند (بحر) وچ نیں:

رب سبھی سجناں دے، تا کرے اج ہو بچے
حال اوہناں پچھاتے، نین ساڈے رو بچے
میں کہیا دسو بھلا ایہہ، عشق دا دستور کیہ؟
نین نیناں وچ رلا کے، دسنا پھر دور کیہ؟

پنجابی وچ کئی ایسے چھند (بحر) ہن جیہناں دا ہر مصرعہ ۲۶ ماتراں دا ہوندا ہے۔ رتا چھند (بحر) بارے خاص دسن والی گل ایہہ وے پئی ایہدے ہر مصرعے دے آخر تے گورو+لگھو+گورو (ہو+پ+ے/رو+پ+ے) آوندا اے۔

"گیتا چھند" دا وی ہر مصرعہ ۲۶ ماتریاں دا ہوندا اے تے ہر مصرعے دے آخر تے گورو+لگھو آوندا اے۔ ایسے طرحاں "گیتکا" چھند وی ۲۶ ماتریاں دا ای اے۔ پر ایہدے ہر مصرعے تے آخر تے لگھو+گورو آوندا اے۔ رتا، گیتکا تے گیتا چھنداں (بحراں) وچ ایہہ فرق یاد رکھن جوگ اے۔

گیا مالتی: ایہدے چار مصرعے ہوندے نیں تے ہر مصرعہ ۲۸ ماتریاں دا ہوندا اے۔ پہلا وسرام ۱۴ ماتریاں تے جدکہ دوجا وی ۱۴ ماتریاں تے ای آوندا اے۔ چال بناون دے لئی ہر مصرعے دے آخر تے گورو+لگھو+گورو لیایا جاندا اے۔ ایس چھند نوں وی دوّیا چھند دا ای اک روپ دسیا جاندا ہے۔

ڈلتوں پرے دورکاریا
انور دے داگوں بے توا

تھاں تھاں دیاں جھڑکاں اٹھا
در در دے ٹھڈے کھاندا

ایہہ اک اجیہا چھند (بحر) اے جیہڑی جتھوں پنجابی توں اڈ اردو دے کئی شاعراں نے وی ورتیا اے تے ایہہ چھند اوہناں پنجابی توں ای لیا اے پر ایہنوں وگنا کر لیا اے۔ مومن دا مشہور شعر۔ کبھی ہم بھی تم بھی تھے آشنا تمہیں یاد ہو کہ نہ یاد ہو۔

چتر کلا: ایہنوں کھن کلا وی آکھدے نیں۔ ایہدے تن روپ ویکھے جاندے نیں۔ چار مصرعے ہوندے نیں۔ پہلے تن وسرام ۱۶ ماتریاں تے جدکہ چوتھا وسرام ۱۳، ۱۴ جاں ۱۵ ماتریاں تے آوندا اے۔ ایتھے اس دا اک نمونہ:

کٹ پنجیر وید طلانے
قاضی ملاں کرے سیانے
پاندھے پنڈت راہے رانے
چھڈی جان نکانے توں

ایہدے وچ ماتریاں دی گنتی ۱۶+۱۶+۱۶+۱۳ اے جدکہ تھلے پیش کیتے گئے نمونے وچ جیہڑا بلھے شاہ ہوراں دا اے۔ ۱۶+۱۶+۱۶+۱۵ ماترے لیاندے گئے نیں۔

توں واج وہوٹی جاویں گی
تاں کے بجلی نہ بھاویں گی
گُن ہوسی تاں شوہ بھاویں گی
توں لے کھاں کوئی مت کڑے

رساول: ایہدے چار مصرعے ہوندے نیں تے ہر مصرعہ ۲۴ ماتریاں دا ہوندا اے۔ پہلا وسرام ۱۱ ماتراں تے دوجا وسرام ۱۳ ماتریاں تے آوندا اے تے چال بناون لئی آخر وچ ٹھگن (۱۱۰) ایس چھند توں وی رولا چھند دا ای اک روپ دسیا گیا اے۔ جس طرحاں کہ:

جیہڑے لاندے نیں، پھیر نہ پلکاں لاون
ورھیوں وڈی رات، اکھاں دے وچ بتاون
ہک اوہناں دی تپے، جیٹھ تے اکھاں ساون
انھدے بہندے سدا، سجن دا نام دھیاون

تاٹنک: ایہہ چار مصرعیاں دا اے تے ایہدا ہر مصرعہ ۳۰ ماتریاں دا ہوندا اے۔ پہلا وسرام ۱۶ ماتریاں تے جدکہ دوجا ۱۴ تے آوندا اے۔ ہر مصرعے دے آخر وچ اک گورو یا ترن گورو لیائے جاندے نیں۔ لالہ دھنی رام چاترک ہوراں تھلے دتے گئے تاٹنک وچ ترن گورو لیاندے نیں:

سکھ نیندرے بے مکتا چاہیں، دس نہ تکیں امیراں دے
بندھ مکن دے طوے نالوں، ٹکڑے بھلے فقیراں دے
وچ غلامی ہوئے کھٹائی، سکن لہو سریاں دے
جینے ہتھوں دھن نیو ہرائی، گھڑے وانگ تصویراں دے

کئی پنجابی شاعراں نے ایس چھند (بحر) دی چار توں ودھ مصرعیاں وچ ورتوں کیتی اے۔ بھائی ویر سنگھ ہوراں چھ مصرعے کہے نیں تے ہر مصرعے دے آخر وچ اک گورو لیاندا اے۔

رتی ہار ولا توں بھاری، پریم تیر کھا وجھ گیوں
بدل اجے وسیا ناہیں، توں اگوں ہی بھج گیوں
کمپ گئی اج سوچاں کردی، جی لاندی میں اک گئی!
باغوں نکل بناں وچ آئی، اوٹ تکاندی تھک گئی
جتھے جاداں من اے نالے ایس توں کتھے لک سکاں
مورت اس وچ عجب سمائی، ویکھ سکاں نہ ترک سکاں

جھولنا: ایہدے چار مصرعے ہوندے نیں تے ہر مصرعہ ۳۰ ماتراں دا ہوندا اے۔

ایہدے وچ چار وسرام آوندے نیں۔ ہر وسرام دس ماتراں تے آوندا ہے:

کون سی نی سکھی' ساتولا کاہن سی' جاوندا جاوندا' بنسری واہ گیا جو

بول سی' بولدی' پاوندی جان سی' بول نی چند توں' بھا گیا جو!

لاڈلا نند دا' لے گیا نکھن نی' کالجے چھرے' پا گیا جو

پریت دی ریت میں' کیہ کہاں نی سکھی' پریم ہے جان نوں' کھا گیا جو

کنڈلیا: ایہدے چھ مصرعے ہوندے نیں تے ہر مصرعے وچ ۲۴ ماتراں آوندیاں نیں۔ پہلے دو مصرعے "دوہڑا چھند" وچ ہوندے نیں یعنی (۱۳ + ۱۱) ماترے تے اگلے چارے مصرعے "رولا چھند" وچ یعنی (۱۱ + ۱۳) ماترے۔ چال ہنان دے لئی (الف) پہلے مصرعے دے مڈھ تے آخری مصرعے دا ٹکڑا آپو وچ رلدے نیں۔ (ب) دوجے مصرعے دا ٹکڑا تیجے مصرعے دا مڈھ ہوندا ہے۔ جس طرحاں کہ:

ماری کرماں ماڑیاں' تھاں تھاں کھی لوڑ

دے بچہ کر مہر توں' داگاں گھر توں موڑ

داگاں گھر توں موڑ' شاواں میں بڈھیتی

ایپا کیوں وچھوڑ' پرت کے سار نہ لیتی

ڈکھیے سینے وچ' پھیرے درداں دی آری

ترپ ترپ کیراں نیر' ماڑیاں کرماں ماری

راماین وچ تلسی داس نے وی ایس چھند دی کتے ورتوں کیتی اے۔ پر لگدا اے پئی اوس ایس چھند دا کوئی دوجا روپ ورتیا اے۔

چھپے: ایہدے چھ مصرعے ہوندے نیں۔ پہلے چار مصرعے "رولا چھند" وچ (۱۳+۱۱) ماتراں تے آخری دو مصرعے کدی (۱۳ + ۱۱) ماتراں وچ تے کدے (۱۵+۱۳) ماتراں وچ ہوندے نیں۔ تھلے پیش کیتی گئی ونگی وچ آخری دو مصرعے (۱۶+۱۵) ماتریاں وچ نیں۔

رہی واسطے کھوہ، سے نے اک نہ منی
پُڑ پُڑ رہی دھریک، سے کھسکائی گئی
کیوں نہ سکی روک، اٹک جو پائی بھنی
ترکھے اپنے دیگ، گیا ٹپ سنے بنی
ہوا جے سنبھالو ایہہ سے توں، کر کمل اُڈدا جاندا
ایہہ ٹھہرن جاچ نہ جاندا، لنگھ گیا نہ مڑ کے آندا

جس طرحاں کہ دسیا گیا اے پئی آخری شعر دیاں ماتراں (۱۶+۱۵) نیں۔ پر جے کر ایہدیاں (۱۳+۱۱) ماتراں رکھیاں ہون تاں پھر ایہہ شعر ایس طرحاں وی لکھیا جا سکدا اے:

اجے سنبھالو ایہہ سماں، ترت اُڈدا جائے
ٹھہرن جاچ نہ جان دا، گیا نہ مڑ کے آئے

نشانی: ایہہ چھند وی سرکنڈی وانگوں واراں وچ ای بوہتا ورتیا گیا اے۔ ''چٹھیاں دی وار'' ایسے چھند (بحر) وچ لکھی گئی اے پر ایہدے ہور انیک روپ ساڈوں نادر شاہ دی وار وچ ورتے گئے لبھدے ہن۔ جیہدے کجھ نمونے تھلے پیش کیتے جاندے نیں:

چڑھے چغطہ بادشاہ، دھکیں دھکارے
گھوڑا ساڈھے دس لکھ، رجواڑے سارے
گرداں فلکیں پہنچیاں، پے گئے غبارے
چانن نظر نہ آوندا، اسمانی تارے
ہاتھیں بولن کوکلاں، جیوں تریاں کلارے

ایہدے ہر مصرعے وچ ۲۳ ماتراں آئیاں نیں۔ پہلا وسرام ۱۳ ماتراں تے جدکہ دوجا وسرام ۱۰ ماتراں تے آیا اے تے آخر تے دو گورو لیاندے گئے نیں۔

پروفیسر آصف خاں مرحوم دے آکھن موجب بھائی کاہن سنگھ نابھہ ہوراں

نے "پوڑی" نوں وی اک چھند منیا ہے تے ایہدے اوہناں ۳۵ روپ دتے نیں جیہدے وچ اوہناں "نشانی" تے "سرکھنڈی" نوں وی چھند (بحر) من دیاں ہویاں وچ شامل کر لیا اے۔ جدکہ پوڑی کوئی چھند نہیں ہے۔ جس طرحاں کہ کافی کوئی چھند نہیں تے نہ ای غزل کوئی چھند ہے۔ سگوں ایہہ تاں شاعری دیاں صنفاں ہن۔ جیہڑیاں وکھ وکھ وَن سونیاں چھنداں (بحراں) وچ لکھیاں جاندیاں نیں۔ پنجابی دی مشہور صنف وار دے بنداں نوں پوڑی آکھیا جاندا اے۔ ورنہ ایہہ کوئی چھند (بحر) دا ناں نہیں ہے۔ اگوں وار نشانی تے سرکھنڈی دوہاں چھنداں (بحراں) وچ لکھیاں گئیاں نیں۔ جس طرحاں سید بلھے شاہ نے اپنیاں کافیاں وچ "اڑل" چھند (بحر) دی ورتوں کیتی اے۔ ایسے طرحاں خواجہ غلام فرید تے شاہ حسین نے مالتی چھند (بحر) دی ورتوں کیتی اے۔ گل کیہ پئی ایہناں بزرگ شاعراں نے ایہناں کافیاں وچ وَن سونے چھنداں (بحراں) دی ورتوں کیتی اے۔

گورو صاحبان دیاں لکھتاں ۲۲ واراں ہن (جو گورو گرنتھ وچ شامل نیں) اوہناں دیاں پوڑیاں ایہناں دوہاں چھنداں (بحراں) دے وکھرے وکھرے روپاں وچ لبھدیاں نیں۔

چوتھا باب

شاعری دا ماترائی نظام

اکھر اصل وچ اک واج اے تے بولیاں واجاں یا بولیاں اکھراں دے اکٹھ داناں اے تے بولے اکھراں دے مجموعے داروپ ای مصرعہ اکھواندا اے۔

عربی فارسی تے اردو عروض دی نینہہ ایہناں اکھراں دے متحرک (جیہدے اُتے زبر زیر پیش ہووے) تے ہر ساکن (جیہدے اُتے جزم ہووے) اُساری گئی اے۔

یعنی ہر متحرک اکھر دی تھاں متحرک اکھر تے ہر ساکن اکھر دی تھاں ساکن اکھر ای آوے گا تے جیکر متحرک اکھر دی تھاں ساکن اکھر آ جاوے یا ساکن اکھر دی تھاں متحرک اکھر آ جاوے تاں فیر اوس مصرعے نوں عروض پکھوں اک ناقص مصرعہ خیال کیتا جاوے گا۔ مطلب ایہہ پئی عربی فارسی تے اردو عروض وچ اعراب (زبر زیر پیش) دی بڑی اہمیت اے۔

جدکہ پنجابی عروض (چھندا بندی) وچ ایداں دی کوئی گل نہیں اے۔ کیوں جے چھندا بندی وچ واج دے لماچے حالوں ماتریاں دی گنتی تھیں اچاریا جاندا اے۔ ہر اکھر دی واج اک ماترا گنی جاندی اے تے ہر دوڑکنا اکھر (دو ماتراں والا) ہو جاندا اے۔ یعنی چھوٹی واج والا اکھر جویں الف (ا) تے لمیری واج والا الف تے مد (آ) الف دا اک رکن (ماترا) اے تے (آ) دے دو رکن (دو ماترے) ہن۔

لگھو: چھوٹی واج والے اکھر نوں لگھو آکھیا جاندا اے۔ کیوں جے ایہدے وچ اکو اکھر تے اکو واج ای ہوندی اے۔ جویں: الف (ا) جاں اک (کَلّی)۔

گورو: لمیری واج والے اکھر نوں گورو آکھیا جاندا اے۔ کیوں جے ایہدے وچ دو اکھراں دے اکٹھ (دو رکناں یا دو ماتراں) دا روپ ہوندا اے۔ جویں الف تے مد (آ) جاں دو (جوٹا)۔

کل یاں کلی: اک ماتر (اک اکھر) نوں کل یاں (کلی) آکھدے نیں۔ چھندا بندی وچ عام طور تے ماتراں دی گنتی دی ورتوں ای کیتی جاندی اے تے ایتھوں ماترائی گن دی آ ہندے نیں۔

دوکل یاں جوٹا: دو اکھراں دے اکٹھ (رکناں) نوں دوکل یا (جوٹا) آکھیا جاندا اے۔ جیتھوں فارسی اردو عروض والے سبب داناں دیندے نیں تے ایہد یاں ۲ قسماں نیں (۱) دوکل (۲) ڈگن۔

(۱) اک گورو = (فع) سبب خفیف دے برابر اے

(۲) دولگھو = (فع) سبب ثقیل دے برابر اے

ترکل: تناں اکھراں دے اکٹھ (رکناں) نوں ترکل آکھدے نیں۔ جیہڑا عربی فارسی تے اردو عروض وچوں وتد دے نیڑے ہے۔ ایہد یاں ترن قسماں نیں۔

۱۔ ترن لگھو (ترن اکھر) (ترن ماترے) (ف-ف-ف) (یاں فَعِلُ)

۲۔ اک لگھو + اک گورو (۱+۲) کلی + جوٹا (فعل) وتد مجمع دے برابر اے۔

۳۔ اک گورو + اک لگھو (۲+۱) (جوٹا + کلی) (فاع) وتد مفروق دے برابر اے۔

چوکل: چار اکھراں دا اکٹھ (رکناں) نوں چوکل آکھیا جاندا اے تے ایہہ پنجاں طرحاں دے ہوندے نیں: (چوکل = ڈگن)

۱۔ چار لگھو (چار اکھر) (چار ماترے) (ف ف ف ف)

۲۔ دو لگھو اک گورو (۱+۱+۲) (کلی کلی + جوٹا) فعلن دے برابر اے (فاصلہ صغریٰ)

۳۔ دو گورو (چار اکھر) (چار ماترے) فعلن دے برابر اے۔

۴۔ اک لگھو + اک گورو + اک لگھو (۱+۲+۱) فعول دے برابر اے۔

۵۔اک گورو+دو لگھو+اک لگھو (۲+۱+۱) فاعل دے برابر اے۔

پنج کل/پنجاکل: پنجاں اکھراں دے اکٹھ (رُکناں) نوں پنج کل یا پنجاکل آکھدے نیں۔ فعلن دے برابر اے۔ ایہہ اٹھ طرحاں دے ہوندے نیں:

ا۔اک لگھو + دو گورو(۱+۲+۲) فعولن دے برابر اے۔

۲۔اک لگھو+اک گورو+دو لگھو (۱+۲+۱+۱) مفاعل دے برابر اے۔

۳۔دو لگھو+اک گورو+اک لگھو (۱+۱+۲+۱) فعلات دے برابر اے۔

۴۔تن لگھو+اک گورو(۱+۱+۱+۲)(فعلتن) فاصلہ کبریٰ دے برابر اے۔

۵۔اک گورو+تن لگھو (۲+۱+۱+۱)(فاعلت) دے برابر اے۔

۶۔اک گورو+تن لگھو (۲+۱+۱+۱) فاعلن دے برابر اے۔

۷۔دو گورو+اک لگھو (۲+۲+۱) مفعول دے برابر اے۔

۸۔پنج لگھو برابر اے(ف ف ف ف ف) دے۔

شٹ کل یاں شٹ‌کل:

چھ اکھراں دے اکٹھ (رکناں) نوں آکھیا جاندا اے۔ ایہہ تیراں طرحاں دے ہوندے نیں پر عام طور تے پنجابی وچ تھلّے لکھے چھ حرفی رکناں دی ورتوں ای کیتی جاندی اے:

ا۔تن گورو (۲+۲+۲)(مفعولن) یا (فعلاتن) دے برابر اے۔

۲۔دو لگھو+دو گورو(۱+۱+۲+۲)(فعلاتن) دے برابر اے۔

۳۔دو گرو+دو لگھو (۲+۲+۱+۱)(مستفعلن) دے برابر اے۔

۴۔اک گورو+دو لگھو+اک گورو(۲+۱+۱+۲)(مفتعلن یا فاعلاتن) دے برابر اے۔

۵۔اک لگھو+اک گورو+اک لگھو+اک گورو(۱+۲+۱+۲)(مفاعلن) دے برابر اے۔

۶۔اک گورو+اک لگھو+اک گورو+اک لگھو (۲+۱+۲+۱)(فاعلات) دے برابر اے۔

۷۔اک لگھو+دو گورو+اک لگھو (۱+۲+۲+۱)(مفاعیل) یا (فعولان) دے برابر اے۔

۸۔ تن لگھو+اک گورو+اک لگھو (۱+۲+۱+۱+۱) (فعلاتان) دے برابر اے۔

سپتک: ستاں اکھراں دے اکٹھ (رکناں) نوں سپتک آکھیا جاندا اے۔ ایہہ یاں اکی قسماں نیں پر عام طور تے ہندی تے پنجابی وچ تھلے لکھے ست اکھری رکناں دی ورتوں ای بوہتی کیتی جاندی اے۔

۱۔ اک گورو+اک لگھو+دو گورو (۲+۲+۱+۲) (فاعلاتن) (فاع لاتن) دے برابر اے۔

۲۔ اک لگھو+تن گورو (۲+۲+۲+۱) مفاعیلن دے برابر اے۔

۳۔ دو گورو+اک لگھو+اک گورو (۲+۱+۲+۲) (مستفعلن) (مس تفع لن) دے برابر اے۔

۴۔ دو لگھو+اک گورو+اک لگھو+اک گورو (۲+۱+۲+۱+۱) (متفاعلن) دے برابر اے۔

۵۔ اک لگھو+اک گورو+دو لگھو+اک گورو (۲+۱+۱+۲+۱) (مفاعلتن) دے برابر اے۔

۶۔ تن گورو+اک لگھو (۱+۲+۲+۲) (مفعولات) دے برابر اے۔

۷۔ اک گورو+دو لگھو+اک گورو+اک لگھو (۱+۲+۱+۱+۲) (مستفعلان) دے برابر اے۔

۸۔ اک لگھو+اک گورو+اک لگھو+اک گورو+اک لگھو (۱+۲+۱+۲+۱) (مفاعلان) دے برابر اے۔

ماتریاں یا اکھراں نوں گنن دے کجھ اصول

ماترا: اک اکھر دی واج یا اوہدے اچارن (تلفظ) نوں ماترا آکھیا جاندا اے تے ماتریاں دی گنتی اوہدے لکھتی روپ دی تھاں اوہدے اچارن نوں مکھ رکھ کے کیتی جاندی اے۔

چھند: پنجابی شاعری دی اک مشہور صنف وی اے پر اوس شعری لکھت نوں آکھیا جاندا اے جیہدے وچ اکھراں یا ماتریاں دی گنتی اک متھے ہوئے تول (وزن) دے مطابق وی ہووے یعنی چھند دے معنی بحر دے نیں تے چھندا بندی (عروض) نوں کہندے ہن۔

چرن: مصرعے دے اوس حصے (ٹوٹے) نوں آکھیا جاندا اے جیہڑا وسرام پاروں اپنے دوجے حصے تھیں وکھریاں ہوندا اے جویں کہ:

اُٹھ فریدا ستیا' جھاڑو دے مسیت

ایتھے اُٹھ فریدا ستیا' پہلا چرن ایں تے ستیا لفظ دے مگروں وسرام ایں تے ایس توں اگے' جھاڑو دے مسیت' دوجا چرن اے۔

چھندا بندی وچ ''الف۔ ب'' اکھراں نوں دو حصیاں وچ ونڈیا گیا اے۔ اکناں نوں مصمتے (Consonants) تے دوجیاں نوں مصوتے (Vowels) آکھیا جاندا اے پر ساڈی لپی (رسم الخط) ا۔و۔ی (واولاں) (حروف علت) نوں وی مصوتے ای منیا جاندا اے پر کئیاں تھاواں تے ایہہ مصوتے مصمتیاں دا روپ وی دھار لیندے ہن۔

ساڈے کول ایہناں مصوتیاں دی اک ہور شکل وی لبھدی اے تے اوہ اے

اعراباں دی (یعنی زبر، زیر، پیش) تے مد وغیرہ۔ ایہناں اعراباں دی ورتوں نال کجھ مصوتے اپنی واج لمی کر لیندے نیں۔ جویں الف اُتے مد (آ) پا دین نال ایہہ یاں دو ماتراں ہو جاندیاں نیں۔ ایس طرحاں کسے وی اکھر دیاں دو شکلاں بن جاندیاں نیں۔ یعنی چھوٹی تے لمیری شکل؛ چھوٹی شکل دی اک ماترا تے لمیری دیاں دو (ماتراں) ہو جاندیاں نیں۔

(۱) چھوٹی دی مثال: ا-اَ-اِ-اُ

(۲) لمیری دی مثال: آ-ا-آں-او-اے-ای وغیرہ۔

اپروکت اک نمبر دے سارے اکھر اک ماترا والے ای گنے جان گے۔ جنھوں "لگھو" داناں دتا گیا اے تے دو نمبر دے سارے اکھر دو ماتراں والے جنھاں نوں گورو آکھیا جاندا اے۔ مثال دے طور تے:

۱-اکو الف جس طرحاں کہ "اَمر" وچ ایہہ اک ماترا گنی جاوے گی۔

(اَ+مَر : (۱+۲) تن ماتراں)

۲-تے جیکر ایہہ الف کسے اگلے اکھر نال مل کے آوے جس طرحاں کہ "اوبی" (اوب ی) تے اتھے ایہہ دوویں (اَو) رَل کے دو ماتراں گنے جان گے۔

۳-الف تے مد (آ) جس طرحاں کہ (آس) وچ اتھے الف دیاں دو ماتراں گنیاں جان گیاں دا آ-الف+الف=(۱+۱)

۴-الف دے تھلے (اِ) اک ماترا اے۔

۵-الف اُتے پیش (اُ) اک ماترا اے۔

۶-الف نال "و" (او) دو ماتراں نیں۔

۷-الف اُتے پیش تے نال "و" (اُو) دو ماتراں نیں۔

۸-الف اُتے زبر تے نال "و" دو ماتراں نیں۔

۹-الف نال "ی" (ای) دو ماتراں نیں۔

۱۰-الف نال "یے" (اے) دو ماتراں نیں۔

۱۱-الف اُتے زبر تے نال "یے" (اے) دو ماتراں نیں۔

۱۲-الف اُتے شد (آ) دو ماتراں نیں۔

کجھ ہور اصول:

چھندا بندی وچ (ر-ہ-و) ایہناں تناں اکھراں دے کتے کتے اڈھی ورتوں وی کیتی جاندی اے۔ ایہ شاعر دی مرضی اے بھاویں اوہ ایہناں نوں پوریاں ورتے تے بھاویں اڈھا ورتے۔ نون غنے (ں) دی کوئی ماترا نہیں گنی جاندی۔

۱- تے جے دو لگھو اک جوٹ وچ آ جان تے آخری لگھو ساکن ہووے تے اوہ اپنے توں پہلے نوں گورو بنا دیندا اے۔ جس طرحاں کہ درد وچ در نوں گورو گنیا جاوے گا۔ جس طرحاں دھرم وچ دھر نوں گورو تے م نوں لگھو۔

۲- جیکر جُڑے ہوئے اکھر دے پہلے لگھو اُتے زور نہ پوے تے اوہ لگھو ای رہندا اے جس طرحاں کہ تہماری (ٹ بھاری) وچ ت لگھو اے۔

۳- جہناں اکھراں وچ نون غنہ دا حرف ہووے اوہنوں وی لگھو ای گنیا جائے گا۔ جس طرحاں کہ (ہن) (ون) لگھو نیں۔

۴- جڑے ہوئے اکھر دے وچکار لا نون جیہڑا ساکن ہووے (اڈھا نون) اپنے توں پہلے نوں گورو بنا دیندا اے۔ جس طرحاں کہ مندر- بندر وچ من تے بن گورو نیں۔

۵- لگھو یا گورو ہونا صرف اکھر دے اُچارن اُتے ای ادھارت اے۔ جدوں وی کسے شعر دے وزن نُوں لاشہ پے جاوے یا ضرورت پکھوں گورو نوں وی لگھو کیتا جا سکدا اے تے جیکر لگھو نوں ذرا کھچ کے پڑھیا جاوے تاں وی اوہ گورو ہو جاندا اے۔

۶- جدوں "ڑ" دا حرف کسے کلمے دے وچکار یا آخر تے آ جاوے تے اکثر

چھنداں وچ ماتریاں دی گنتی ویلے اوہنوں گرا دتا جاندا اے۔ جس طرحاں کہ
پریت = پیت۔ کرشن = کشن۔ پریم = پیم۔ پاتر = پات۔ ترونک = تونک۔

۷۔ جدوں کسے متحرک حرف دے مگروں (ل) آوندا اے تے اکثر چھنداں وچ اوہ ساقط ہو جاندا اے۔ جس طرحاں کہ کلیش = کیش وغیرہ۔

۸۔ جدوں "و" دا حرف کسے دوجے متحرک حرف نال جُڑ کے آوے تے اوہنوں ماتریاں وچ نہیں گنیا جاندا۔ جس طرحاں درویش = دیش۔ دوجب = دیپ۔

۹۔ جدوں (ی) دا حرف اپنے توں پہلے کسے حرف نال جُڑ کے ورتوں وچ آوے تے اوہنوں ساقط کر دتا جاندا اے۔ جس طرحاں کہ : کیا؟ = کا؟۔ گیان = گان۔ دھیان = دھان۔ کیاری = کاری۔

وسرام: وسرام دے معنے وقفے دے ہن۔ مصرعے دے وچکار یا آخر تے وسرام (وقفہ) (ٹھہراؤ) ضرور ہونا چاہیدا اے۔ کیوں جے ایہہ پابندی ترنم پیدا کردی اے۔ ایہدے نال مصرعے دی ادائگی وچ آسانی ہو جاندی اے تے سریلا پن پیدا ہو جاندا اے تے جیکر ایہہ وقفہ ایہہ (ٹھہراؤ) وسرام کسے مصرعے وچ نہ آوے تاں فیر نہ صرف مصرعے دا سریلا پن مُک جاندا اے سگوں اوہدے وزن تول تے آہنگ وچ وی فرق آ جاندا اے۔ پرانی تے کلاسیک شاعری وچ ایس خامی نوں اک بوہت وڈا نقص تے عیب سمجھیا جاندا اے پر اجکل دے شاعر ایہنوں کوئی اہمیت دیندے نظر نہیں آوندے۔

مولینا حسرت موہانی ہوراں "نکاتِ سخن" وچ لکھیا اے پئی فارسی تے اردو دی شاعری وچ جہڑیاں بحراں پرچلت نیں اوہناں وچوں کجھ بحراں دی ایہہ خاص خصوصیت اے کہ ہر مصرعے دے دو ٹوٹے ہو جایا کردے ہن۔ ایسے سمے شعر جنہاں دے مصرعیاں دے دو ٹوٹے نہ ہو سکن (دوکھڑے دوکھڑے نہ ہو سکن) سگوں انج ہووے پئی کسے لفظ یا فقرے دا اک حصہ اک ٹکڑے وچ تے دوجا حصہ دوجے ٹکڑے وچ لازمی طور تے آوندا ہووے۔ ایہہ گل یقینی طور تے بوہت وڈا عیب سمجھی جائے گی اتے شاعر دی

کمزور والی شاعری منی جائے گی۔

مصرعے وچ وسرام وقفے (ٹھہراؤ) دی مثال:

من چاہے محبوب کو تن چاہے سکھ چین

دوے راجے کی سیدھ میں اکیسے بنے حسین

شاہ حسین ہوراں دے ایس دوہے وچ محبوب کو تے سیدھ میں اگروں وسرام تے چین/حسین اگروں دوجا وسرام اے۔

چال: پنجابی عروض (چھندا بندی) وچ چال نوں نکتا ات ضروری لوڑی والے۔ کیوں جے چال نوں سمجھن توں بغیر شاعر کدھرے وی غلطی کر سکدا اے۔ عروض تے چھندا بندی نوں جیہڑی چیز وکھو وکھ کر دیندی اے اوہ چال اے۔ عروض دا تاں ایہہ پکا پیڈا اصول اے پئی جدوں اک مصرعے دے ارکان متھ لئے جان تاں ایہدے نال ای ہر رکن دے متحرک تے ساکن اکھراں دی ونڈ ہو جاندی اے۔ یعنی ہر متحرک اکھر دی تھاں تے ہر ساکن اکھر دی تھاں ساکن اکھر آوندا اے۔ مثال دے طور تے:

ع۔ بخاری جی چلو چھڈو فقیرا نج نہیں گلہ کردے

عروض پکھوں ایس مصرعے دی ونڈ (تقطیع) انج ہووے گی:

بخاری جی	چلو چھڈو	فقیرا نج نہیں	گلہ کردے
مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن

ایہدی تقطیع (کھنڈیا) توں صاف پتہ چلدا اے پئی ہر متحرک اکھر دی تھاں متحرک تے ہر ساکن اکھر دی تھاں ساکن اکھر ای آیا اے تے جے کر متحرک دی تھاں ساکن تے ساکن دی تھاویں متحرک اکھر آ جاون تاں مصرعہ یاں شعر ڈاڈھا کمزور والا سمجھیا جاوے گا پر ساڈی چھندا بندی وچ ایجہا کوئی اصول تے کوئی قاعدہ کلیہ پر چلت نہیں اے۔ کوئی اکھر ساکن ہووے یا متحرک ہووے لکھو تے گورولیاون دی کوئی پابندی منی نہیں جاندی۔ مصرعے وچ جتھے چاہو لکھو تے گورولیاؤ۔ ہر حال وچ ماتریاں دی گنتی

پوری کرنی ہووے گی تے ایہدے نال نال ہر مصرعے نوں متھی ہوئی چال دے مطابق رکھنا پوے گا۔ مثال دے طور تے دوہڑا ایوں ہوندا اے پئی ایہدے دو مصرعے ہوندے نیں تے ہر مصرعہ دو چرناں وچ ونڈیا ہوندا اے۔ ہر مصرعے وچ ۲۴ ماترے آوندے نیں۔ پہلے چرن وچ ۱۳ ماترے تے دوجے چرن وچ ۱۱ ماترے تھلے دتی ونگی وکھو:

دیکھ پرائی چوپڑی　　نہ ترساویں جیو

۱۳ ماترے　　۱۱ ماترے

ایس مصرعے دے پہلے چرن دے آخر تے پڑی تے دوجے چرن دے آخری تے جیو ورتے گئے ہن جیہڑے گورو+لگھو وچ ونڈے ہوئے نیں پر چھندا بندی وچ سارے لگھو تے گورو قید نہیں کیتے جاسکدے۔ پہلے وسرام یا دوجے وسرام تے آون والے لگھو تے گورو نوں پابند کرلیا جاندا اے تے ایسے پابندی نوں ای چال آکھیا جاندا اے تے پہلے مصرعے توں آخری مصرعے تو ڑی ایس چال نوں برقرار رکھنا پیندا اے۔

چھندا بندی دی مڈھلی جانکاری لئی اَت ضروری اے پئی پہلے اکھراں دی ونڈ نوں چنگی طرحاں سمجھ لیا جاوے تے چھنداں (بحراں) نوں گا کھ لیا جاوے۔ ایہناں چھنداں (بحراں) نوں دو حصیاں وچ ونڈیا گیا اے:

۱۔　اکھراں دی ونڈ والے چھند (بحراں)

۲۔　ماتراں دی ونڈ والے چھند (بحراں)

(الف) اکھراں دی ونڈ والے چھند:

اکھراں دی ونڈ والے چھنداں نوں ورنک چھند وی آکھیا جاندا اے۔ ایہناں چھنداں دے صرف مصمتے (Consonants) ای گنے جاندے نیں تے مصوتے (Vowels) نہیں گنے جاندے۔ ساڈی چھندا بندی وچ ایس طرحاں دے تناں چھنداں دی ورتوں ای کیتی جاندی اے۔ ۱۔ کبت ۲۔ سویا ۳۔ کوڑا۔

(ب) ماتریاں دی ونڈ والے چھند:

ماتریاں دی ونڈ والے چھنداں نوں ماترک چھند وی آکھیا جاندا اے۔ کیوں جے ایہناں چھنداں وچ ماتریاں دی گنتی ای کیتی جاندی اے۔ جس طرحاں کہ:

دوہڑا، سورٹھا تے رولا وغیرہ۔

پنجواں باب

چھندا بندی

دو اکھری تول:

اک گرو (۲) دو لگھو (1+1) دو ماترے۔ دو اکھر (ف+ف) (فع) (بحر متدارک مثمن محذوف) (فع) یعنی دو اکھراں دے اکٹھ (جوڑ) نوں عربی فارسی عروض پکھوں (سبب خفیف) آکھیا جاندا اے۔

توں	رب	رب	کر	
گرو	گرو	گرو	گرو	(شری چھند)
۲ +	۲ +	۲ +	۲	
دو ماترے	دو ماترے	دو ماترے	دو ماترے	
فع	فع	فع	فع	
دھن	دھن	دھن	دھن	

جے ہے دو لگھو (1+1) ف+ف (آون تاں اوہنوں عربی فارسی عروض پکھوں (سبب ثقیل) آکھیا جاندا اے۔

اَل	وَل	اَج	اُٹھ	
لگھو+لگھو	لگھو+لگھو	لگھو+لگھو	لگھو+لگھو	(سدھو چھند)
1+1	1+1	1+1	1+1	
ف+ف	ف+ف	ف+ف	ف+ف	
اک ماترا+اک ماترا	اک ماترا+اک ماترا	اک ماترا+اک ماترا	اک ماترا+اک ماترا	

تن اکھری تول:

اک لگھو+اک گرو (۲+1) (ف+فع) فعَل (بحر متقارب مثمن محذوف) ایسے اکھری اکٹھ (جوڑ) نوں عربی فارسی عروض پکھوں (وتد مجموع) آکھیا جاندا اے۔

سا دکھا رہا آلا

لگھو+گرو لگھو+گرو لگھو+گرو لگھو+گرو (سمی چھند)

۲+۱ ۲+۱ ۲+۱ ۲+۱

ف+فع ف+فع ف+فع ف+فع

تے جیکر تے لگھو (۱+۱+۱) (ف+ف+ف) (فَعَلَ) تن ماترے

آون نین بجھن پون

لگھولگھولگھو لگھولگھولگھو لگھولگھولگھو لگھولگھولگھو (کمل چھند)

۱+۱+۱ ۱+۱+۱ ۱+۱+۱ ۱+۱+۱

ف ف ف ف ف ف ف ف ف ف ف ف

ایہدے آخری لگھو نوں ساکن پڑھیا جاوے تاں ایہدا اثر وی (سمی چھند) دے برابر ہووے گا۔ یعنی ایہدا اثر تے وزن بحر متقارب مثمن محذوف نال ملدا جلدا بن جاوے گا تے جے اک گرو (۲) تے اک لگھو (۱) (فع+ف) تن ماترے = فع+ف (فاع) (بحر متقاربہ مثمن اثرم مقبوض) (فاع) ایہنوں عربی فارسی عروض وچوں (وتد مفروق) آکھیا جاندا اے۔

ساز دھاڑ کرشن کومل

گرو+لگھو گرو+لگھو گرو+لگھو گرو+لگھو (کومل = کال = کرشن = کشن)

۱+۲ ۱+۲ ۱+۲ ۱+۲

دو ماترا اک ماترا دو ماترا اک ماترا دو ماترا اک ماترا دو ماترا اک ماترا

فع+ف فع+ف فع+ف فع+ف

ایتھے اک ایہہ گل یاد رکھن والی اے پئی جیہڑے اکھر عربی تے فارسی وچ وتد مفروق منے جاندے ہن پنجابی عروض (چھندا بندی) دے وچ اوہناں نوں وتد مجموع

دے طور تے وی ورتیا جاسکدا اے۔ مثال دے طور تے حسن، عشق، کذب، زہر، شمع،

شکل، ظلم، مرض، صبر تے کفر وغیرہ۔

چار اکھری تول:

دو گرو (۲+۲) چار لگھو (۱+۱+۱+۱) چار ماترے (چار اکھر) فع + فع

(فعلن) دے برابر اے۔

فعلن = دا تول = متر (مت + تر)

پنجابی عروض (چھندا بندی) تے عربی فارسی عروض دے پہلے چار اکھر

(ماترے) یعنی شاعری دی دنیا دی سب توں نکی بحر جیہدے وچ ساڈے پنجابی شاعر

بشیر باوا ہوراں دے سوا کسے نے وی ایہہ تیک طبع آزمائی نہیں کیتی ۔

سُن بت

بل اِت

وڈ (تقطیع)	سُن بت
چھندا بندی	گرو+گرو
عدد	۲+۲
ماترے	چار ماترے
عروض	فعلن
طبلے دی تھاپ	دھن دھن

تے جے ایس اک فعلن اگے ادھا فعلن (فع) ہور لا دیئے تاں پھر ڈیڈھ

فعلن ہو جاوے گا۔

ڈیڈھ فعلن (فعلن + فع) تن گرو (۲گرو+۲گرو+۲گرو) چھ لگھو

(لگھو+لگھو+لگھو+لگھو+لگھو+لگھو) چھ ماترے

ڈیڈھ فعلن = پنجابی دی سب توں نکی بحر اے جیہدے وچ پنجابی دے کئی شاعراں

غزلاں لکھیاں نیں۔ اردو وچ ایہہ بحر بالکل کوئی نہیں ٹے:

ٹرنا کیہ؟

لیہو لیہا!

(غلام یعقوب انور)

(بحر متقارب مثنیٰ محذوف) (شری چھند)

ونڈ (تقطیع)	ٹرنا	کیہ
چھندا بندی	گرو+گرو	گرو
عدد	۲+۲	۲
ماترے	چار ماترے	دو ماترے
عروض	فعلن	فع
طبلے دی تھاپ	دھن+دھن	دھن

اس بحر وچ کجھ ہور شاعراں دیاں لکھیاں غزلاں دی ونگی:

پوڑ چپٹ
کھلے ہٹ (خاور راجہ)

ساون جھڑی!
دھپ کڑی (رمضان شاکر)

لکھ ہو جا
لکھ ہو جا (شارق نظامی)

تیڑ ے آ
حال سنا (بشیر باوا)

ڈیڑھ فعلن اگے اک گرو ہور لائیے تاں دو فعلن (فعلن+فعلن) چار گرو (۲گرو+۲گرو+۲گرو+۲گرو) اٹھ ماترے تے اٹھ اکر ہو جان گے تے اٹھ لکھو

(الکسو+الکسو+الکسو+الکسو+الکسو+الکسو+الکسو+الکسو)

تیری چاہت

عین عبادت (غلام مصطفیٰ بسمل)

ونڈ (تقطیع)	تیری	چاہت
چھندا بندی	گرو+گرو	گرو+گرو
عدد	۲+۲	۲+۲
ماترے	چار ماترے	چار ماترے
عروض	فعلن	فعلن
طبلے دی تھاپ (واج)	دھن+دھن	دھن+دھن

کجھ ہور شاعراں دیاں ایسے بحر وچ لکھیاں غزلاں دی ونگی:

تال مقدر

بگڑ نہ باوا (بشیر باوا)

عشق دی سولی تے

چڑھنا نگ (جمید اکرم)

مکھڑے تے منگدی

رجواں پیار (شائق نظامی)

لوئے لوئے

ملیئے دوئے (ابرار حامد)

چنگے مندے

تیرے بندے (یٰسین الفت)

دو فعلناں اگے ادھا فعلن (فع) ہور ودھا دیئے تے ڈھائی فعلن (فعلن+فعلن+فع) ہو جان گے۔ پنج گرو= (۲گرو+۲گرو+۲گرو+۲گرو) تے

دس لگھو (لگھو+لگھو+لگھو+لگھو+لگھو+لگھو+لگھو+لگھو+لگھو+لگھو) ۱۰ ماترے (۱۰ اکھر)

ٹول گواچیا دل

بوہے بوہے جھاک (غلام مصطفیٰ بسمل)

دل	واچا	ٹول گ	وِنڈ (تقطیع)
گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	چھندا بندی
۲	۲+۲	۲+۲	عدد
دو ماترے	چار ماترے	چار ماترے	ماترے
فع	فعلن	فعلن	عروض
ڈھن	ڈھن+ڈھن	ڈھن+ڈھن	طبلے دی تھاپ

چھندا بندی دا ایہہ اصول اے پئی جتھے کتے اک ادھا رکن (ماترا) گھٹ ہووے اوہنوں لگا کے گیچ کے پورا کرنی دا اے۔ جس طرحاں کہ ایس شعر دے دوجے مصرعے دے لفظ جھاک دے تِن ماترے/۳ اکھر نیں۔ شاعر نے ک نوں لگا کے ۲ ماترے کر لئے نیں۔

ایسے بحر وچ کجھ ہور شاعراں دیاں غزلاں دی ونگی:

باوا ہر دے تا ہن

ہو سن غصیلاں دے (بشیر باوا)

میرے خاکے وچ

بھر دیو آ قار نگ! (جنید اکرم)

شارق شارق پئی

ہندی اے تھاں تھاں (شارق لکھا کی)

اپنے آپ نوں پھول

میں واں تیرے کول (عبداللہ یٰسین)

سجے نہ ماہی یاد

تھیراڈول پیا (ڈاکٹر بشیر عابد)

سُچا سودا سچ

کوڑے ونجوں بچ (ساقی گجراتی)

میں آدم دلیُت

دنیا آدم خور (غلام یعقوب انور)

تے جے ڈھائیاں فعلناں اگے ادھا فعلن (فع) ہور ودھا دیئے تاں پھر تن فعلن (فعلن فعلن فعلن) چھ گرو (۲ گرو+۲ گرو+۲ گرو+۲ گرو+۲ گرو+۲ گرو) تے ۱۲ لگھو (۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱) ۱۲ ماترے تے ۱۲ اکھر ہو جان گے:

چانن نیڑے آئے

کن ہنیریاں چائے

ونڈ (تقطیع)	چانن	نیڑے	آئے
چھندا بندی	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو
عدد	۲+۲	۲+۲	۲+۲
ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے
عروض	فعلن	فعلن	فعلن
طبلے دی تھاپ	ڈھن+ڈھن	ڈھن+ڈھن	ڈھن+ڈھن

ایس چھند (بحر) وچ کجھ دوجے شاعراں دیاں غزلاں دی ونگی:

کھوں لبھن پیاں

اکھاں ہرناں جیاں (اکرام مجید)

آئے بڑے کم میرے
وڈے ہوئے غم تیرے (ڈاکٹر یونس احقر)

ساڈے آل دوالے
اتھراں دے پرنالے (بشیر عابد)

ڈھوں رہیا سیاپا
ساڑ گیا اکلاپا! (غلام مصطفیٰ بسمل)

کجھ ٹھنگرے کجھ بوڑے
اسیں آں گھگو گھوڑے (خاور راجہ)

کیہو اپاوے ٹھنڈاں
چلن تتیاں لوواں (انور اُداس)

جے ہی کرتن سرتوں!
کھاندیاں سار کرلے (ظفر اقبال)

دوزخ تجکی بھردے
شعر چرانے لوکی (بشیر باوا)

کدھرے وسے ناں!
تہاڈے جیہا جمال (جنید اکرم)

مشہور پنجابی صنف "ماہیا" دا تول

پنجابی شاعری دی مشہور تے مقبول (سدا بہار) صنف "ماہیا" دا تول وی تن فعلن اے۔ ماہیا لگدا تے ڈیڑھ مصرعے دی اک نکی نظم اے پر ایہدیاں تن تکاں نیں تے ایہدی ہر تک دا تول ۳ فعلن اے:

دو پتر اناراں دے / ساڈا ڈکھ کن کے چناں / روندے پتھر پہاڑاں دے

وزن (تقطیع)	دو پت	رانا	راں دے	ساڈا	ڈکھ کن	کی نا	زندپتھ	رپہا	ڑاں دے
چھندا بندی	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو
عدد	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲
ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے
عروض	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن
طبلے دی تھاپ	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن

اردو دے کئی شاعراں نے اردو ماہیا وی لکھیا اے تے اوہدا یعنی اوہدی اک تک دا تول (مفعول+مفاعیلن) رکھیا اے تے اج تیک ایسے تول وچ ای بند ہو کے رہ گئے نیں۔ مطلب ایہہ پئی اوہناں نے ایس تول وچ وی غلطیاں کیتیاں نیں اوہ ماہیے دی دوجی تک وچ وی دو رکن (دو ماترے (اک سبب) گھٹ لیا رہے نیں جدکہ ماہیے دیاں تناں تکاں دا تول اکو جیہا (برابر) ہونا چاہیدا اے۔ پنجابی ماہیا ہزاراں سالاں توں پنجاب وچ پرچلت اے تے ایہہ اکو ای وزن تے تول وی اے جیہڑا ہزاراں سالاں توں ای جھیا جا چکا اے اوہ تول اے چھندا بندی جیہڑا کہ پنجابی دا اج توں ہزاراں سال پہلے دا عروضی علم اے جیہدے رکناں تے ایہہ پوریاں وی اتردا اے نہ کہ تفاعیل (عربی فارسی اوازن) تے ایہہ کسے طرحاں وی ہزرج وچ پوریاں نہیں آوندا سوائے چھندا بندی دے اردو ماہیے دی مثال ویکھو جیہدی ہر دوجی تک وچ ۲ رکن گھٹ نیں۔

جیتے کی سزا نکلا / رزق کا غم گوری / ہر غم سے سوا نکلا

فعلن فعلن فعلن / فعل فعولن فع / فعلن فعلن فعلن

سب رنگ اُڑا لائے / دشت میں دیوانے / گلشن کو اُٹھا لائے

اک عکس سا لہرایا / تنہا مسافر کو / جب تیرا خیال آیا

فعلن فعلن فعلن / فعل فعولن فع / فعلن فعلن فعلن

تے کجھ پنجابی ماہیئے دیاں ہور تکاں ویکھو چھندی ہر تک دا تول (فعلن فعلن فعلن) پورا اے:

گل گانی آ جاراں دی/ نی سانبھ کے رکھ یارا/ ایہہ نشانی آیاراں دی

سڑ کے توں رڑ وٹیا/ بالو وڑ چھری لٹ گئی/ ہتھ لا کے کیہ کھٹیا

کوٹھے تے کاں بولے/ وٹھی مر ماہیے دی/ وچ میرا وی ناں بولے

گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو

۲+۲ ۲+۲ ۲+۲ ۲+۲ ۲+۲ ۲+۲ ۲+۲ ۲+۲ ۲+۲

چار ماترے چار ماترے چار ماترے چار ماترے چار ماترے چار ماترے چار ماترے چار ماترے چار ماترے

فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن

تاں فعلناں اگے جے کر ادھا فعلن (فع) ہور لا لئیے تاں پھر ساڈھے تن (فعلن) بن جاندے نیں (فعلن فعلن فعلن فع) ست گرو (۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲) تے ۱۴ لگھو (۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱) ۱۴ ماترے تے ۱۴ اکھر ہو جان گے۔

کوزہ سو پانی دھرتا

چھپا نو کوزہ اسوتا (غلام یعقوب انور)

وڈ (تقطیع)	کوزہ	سوپا	نی دھر	تا
چھندا بندی	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو
عدد	۲+۲	۲+۲.	۲+۲	۲
ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	دو ماترے
عروض	فعلن	فعلن	فعلن	فع
طبلے دی تھاپ	دھن دھن	دھن دھن	دھن دھن	دھن

ایسے چھند (بحر) وچ لکھیاں گئیاں کجھ پنجابی شاعراں دیاں غزلاں دی ونگی:

موت نوں ساہنویں کر چھڈ کھاں
رُت دے دو گھٹ بھر چھڈ کھاں (بشیر باوا)

کروا لہو پینا واں
کد کے توں جینا واں (امن خیال)

ہوری نوں جھن ہوری تال
اکھاں ویکھ ڈنگوری تال (عبداللہ یٰسین)

نکلے کنگاڑی کیہ؟
ایڈا جثہ بھاری کیہ؟ (ڈاکٹر صدیق حل)

زُلفاں وی جد بات ہوئی
سِکھر دوپہرے رات ہوئی (درشن سنگھ آوارہ)

رونا عشق دا رونا کیہ؟
پانا لیڑا دھونا کیہ؟ (افضل رندھاوا)

تیری ای تصویر بنے
لیکاں وی بے واہواں میں (اجمل وجیہہ)

رب وی گھیریا ہویا اے
دنیا دیاں خداواں وچ! (نجیر بوذری)

اوہنوں چاہ پے کھڑن دا
سانوں تانگھ اُڈاری دی (محمد اشرف اشرفی)

پیلی دا چمن رانا جی!
اوہدی ونگ دا ٹوٹا اے (احسان رانا)

کتھوں لبھاں جا کے سچ؟
اوہو منصف اوہو چور! (امجد حمید محسن)

گڈیاں قابو کردے نہیں
سکے ڈھلیاں ڈوراں دے (زاہد انور)

پینڈا ہجر سراباں دا
موسم جویں عذاباں دا (اکرام مجید)

سپاں تائیں مدھولدا چل
دس دے جگ نوں جین دا ول (غلام مصطفیٰ بسمل)

نہ تانگھاں دی مکری گل
تجن گیا اے تینوں بھل (رمضان شاکر)

گلیں باتیں ٹالو نہ
جھوٹھے خاب وکھالو نہ (دلشاد چمن)

آپ مہاریاں بھیڑاں نیں
بوہت نکاریاں بھیڑاں نیں (ظفر اقبال)

اُڈ دا ٹکڑا بدل دا
جاپے پلا آنچل دا (انور اداس)

ایتھے وی تے مرنا ایں
کیہہ اے مرجاں ناؤں پار (شارق نظامی)

تینوں اپنا کہنا واں
ٹکروں سوچدا رہنا واں (عباد نبیل شاد)

سنج دا گڑیا اُلٹا چک
بیجے اسب تے لگے اُک (خاور راجہ)

ایس بحر دے ارکان دے آخری رُکن (فع) نوں (فاع) وی کیتا جا سکدا اے۔ یعنی گرو دی تھاویں اوہدے نال ای اک لگھو (اک ماترا) ودھایا جانا وی جائز

اے۔ ساڈھے تن فعلن پنجابی دا اک اجیہا تول اے جیہدے وچ پنجابی دے بوہت سارے شاعراں نے غزلاں لکھیاں نیں پر ایہدے متبادل تول (مفعول مفاعیلن فع) دے وزن اُتے سوائے مشہور شاعر ڈاکٹر اکرام مجید ہوراں دے کسے وی غزل نہیں آکھی:

اکواوں	کیہا جو دل	نوں
مفعول	مفاعیلن	فع
بہت یاد	رہیا اوہ دل	نوں
مفعول	مفاعیلن	فع

ساڈھے تن فعلناں اگے جے ادھا فعلن (فع) (گرو) ہور لا دیئے تاں بھر پورے چار فعلن (فعلن فعلن فعلن فعلن) اٹھ گرو (۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲) تے سولاں لگھو (۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱)(۱۶ماتر ے۱۱۲کھر)

فعلن فعلن فعلن فعلن (بحر متقارب مثمن اثلم)

پنجے دریا پنجے پانی (کاماچھند)

تے جے اک گرو (۲) (فع) دو لگھو (۱+۱+۲) فع+ف+ف = فاعل ہو جاوے گا۔

جاوت	آوت	دھیاوت	منذر
گرو+لگھو+لگھو	گرو+لگھو+لگھو	گرو+لگھو+لگھو	گرو+لگھو+لگھو
۲+۱+۱	۲+۱+۱	۲+۱+۱	۲+۱+۱

دوماتر اک ماتر اک ماتر دوماتر اک ماتر اک ماتر دوماتر اک ماتر اک ماتر دوماتر اک ماتر اک ماتر (منذر چھند)

فاعل فاعل فاعل فاعل

جے ایہدے آخری اکھر نوں ساکن من لیا جاوے تاں ایہدا تول تے وزن (کاما چھند) دے برابر ہو جاوے گا۔ تے جے پہلے اک لگھو تے اک گرو اک لگھو (۱+۲+۱) (ف+فع+ف)=فعول (متقارب مقبوض) ہووے تے اوہدی ایہہ مثال اے:

جگیر	حساب	رکھیل	شکار
لگھو+گرو+لگھو	لگھو+گرو+لگھو	لگھو+گرو+لگھو	لگھو+گرو+لگھو
۱+۲+۱	۱+۲+۱	۱+۲+۱	۱+۲+۱
اک ماترا+دو ماترا+اک ماترا	اک ماترا+دو ماترا+اک ماترا	اک ماترا+دو ماترا+اک ماترا	اک ماترا+دو ماترا+اک ماترا
فعول	فعول	فعول	فعول

(مرگیندر چھند)
(بحر متقارب مثمن)

اردو وچ آخری اکھر نوں ساکن کرن نال ایہہ اوزان فعول دے برابر ہووے گا تے جے دوویں گرو (۲+۲) ہوون تاں فعلن (فع + فع) (چار ماتراں) چار اکھر

ناواں	تیرا	اُچا	سب توں
گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو
۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲
فعلن	فعلن	فعلن	فعلن۔

ایس چھند (بحر) وچ عربی فارسی توں وکھ اردو تے پنجابی وچ وی بڑا لکھیا گیا اے۔ اردو پنجابی دا کوئی نواں یا پرانا شاعر اجیہا نہ ہووے گا جیہنے ایس بحر دی ورتوں نہ کیتی ہووے گی۔ ایہہ اردو پنجابی دی گھوڑے چڑھی بحر اے۔

نہ صرف کئی پنجابی شاعراں ایس اکّی بحر وچ اپنے غزل مجموعے لکھ کے چھاپ چھڈے نیں سگوں اردو دے مشہور شاعر ناصر کاظمی ہوراں نے اپنا غزلی مجموعہ (پہلی بارش) ایسے اکو بحر وچ وی ترتیب دتا۔ اجوکے مشہور اردو شاعر ڈاکٹر سعید اقبال سعدی ہوراں وی ناصر کاظمی ہوراں دی ریس کردیاں ہویاں پہلاں ''ایک شعر کی تلاش'' (غزل مجموعہ) چھاپیا تے پھر ہن اپنا دوجا غزل مجموعہ ''کشمکش'' وی چھاپ ماریا اے۔ ناصر کاظمی ہوراں دا ''پہلی بارش'' دی پہلی غزل دا پہلا شعر:

میں نے جب لکھنا سیکھا تھا
پہلے تیرا نام لکھا تھا

تے تھلے لکھی بحر دے ارکان وی پورے اتر دے نیں۔

مفعول/ فع/ مفعول/ فع

فعلن/ فعلن/ فاع/ فعولن

سب/ درا دان/ نوں/ حال/ سناواں

گرو+گرو گرو+گرو گرو+لگھو گرو+گرو

۲+۲ ۲+۲ ۲+۱+۱ ۲+۲

نک جان حیاتی دے ڈکھڑے

مفعول مفاعیلن فعلن

گرو+گرو+لگھو لگھو+گرو+گرو+گرو گرو+گرو

۲+۲+۱ ۱+۲+۲+۲ ۲+۲

رب دے قہروں ڈر دے ملا

ہون آلے کم کر دے ملا (ساقی گجراتی)

ونڈ (تقطیع)	رب دے	قہروں	ڈر دے	ملا
چھند ابندی	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو
عدد	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲
ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے
عروض	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن
طبلے دی تھاپ	دھن+دھن	دھن+دھن	دھن+دھن	دھن+دھن

ایس چھند (بحر) دے دوجے غزل لکھیاراں دے کجھ شعر :

اٹھ جاگ گھراڑے مار نہیں

ایہہ سون ترے درکار نہیں (بلھے شاہ)

محفل دنیا دم دا میلا
کیوں ایہدے وچ تھکی جانا (ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)

عشق دا باب اَلیک رہیا واں
جند گلاب دھریک رہیا واں (بشیر باوا)

سوچدیاں دن لنگھیا سارا
کنج وہیائیے درد کوارا (غلام مصطفیٰ بسمل)

کیسے کیسے نوں عقلاں آون
ہر اک نوں آ جاون ڈھولے (حکیم ناصر)

جتھے اوہدے پاسے اُلٹے
اُتھے اُگے چن ستارے (امین خیال)

میں دریاواں دا پانی ساں
ترنے پئے گئے کھال نی مائے (افضل احسن رندھاوا)

تیری یاد سنبھالا دِتا!
جد وی دُکھاں کیتے ہلے (خوش چھچانوی)

میں سوچاں کہ توں آیا ایں
جد وی گھر دا بوہا کھڑکے (ہرجندر کنگ)

ایہہ تیرے عاشق دی گلی
غم دیاں اِٹاں صبر دا گارا (آزاد جالندھری)

اوہدی فوٹو دل وچ رہندی
بجلی نال میں سنگاں کاہنوں (ڈاکٹر ثاقب آکاش)

کنکاں گاہندیاں گاہیں گاہیں
کھو کھو ہسدیاں رہن کپاہیں (عبدالمجید بھٹی)

بھرے در تے دین سلامی
اکلاپے دیاں ماریاں راتاں (طفیل خلش)

ہیراں سمجے اُدھل گئیاں
ہیراں دے سب ماے رہ گئے (ظفر اقبال)

پیار دے راہی کمان نہ چھیڑے
دیوے بال کے دھر چلیا واں (تسنیم حیدر تسنیم گورائیہ)

مجھو ہو کے پاواں چیساں
میرا جیون پیڑاں ٹیساں (صابر نوید)

جس تے نظر کرم دی ہووے
ہوندا اے تابع تاپ نبیؐ جی (جنید اکرم)

آ گئے کنڈے جیہڑ تے شفقت!
گل ہٹل دی ہن کیتی جاوے (شفقت حسین شفقت)

بت غم دی دھونی دُھکدی رہے
ایہہ ونج وپار ملنگ دا اے (منیر عصری)

کھیتی تے کلیاں اساڈے
کھاندی جاندی واڑ او جاگو! (سلطان کھاروی)

تیرے نال پیاتا لایا اے!
کس میّے تے جا بیٹھا واں (عبداللہ یلین)

سدھے ہتھ لکیراں پُٹھیاں
کون پڑھے تحریراں پُٹھیاں (زاہد نوازؔ)

ہور کیہ کریئے تیری خاطر؟
جتیا پیار ہرا بیٹھے آں (ابرار حامدؔ)

بے دردا کیہ ملیا تینوں؟
اساں تے غزل بنا لئی راتیں (یٰسین اُلفت)

چڑھ کے لکھیا لہہ کے لکھیا
جو وی لکھیا کہہ کے لکھیا (صدیق تاثیر)

چارا کھری تول دیاں اُنج تے بڑیاں بحراں نیں پر تھلے لکھے ایہہ باراں تول اردو تے پنجابی وچ بڑے پرچلت نیں۔

۱- فعل فعول فعول فعولن (بحر متقارب اثرم مقبوض سالم)
۲- فعلن فعل فعول فعولن (بحر متقارب اثلم سالم مقبوض سالم)
۳- فعل فعول فعل فعولن (بحر متقارب مثمن اثرم مقبوض سالم اثلم)
۴- فعل فعول فعولن فعلن (بحر متقارب مثمن اثرم مقبوض سالم اثلم)
۵- فعل فعول فعولن فعلن (بحر متقارب مثمن اثرم مقبوض سالم اثلم)
۶- فعل فعولن فعلن فعلن (بحر متقارب مثمن اثلم ثرم سالم)
۷- فعلن فعل فعولن فعولن (بحر متقارب مثمن اثرم سالم اثلم اثلم)
۸- فعلن فعلن فعلن فعلن (بحر متقاربہ مثمن اثلم اثلم اثلم اثلم)

ایہناں تولاں وچ دو طرحاں دے رُکن (جوڑے) وکھائی دیندے نیں۔ اک فعل فعولن تے دوجا فعلن فعلن پہلا اثرم سالم ایں تے دوجا اثلم اثلم۔ دوناں وچ دو دو اکھراں (ماتریاں) دی تھوڑ اے۔ جیکر اک جوڑا فعول فعلن یعنی مقبوض اثلم بنایا جائے تے ایہدے وچ دو طرحاں دی گھاٹ نظریں آوے گی۔ جس طرحاں نمبر ۳ (فعل فعولن فعل فعولن) ایہدے وچ وی واری فعل فعولن دے دو جوڑے نیں تے واری واری اک اک جوڑے نوں فعول فعلن نال بدلیا جاوے تاں چھیواں تول (وزن) حاصل ہووے گا اوہدے اُپر وی تسکین دا عمل لاگو کیتا جاوے تاں چار تول (وزن) حاصل ہون گے:

۱- فعل فعولن فعل فعولن (بحر مقبوض اثلم اثرم سالم)
۲- فعول فعلن فعل فعولن (بحر مقبوض اثلم اثرم سالم)
۳- فعول فعلن فعلن فعلن (مقبوض اثلم اثلم اثلم)
۴- فعل فعولن فعول فعلن (بحر اثرم سالم مقبوض اثلم)
۵- فعلن فعلن فعول فعلن (بحر اثلم اثلم مقبوض اثلم)

چھیتے رُکناں والی گل ایہہ وے پئی بحر متقارب دا اصلی رُکن فعولن ایں جیہدے اُتے خرم دے زحاف دا عمل ثرم اکھواندا اے۔ فعولن دا ف ساقط ہو کے (عولن) رہ جاندا اے جیہڑا اگروں عین (ع) ساکن ہون نال فعلن بن جاندا اے۔ چار اکھری تول دے اوہ پرچلت ارکان جیہناں وچوں کوئی اک وی چار اکھری تول دی ۱۶ رُکنی بحر وچ لیا جا سکدا اے۔ بالکل اوسے طرحاں کہ جس طرحاں رُباعی دیاں چوی (۲۴) متھیاں گئیاں بحراں وچوں کوئی اک وی چونہہ مصرعیاں وچ سموئی جا سکدی اے یعنی رُباعی دے جس طرحاں کہ چار مصرعے ہوندے نیں تے ایہدا ہر مصرعہ رُباعی دے چوی وزناں (بحراں) وچوں کسے وی اک بحر وچ بنایا جا سکدا اے۔ ایسے طرحاں ایہناں باراں بحراں نوں اکو نظم/غزل وچ لیا جا سکدا اے تے ایہناں وچوں کسے دونہہ نوں اکٹھیاں وی کر سکدے او۔ ایہہ اکھ جائز اے۔

بالکل ایسے طرحاں پنجابی (عروض) (چھندا بندی) وچ وی تسیں ایہو اصول ورت سکدے او۔ چار فعلن والی کوئی غزل یا نظم دا ہر مصرعہ ایہناں باراں وزناں وچوں وکھو وکھ سارے تول (وزن) ورتے جا سکدے نیں۔ کیوں جے ایہہ سکھے بحراں بنیادی طور تے پنجابی/ہندی نیں۔

ساڈھے پنج فعلن دی ۲۲ رُکنی بحر

ساڈھے پنج فعلن (فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فع)

ایہدے گیاراں گرو

(گرو+ گرو+ گرو+ گرو+ گرو+ گرو+ گرو+ گرو+ گرو+ گرو+ گرو)

(۲ + ۲ + ۲ + ۲ + ۲ + ۲ + ۲ + ۲ + ۲ + ۲ + ۲)

(فع + فع + فع + فع + فع + فع + فع + فع + فع + فع + فع)

۲۲ ٹکو

(ٹکو+ٹکو)

(۱+ ۱)

ف+ ف

۲۲ رُکن (۲۲ ماترے) ہن ایہہ بحر پنجابی دی بڑی پرچلت بحر اے تے ایہدے وچ ساڈے پنجابی دے ہر کے وڈے شاعر نے غزلاں لکھیاں نیں۔ اردو والیاں وی ساڈی ایس بحر دی ورتوں کیتی اے پر پنجابی وچ تاں ایس بحر وچ غزلاں دے ڈھگاں دے ڈھگ لگے ہوئے دسدے نیں۔

میاں ہوون یا شب براتاں ساؤں کیہ

چھڈو جی ایہہ گلاں باتاں ساؤں کیہ

ونڈ (تقطیع)	میاں	ہوون	یا شب	راتاں	ساؤں	کیہ
چھندابندی	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو
ہندسے	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲
ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	دو ماترے
عروض	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فع
طبلے دی تھاپ	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن

ایسے بحر دے کجھ ہور شاعراں دے نمونے دے شعر:

اوہو گلیاں او تھیا تیرا اے
کاہدی خاطر اپنی دنیا گائی اے (ڈاکٹر جمال ہوشیار پوری)

چڑیاں بنی اُڈ اوے یار توں وی سدے
کتیاں پرتاں نیں اوہدی اک واج دیاں! (افضل احسن رندھاوا)

معنیاں تے اسوار سی لشکر اکھراں دا
نال سی غزل شہزادی ایدھر آئی اے (بشیر باوا)

اکھاں دے وچ ترت آئی اے
کرو قضائی ہتھ آئی اے (عبدالکریم قدسی)

میں عمراں دی لیک مٹاونا چاہنا واں
واصل ہو کے یار مناونا چاہنا واں (سلطان کھاروی)

سر تے گاگر دھر کے گوری جد ٹردی!
لفراں وانگر ڈولے جادو اتاں دا (اکرم باجوہ)

چھپی دے پھٹ اُتے اوس جو رکھی سی
جُھجی دی اوہ لیر سنبھالی پھرنا واں (ارشد اقبال ارشد)

پھلاں نوں گدراتاں دے وچ سانبھ لوو!
رنگلے منظر اکھاں دے وچ سانبھ لوو (غلام مصطفیٰ بسمل)

ہر پاسے توں سنتاں بھاویں شور جیہا
پھر وی گھر تے جھولا پینگاں گور جیہا (عقیل غلش)

ستھرا کیتا میتوں ستھرا کر چھڈیا
میرا دامن نال وفا دے بھر چھڈیا (شفقت حسین شفقت)

قتل واں پھر وی بجز اکھوانا چاہنا واں
ایہو جیہے توہر بجانا چاہنا واں (امین خیال)

بنے چپ دی کھتی اندر شور جیہا
شہر دا ہر گھر لگدا میتوں گور جیہا (صدیق تاثیر)

چُپ چپیتا سب کجھ جالے دیکھ رہیاں
میں بجاں دے وچ تے چالے دیکھ رہیاں (صابر نوید)

دوہا:

پنجابی شاعری دی قدم تے اَت مشہور صنف دوہا (دوہڑا) دی بحر دے وی ۲۴ رُکن نیں۔ اوہدے وچ وی ۲۴ ماترے آوندے نیں۔ پر ایہدی چال کجھ وکھری اے۔

دوہے/دوہڑے دی بحر:

جس طرحاں کہ مشہور اے پئی دوہڑے دی دو مصرعے ہوندے نیں تے ہر مصرعے وچ ۲۴ ماتراں ہوندیاں نیں۔ پہلا وسرام (وقفہ) ۱۲ (باراں) تے جدکہ دوجا وسرام (وقفہ) باراں (۱۱) ماتریاں تے آوندا اے۔ ایہدی چال بنان لئی آخر تے اک لگھو رکھیا جاندا اے۔ بابے فرید دے دوہے (جنہاں نوں شلوک وی آکھیا جاندا اے) ایسے بحر تے پوریاں آوندے نیں۔ (فعلن فعلن فاعلن فعلن فعلن فاع/فعل)

روٹی میری کاٹھ دی لاون میری بھکھ
جنہاں کھادی چوپڑی گھنے سہن گے دکھ

بھکھ اتے دکھ دے تن تن ماترے ہن۔ ایہہ تول پورا کرن لئی ای بھکھ تے دکھ دی کھ اُتے شد پائی گئی اے۔

ونڈ (تقطیع)	روٹی	میری	کاٹھدی	لاون	میری	بھکھ
چھندابندی	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+لگھو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+لگھو
عدد	۲+۲	۲+۲	۲+۱+۲	۲+۲	۲+۲	۱+۲
ماترے	چار ماترے	چار ماترے	پنج ماترے	چار ماترے	چار ماترے	تن ماترے
عروض	فعلن	فعلن	فاعلن	فعلن	فعلن	فاع/فعل
طبلے دی تھاپ	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	دھا...

ایہدے وچ کوئی شک نہیں پئی دوہا اک ماترائی چھند (بحر) اے جیہدے چار چرن (ٹوٹے) (مصرعے) (حصے/بحرے) ہوندے نیں تے ایہدے وچ کُل ۴۸ ماترے آوندے نیں یعنی اک مصرعے دے ۲۴ ماترے۔ جنہاں دی ونڈ کجھ ایویں ہے: دو

وسرام اُتلے مصرعے وچ تے دو تھلے دے وچ یعنی اک وسرام ۱۳ ماتریاں تے اتے دوجا ۱۱ ماتریاں تے۔ چھند دی مثال ایوں ہے۔

رُکھی سُکھی کھا کے/ ٹھنڈا پانی پیو

دیکھ پرائی چوپڑی/ نہ ترساویں جیو!

رُکھی/	سُکھی/	کھا کے/	ٹھنڈا/	پانی/	پیو
گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+لگھو
۲+۲	۲+۲	۲+۱+۲	۲+۲	۲+۲	۱+۲
فعلن	فعلن	فاعلن	فعلن	فعلن	فاع

ہن امیر خسرو دا مشہور دوہا ویکھو:

گوری سوئے سیج پر/ مکھ پر ڈارے کیس

چل خسرو گھر اپنے/ سانجھ بھئی چوندیس

شاہ حسین ہوراں دا اک مشہور دوہا:

من چاہے محبوب کو/ تن چاہے سکھ چین

دو ہے راجے کی سیدھ میں/ کیسے بنے حسین

تے ہن اک دوہا سید بُلھے شاہ ہوراں دا:

اُس کا مکھ اک جوت ہے/ گھونگھٹ ہے سنسار

گھونگھٹ میں وہ چھپ گیا/ مکھ پر آنچل ڈار

ہندی، پنجابی، سندھی، راجستھانی، بنگالی، برج بھاشا تے دوجیاں سبھے بولیاں وچ دوہے دی ایہو بحر ای پرچلت اے۔ ایہو ای مثالاں تے کلاسیکل وی اے۔

ڈاکٹر گیان چند جین نے (جیہڑے اک ماہر عروض نیں) دوہے دی بحر دے ۵۴ توَل لکھے نیں۔ ایہہ توَل اوہناں ہر توَل وچ اک ادھے ماترے دے فرق نال بنائے نیں۔ یعنی اک ادھے ماترے دے فرق نال ایہناں نے اک تواں وزن بنا کڈھیا اے۔

جیہڑا کہ ہرگز درست نہیں اے۔ اصل وچ دوہے/دوہڑے دے آہنگ دا سارا دارومدار ایہدیاں ماتراں دی درست ترتیب اُتے ادھارت اے۔ پر بعض دوہڑیاں وچ ماتریاں دی درست ترتیب ہون نال وی دوہڑا خوش آہنگ نہیں جاپدا۔ ایہدی وڈی وجہ اک شاعر تخلیق کار دی تخلیقی کمزوری ای ہو سکدی اے۔

امیر خسرو دا اک دوہا ویکھو جیہدے آخر تے انجیں ای اک گھاٹ اے:

کھیر پکائی جتن سے/ چرخہ دیا جلا
فعلن فعلن فاعلن/ فعلن فعلن فع
آیا کتا کھا گیا/ بیٹھی ڈھول بجا
فعلن فعلن فاعلن/ فعلن فعلن فع

دوناں مصرعیاں وچ ۲۳/۲۳ ماترے آئے نیں۔ کیوں جے آخر وچ (فع) دی تھاویں (فاع) یعنی تن ماترے آونے چاہیدے سن۔ ایس طرحاں دوہا ادھورا جیہا لگدا اے۔ جیکر ایہدے قافیے جلا دی تھاویں جلائے تے بجا دی تھاویں بجائے ہوندے تاں ایہو دوہا اک سنپورن دوہا جاپدا۔

اجکل اردو تے پنجابی وچ کئی دوہڑیاں (دوہے) دیاں کتاباں چھپیاں نیں۔ جیہڑیاں دوہے دی مثالی تے کلاسیکل بحر دے اُتے پوریاں ہرگز نہیں اُتر دیاں۔ پتا نہیں اوہناں نے ایہہ دوہے دیاں بحراں کتھوں لبھیاں نیں؟ نہ وسرام تے نہ کوئی چال دا التزام؟ نہ رنگ ڈھنگ تے نہ کوئی آہنگ۔ صدیاں توں دوہے دی بحر جیہڑی پر چلت چلی آوندی سی اوہدے وچ گھاٹ وادھ کر کے اوہنوں نہ صرف وگاڑیا گیا سگوں دوہے دا انگ تے آہنگ دا وی ستیاناس کر دتا گیا تے جیکر قدیم دوہا سکھن والے بھگت کبیر، تلسی داس تے ملک محمد جائسی ہوراں کول دوہے دیاں ماتراں دی گنتی وچ گھاٹ وادھ کتے ملدی وی ہے تاں ایہہ اوہناں دی ان پڑھتا دا قصور اے۔ بڑے افسوس نال کہنا پیندا اے پئی پنجابی شاعری دے باوا آدم بابا فرید ہوراں دے دوہے ایڈٹ کرن والیاں نے

دوہے دے توّل دی جانکاری نہ رکھن کارن اوہناں دے دوہے غلط ملط چھاپ چھاپ کے اپنی بے علمی نوں علمداری وچ بدلن دے شرمناک جتن کیتے۔

مثال دے طور تے بابے فرید ہوراں دا ای اک دوہا ویکھو جیہڑا اوہناں دے ناں (تخلص) سمیت ہر جگہ درج کیتا جاندا اے تے اکثر دوہڑیاں نال ایہو سلوک کیتا گیا اے۔

فریدا کالے میںڈے کپڑے کالا میںڈا ویس
گنہی بھریا میں پھراں لوک کہن درویش

ایتھے بے علمی تے زبردستی پاروں ای دوہے دے پہلے چرن دے آغاز وچ فریدا لا دتا گیا اے تے دوہے دا توّل پہلے چرن دیاں ۱۳ ماتراں دی تھاویں ۱۶ ماتراں بنا دتا گیا اے۔ دوجے چرن دیاں ۱۱ ماتراں درست نیں۔ یعنی پہلے مصرعے وچ کل ۲۴ ماتراں ہونیاں چاہیدیاں سن جو کہ ۲۷ ہو گئیاں نیں۔ جدکہ دوہے دا دوجا مصرعہ جو کہ پورا توّل رکھدا اے ٹھیک ویکھیا گیا۔ ایسے طرحاں ایہناں مرتباں تے ایڈیٹراں نے دھکے نال ای فریدا لا کے پورے تے چنگے بھلے دوہے بے وزن کر گھتے نیں۔

کجھ دوہڑیاں دی ونگی:

آڈھا ساڈا غم تسیں نال بھرائیاں جنگ
قاصد رب رسولؐ دے ماہر اکھیں منگ (صابر نوید)

دکھ والاں نوں چھڈ کے غمّن دے نہ آس
ہووے نہ کوئی صاحباؔ جگ دے وچ اداس (صابر نوید)

چنگیاں تسیں دکھ دوستی سندیاں نال نہ ویر
رات دے تاثیرؔ نوں منگ سکھاں دی خیر (صدیق تاثیر)

پھلاں ورگے [illegible] نازک سوہل سریر
اوڑک نوں رل جاونے مٹی وچ اخیر (صدیق تاثیر)

صوفی سنت کہاریئے شاعر تے درویش

دل اپنے دے وسن وچ ڈُنگے رہن ہمیش (صدیق تاثیر)

مشہور پنجابی "جنگ نامہ حامد" دی ایہو بحر اے تے مولوی غلام رسول ہوراں جنگ امیر حمزہ تِن جلداں وچ ۱۵ سال دی عمر وچ ایہو بحر (دوہے والی) دی ورتی اے۔

ساڈھے چھ فعلن (فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فع)

(گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو)

۱۳ گرو: (۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲) تے ۲۶ لکھو ہوندے نیں

فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فع

(۱+۱)

ف ف

۲۶ رکن، ۲۶ ماترے۔

ایس بحر وچ وی کافی شاعراں نے غزلاں لکھیاں نیں۔ کجھ شاعراں دیاں غزلاں دیاں ونگیاں ویکھو:

وکھر گئی اے تیری صورت کُل گیا اپنا ناں

میں ایس کولے وچ تے ہن کس دا ذکر کراں

مصرع (تقطیع)	وکھ کھر	گئی اے	تیری	صورت	کُل گیا	اپنا	ناں
چھندا بندی	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو
عدد	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲
ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	دو ماترے
عروض	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فع
طبلے دا بول	دھن دھن	دھن دھن	دھن دھن	دھن دھن	دھن دھن	دھن دھن	دھن

ویلا کھاتا پھول تے ڈِنا پیکے کُکل اوہدا ناں

اج پر کدھرے کدھرے وچوں کھرکی جاپے تھاں! (رؤف شیخ)

لبھے تے ہر اوہ گل منی آکھی جیہڑی توں
توں دس ایس اداے دلدی منی کیہڑی توں (ڈاکٹر اکرام مجید)

رات دنے میں اٹھدا بہندا تیرا ذکر کراں
دلدے کورے ورقے اُتے لکھیا تیرا ناں (رمضان شاکر)

اَدھی راتیں کِدھرو کِدھرو ٹھنڈی ٹھار ہوا
چیکاں ماریں کے رووے زارو زار ہوا (ڈاکٹر وزیر آغا)

صدیاں دے عرفان دا حاصل بس اینی گل بات
دیوا طور کلیسی سونا سامریاں دے ناگ (ڈاکٹر وحیدی)

کد تک سینے لا رکھیں گا توں سدھراں دی لاش
دل ٹٹیا پر ہتھ سلامت بُت کوئی نواں تراش (ڈاکٹر مجال)

جیویں شعراں دے وچ گندھیا تیرا سراپا میں
ساری دنیا اک دن کہنا چانن دا دریا (اکرم باجوا)

سارے لوک کماے بھردے رات نے پایا جھل
روہیے نا اٹھ لو لیایئے چلیئے سورج ول (افضل احسن رندھاوا)

اساں تے باغ چوں اپنی بیٹھ تے پھوہڑی لئی اے چا
ساڈے دلوں اکو بولن بھاویں رہن ہُما (امین خیال)

جاون والیا خبرے آوناں کیہڑی رُتے ہور!
پنچھی اُڈ گئے جنگل دی ٹٹ گئے سک گئی وگدی نہر (ڈاکٹر سلیم الرحمان)

کلا میتوں چھڈ گئی سیں فیر وی میں نہیں کلا!
تیریاں یاداں دا پرچھاواں میرے نال و نال (منظور وزیر آبادی)

ست فعلن دی ۲۸ رُکنی بحر:

- ست فعلن (فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن)

ے فعلن (۱۴ گرو: (گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو)

تے ۲۸ لگھو:

۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲

لم لم

1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1

فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن

۲۸ رُکن ۲۸ ماترے۔ پنجابی شاعری دی گھوڑے چڑھی اک اجیہی بحر جیہدے وچ پنجابی والیاں غزلاں دے ڈھکاں دے ڈھنگ لا چھڈے نیں سگوں ایس بحر نوں اردو والیاں نے وی ورتیا اے۔

- ساڈے پنجابی دے مشہور تے کلاسیکل قصہ گو شاعراں مولوی غلام رسول عالپوری ہوراں (احسن القصص) وچ تے میاں محمد ہوراں "سیف الملوک" وچ ایہو بحر ورتی اے۔ ایس بحر دے وچ بے شمار پنجابی داستاناں تے مثنویاں لکھیاں گئیاں نیں۔

نال خوشی دے اکھیاں لائیاں ہن کیوں منگھ بسوراں

کیوں کسراں نوں کسراں آکھاں کیوں پوراں نوں پوراں (پیر فضل گجراتی)

وِنڈ (تقطیع)	نال خ	شی دے	اکھیاں	لائیاں	ہن کیوں	منگھ ب	سوراں
چھندا بندی	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو
وزن	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲
ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے
عروض	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن
طبلے دی تھاپ	دھن دھن	دھن دھن	دھن دھن	دھن دھن	دھن دھن	دھن دھن	دھن دھن

پیش نیں ایس بحر وچ لکھیاں گئیاں کجھ ہور غزلاں دے شعر ونگی دے طور تے:

آوے نال خیال کسے دے جدوں خیال غزل دا
شوخ جمال حسن دا بن دا حسن جمال غزل دا (ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)

ولدیاں کندھاں اُتے سدھراں دے کیلنڈر لٹکے
جیون نال پے گوہڑ جتاون سُتھنے رنگ برنگے (تنویر بخاری)

سُرمے ورگی رات دی گھم تے تاریاں نوندر ہار
اوتھوں چمکن چانن ہوئی جتھوں جھریٹ (غلام یعقوب انور)

سوہا سوہا رنگ وی کچا ویلے ہلدی ہلدی!
آئی جوانی ہولی ہولی گزری جلدی جلدی (عبدالکریم قدسی)

ایویں نہیں جا دے ساتھوں ہانی کوہاں دور
ایس تھلوچی ساڈے کولوں پانی کوہاں دور (اخلاق عاطف)

رنگاں دے میلے وچ رووے بال گواچا ہویا
پیلا پے گیا رنگارنگ غبارے پھڑدا ہویا (سلیم کاشر)

مالی آپ جدوں کٹ دیون ہر اوہ شاخ جو پھٹے
پھر باگاں وچ کسراں بھلن مہکے، چیٹے گٹے (ڈاکٹر یونس احقر)

گھر دے اندر گوہڑ ہنیرے چانن دکھ دا سُنتا
دو اکھیاں وچ رت دے اتھرو تیجی اکھ دا سُنتا (ہیراگی)

اساں تے اپنے لہو نال اوہدے ویڑھے نوں مہکایا
پر وی اوہدیاں نظراں دے وچ رہے اسیں ہرجائی (غلام مصطفیٰ بسمل)

نہ وعدہ اے نال مرے نہ قول اقرار کسے دا
خورے پھر کیوں ویندا رہناں راہ دلدار کسے دا (صدیق تاثیر)

میرے جیون دے کھتر وچ آیا کون مدھولی
جیسے پلی وچ توڑ گوائی دل دی گندل گولی (ساقی گجراتی)

کدی نہ چنگیاں قدراں دا لڑ چھڈن تویاں نسلاں
شالا تھاں تھاں پیار بھریرے گڈن تویاں نسلاں (ڈاکٹر اکرام مجید)

لا تماشا اج دا لوکی رہ جان ہکے بکے
جیوں سیاست وان وکھاندے کرڈکیاں دے ٹکے (امین خیال)

ایویں چھنا پھیر کے آذر گھر دے عیب لکائے
اتھرے بدلاں اکو چھٹے کھول وتی گل ساری (اعزاز احمد آذر)

سوہل جہیں دیاں یاداں وی نیں کجھ شرمیلیاں جھپیاں
ولدے ہوئے نوں کنڈکا کے باہر کھلوتیاں رہیاں (رمضان شاکر)

اج تے اس دنیا دے اتے کیہہ کجھ کر نہیں ہندا
پر بھجاں دی خاطر سجنوا کے توں مر نہیں ہندا (حنیف صوفی)

جیون دفتر توں بے واندی جد گھٹی ہووے
ختم ضروری جیسے وی کرلاں کدھرے چھٹی ہووے (سلطان کھاروی)

ساری دنیا ٹوہ ٹوہ ویکھی کوئی لجپال نہیں وسدا
حال زمانے اندر کوئی محرم حال نہیں وسدا (امین راہی)

بے حسی تے بے دردی دا دوزخ تپیا جاوے
دکھاں تھلیوں نکلدی جاوے تھاں دی ہولی ہولی (اکرم سعید)

راساں پکڑ قلم دیاں لفظاں شعر نماز اے نچی
شوق دے گھوڑے اتے سوچاں پھیر سواری کیتی (جنید اکرم)

جیوں شکم شکا وستاں اندر ہڑھ پیا وگدا
اتوں سیت آں گر وگا وچوں لانبو اگدا (شارق نظامی)

اوسے دن دیاں ہو گئیاں نیں پگاں لیرو لیراں
گھرتوں جد دیاں سمتاں لائیاں بندیاں بے ضمیراں (ہمایوں پرویز شاہد)

کوئی چوری کھاندی اپنے لیکھاں تے رج ہسّی
کوئی کوہے تھیہدی اپنا ویکھ مقدر رُنّی (اخلاقؔ عاطف)

ہن تے سارے اِکو جیہے توں تک نیں فیروی ڈسو!
کیوں کسے نوں بھیڑے کم توں ڈکدا نہیں اے کوئی (ابرارؔ حامد)

چھڈنا چاہواں چھڈ نہیں سکدا کھلیاں وی نہ کھلّے
جیہنے مجبوریاں دی سُولی تے مینوں ٹنگیا ہویا (غلام فرید شوکت)

ساجناں میرے گل وچ پائیاں ایہو ہار تھیلاں
اپنے سجناں بوہے نیچیاں آپ کرائیاں ویلاں (زاہد نواز)

حق غریب دا کھائی جاندی زر دی بھکھی ڈین
ماڑے بھین بھراواں دی ہن گھڑے سار نہ لین (دلشاد چمنؔ)

جو اڑلاں توں میرے بیبے دل نوں اوہنے بخشے
مردی واری وی نہ آ کے ویلدے بھار اُتارے (علی محمد ملوک)

کس نے متھا لاؤنا پیلاں ای مرے ہوئے دے نال
اوہنے بر کیہ چکنا جیہدے یار لُٹے ہوون (انجم سلیمی)

خط وی سارے فوٹو وی تے نالے ذاتی ڈائری
راتیں تیرے نقش مٹان دی پوری کوشش کیتی! (عمادؔ نجیل شاد)

آٹا ڈلھیا کیڑی دا اج سارے آکھن منڈے
کیہے وی چھڑ توں تلکیا جد اک بڈھا بابا (ڈاکٹر صدیق حلؔ)

ساڈی صورت ساتھوں لکی اکھاں اولھا بنیاں
ساڈا ای کوئی وچلا حصہ رنجھاں توں ترکائے (منیر عصری)

اکواری منہ لا کے زاہد! چھڈ دیویں تے متاں
جس نہیں چکھی نال اوہدے پیا کون کرے تکراراں (سیٹھو اسحاق)

راتاں تیریاں زُلفاں ورگیاں آ کے لین پناہواں
دِن تیرا مُکھڑا ویکھن آوندے سوہل سویرے (ڈاکٹر رشید انور)

ایس طرحاں دی کیہ نئیں توں کرم اساڈے اُتے
میہاں دی جا کہ ورسائیاں دُھپاں ساون رُتے (صابر نوید)

ظلم دیاں تلواراں دے منہ انت توں کھنڈے ہونے
ڈُلے ہوئے لہو نے آتش اپنا رنگ وکھانا (خلیل آتش)

اِنج لگے ایہہ لال پری جوں ہن اُڈی کہ اُڈی
میرے کوٹھے تے جد اوہدے بِر دا لیڑا لہرے (حکیم ناصر)

ڈِٹھا دُکھ دے پھل کھاون نوں دوڑی خلقت ساری
پر ایہہ کیسے نہ تکیا جتی تال کیہ چڑیاں کانواں (منشی لطیف گجراتی)

چل نذیر اج سبھ کجھ چھڈ کے ویکھن چلیے اوہنوں
سکی شاخ دے اُتے وی جیں جیہڑا پھل کرایا (نذیر چودھری)

شوق سلامت ہووے جیہناں دا روکے کون اوہناں نوں
قطرے اِک دوجے نوں شوہ وِچ لا کے تاری ملدے (بشیر منذر)

جیہناں نوں کترا کے نکلے موسم بہت بہاراں دا!!
راہواں دے وِچ تھاں تھاں ایسے زکھ اُگا ندے رہنا (منظور وزیر آبادی)

ساڈھے ست فعلن: (فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فع)

چھند دے وِچ ۱۵ گرو: (گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو)

(۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲)

فع فع فع فع فع فع فع فع فع فع فع فع فع فع فع

۳۰ لگھو:

لگھ+لگھ

1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1+1

ہوندے نیں۔ ۳۰ رُکن (۳۰ ماترے) پنجابی وچ ایہہ بحر وی گھوڑے چڑھی اے تے ہر نکے وڈے شاعر نے ایہدے وچ غزل کہی اے۔ ہور تے ہور اردو دے وڈے شاعراں نے وی پنجابی دی ایس پرچلت بحروں اپنیاں غزلاں وچ ورتیا اے۔ اردو شاعراں دی ناصری وچ میر تے غالب سب توں اگیرے نیں۔

آ جا سجناں بن میں سارے رستے خوب سجا لے نیں

پلکاں اُتے جگمگ جگمگ تاریاں دیپ جگا لے نیں

وڈ (تقطیع)	آ جا	سجناں	بن میں	سارے	رستے	خوب س	جا لے	نیں
چھندا بندی	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو
عدد	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲
ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	دو ماترے
عروض	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فع
طبلے دے بول	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن

ایس بحر وچ لکھیاں گئیاں غزلاں دے کجھ شعر:

لوہیاں بھریاں اکھیاں رل کے گھات کیہ تیرے کیتی اے
دل میرے دی لٹی گئی ایہہ دنیا چپ چپیتی اے (سیٹھو اسحاق)

خورے جھلا جان کے مینوں اکو چھڈی یاراں نے
اپنا ماڑا تے میں تیں ساں گل وہائی یاراں نے (علی محمد طوک)

اپنا آپ وی لبھے ویلے اتا چنگا لگدا نہیں
تیرے نال وی کدے کداں نفرت جیہی ہو جاندی اے (عباد نبیل شاد)

نکلی بیٹھاں ماتمیں وہ پرچھاویں گلاں کردے سن!
لج سورج دے جیوں وچ بکھریاں رنگ برنگ تصویراں نیں (احسان رانا)

رات دنے میں ہجر وچ لوہے ہوکے ہاواں بھردا واں
دکھڑے مینوں غم دی جگ دے وچ ڈلدے رہندے نیں! (انور اُداس)

مُت خانے دے لا نیچے چانجے چار چفیرے پھردے نیں
اوہدے درتوں اُکھڑے جیہے ڈیرے ڈیرے پھردے نیں (خاور راجہ)

چاہت دے جنگل اسیں جیہدے سوہی رستے وچ کھلارے نیں
ویلا تکسن اُتے اوسے شخص نے پتھر مارے نیں (غفور شاہد)

میری اکھ وچ اوہدی صورت میرے مکھ تے اوہدا رُوپ
مینوں اپنیاں ساہواں وچوں اوہدی خوشبو آئی اے (ہمایوں پرویز شاہد)

خوشحالی دے دور چ لوکی مرو مرو پئے کردے نیں
جیویں صدیاں گزر گئیاں نیں بُرکی روٹی کھادی نوں! (ڈاکٹر صدیق حق)

میرے ہتھاں دیوچ کنڈے میریاں گلاں دے وچ زہر
میری قلم دے حرفاں اگے ٹھہر نہ سکی شکر دوپہر (خلیل آتش)

رُوں وی پھڑک نے سوت لئی اے رت حزدوری ناڑاں چوں
کوئی نہ لبھے دردی جیہڑا کڈھے لئے وجدے سازاں چوں (دلشاد چن)

قبرستاناں وچ ہنگامہ شہراں وچ تنہائی اے
اجے بندے نوں خودغرضی کیہڑی تھاں لے آئی اے (سلیم کاشر)

شاد اساڈے سارے اتھرو اندرو اندری ڈِگدے رہے!
ہولی ہولی ولدی جھجھر اکھاں تھکر بھر گئی اے (ریاض احمد شاد)

رُوح دا بتا زخمی کیتا، جگراتے دیاں تیراں نے
کیہ خبراں سی اوتھاں والے لا جاندے نیں لارے وی (کلیم شہزاد)

نظماں غزلاں گیتاں دے سب شاعر سوہنے لگدے نیں
ہر اک دی اے اپنی تھاں پر نعت لکھاری اک پاسے (اقبال نجمی)

اپنے آپ نوں لبھدا ہویا اپنے وچ گواچا واں
مینوں میری نسرت تہیں گئی، میں اپنے لئی مسئلہ واں (رؤف شیخ)

اکھ کھُلی تے پہلے واگر اُنج ای ہنیرا تکیا میں
ایویں تویں سویر دے آون دا تھاں تھاں جشن منان گیا (ہمایوں پرویز شاہد)

نال گلاساں بھر نہیں ہوندا چھپڑاں کھوہاں جھمباں توں
حسن دے اگے جرات نہ چھینڈی تیراں توپاں بمباں توں (بیکس ننکانوی)

ولوں اوتے روگ نہ مکے تپ نہ لتھی جساں دی
بوٹا لا کے ویکھ لیا میں ویہڑے سُرخ اناراں دا (حسین شاد)

سہتیاں جیہڑیاں خبراں سنگھن آپ مراد بلوچ دیاں
آئیاں دی پچھان تے ہیراں توں اوہ کیہ پچھان گیاں (ماجد صدیقی)

ڈو لکھے پھٹ چروکے لگے ولدے اندر رڑکن پئے!
شوکت ساڈے ڈکھڑے ونڈیں کجھے روگ دنجاویں توں (غلام فرید شوکت)

جیہڑے لوکیں لیکھاں نال ای لڑدے گھلدے رہندے نیں
رُکھوں ڈگے پتراں وانگوں رُلدے گھلدے رہندے نیں (عادل صدیقی)

لمیاں واٹاں لے بیٹھے ولدی گل کوئی پوری نہیں!
چھڈ ہن صبر دی چھاویں بہہ جا عشق کوئی مجبوری نہیں (ظہیر کاشمیری)

ایویں تے نہیں ملدا رونا قدرت ولوں عمراں دا
سچ آکھاں تاں پیا توں اکدن سی ہسیا لگدا اے (صابر آفاقی ڈاکٹر)

میرے اندر وی بھریا سی زہر پرانیاں زخماں دا
تھوہیاں دے نال ساتھ سی میرا سپاں دے نال یاری سی (شہزاد احمد)

دھرتی ماں نوں گہنے رکھ کے دھی دا داج بنایا اے
اک غریب کسان نے انج وی اپنا وقت لنگھایا اے (دلشاد وچن)

میتوں جا بہہ گلاں کریے اوہنوں کاہلاں سون دیاں
رات گوانی سی جے ایویں کیہ لوڑاں سی آون دیاں (بشیر احمد بشیر)

چڑھی میری رب ای جانے کیہوا رنگ وکھاوے گی؟

ایہدے آون توں پہلاں پہلاں گھر جایئے تے چنگا اے (باباجی)

اٹھاں فعلناں دی ۳۲ رکنی بحر: (فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن)

۱۶ گرو: (گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو)

(۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲)

فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن

۳۲ لگھو:

[illegible]

۱+۱

پنجابی وچ اک فعلن توں لے کے اٹھاں فعلناں وچ لکھیاں گئیاں نظماں' غزلاں عام لبھدیاں نیں۔ ایہدا ایہہ مطلب ہرگز نہیں پئی پنجابی دے شاعراں نے فعلن فعلن چوں بنے لفظاں پسند نہیں کیتا سگوں (فعلن جیہڑا کہ چھندا بندی (پنجابی عروض) دے دو گروواں (۲+۲) دے برابر تول رکھدا اے) سو کھت بجھدیاں ہویاں تے ایتھوں دے سبھا (مزاج) نال لگ کھاندیاں ہویاں تے ایہدے آہنگ نال ہم آہنگی رکھدیاں ہویاں ایہناں بحراں نوں بہتا پسند کیتا اے۔ چھندا بندی دیاں ایہناں قدیمی بحراں وچ ترت دی روانی' گتی تے ترنم دے ہڑ پئے وگدے نظریں آوندے نیں۔ جیہدی گواہی نہ کر ساڈے پرانے لوک گیت سگوں اج دے گیت تے فلمی گیت وی دیندے وسدے نیں۔ اج وی کوئی گیت اردو دا ہووے یا پنجابی دا اوہ تہانوں جیہڑی چس ایہناں بحراں وچ لکھیا دیوے گا اوہ سواد عروض وچ لکھیا گیا ہرگز نہیں دے سکے گا۔ میری ایس گل دی تائید وڈے وڈے اردو دان تے عروض دے ماہر وکھو وکھ کتاباں وچ کافی چر پہلے کر چکے نیں۔ تے اوہناں تائید کرن والیاں وچوں بابائے اردو مولوی عبدالحق' عظمت اللہ خاں' نظم طباطبائی' پنڈت کیفی' پروفیسر گیان چند جین' سمیع اللہ اشرفی

تے شمس الرحمان فاروقی ذکر جوگ نیں۔ ایہو وجہ اے پئی ساتوں ایس پرچلت تے عوامی بحر وچ استاد ذوق داغ دہلوی توں لے کے بہادر شاہ ظفر اکبر الٰہ آبادی علامہ اقبال ماہر القادری فانی بدایونی بہزاد لکھنوی اسرار الحق مجاز احسن جذبی فیض احمد فیض شاد عظیم آبادی جوش ملیح آبادی حفیظ جالندھری قتیل شفائی تے ناصر کاظمی ورگیاں دیاں غزلاں ملدیاں نیں۔

اٹھ فعلن وچ لکھی غزل دے شعر دی ونگی:

اج اوہدے سامنے چھپے رہے کیوں دفتر گلہ گزار دے
بے وسی جیہی کیوں وی اے اج ولدیاں دساں کیہ دساں (ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)

وزن (تقطیع)	اج او	دے سا	منے چھپ	پے رہے	کیوں دف	تر گل	لگ زا	ری دے
چھند ابندی	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو
عدد	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲
ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے
عروض	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن
طبلے دی تھاپ	ذھن ذھن	ذھن ذھن	ذھن ذھن	ذھن ذھن	ذھن ذھن	ذھن ذھن	ذھن ذھن	ذھن ذھن

ایس بحر وچ دوجے شاعراں دیاں لکھیاں گئیاں غزلاں دے کجھ شعر:

دل اکھاں اگے ہٹ کے پوے اکھاں تھیں ہنجو ہٹ کے آون
گل میں جو ولدے نال کراں لوکاں نوں خبر ہو جاندی اے (پیر فضل گجراتی)

ویلے دی شیار وکھا گئی ٹکڑا تویں ٹکور غزل دا
بے وس ہو کے ذہن دے بیلے نچ پیا اے مور غزل دا (ڈاکٹر رشید انور)

ایہہ لوکی وی کیہ نیں ساقی چپ رہنا تے تنگا آکھن
پاگل کہہ کے ٹردے ہوون جاں میں اپنا حال سناواں (ساقی گجراتی)

بلدے ہوئے سورج دی یاری دا پالن کرن دی خاطر
اساں جو ٹھنڈیاں چھاواں دی قربانی کیتی غلطی کیتی! (عبدالکریم قدسی)

جنا جی کردا اے ساڑو میں تے کجھ نہیں آکھن گا
اوہنوں بے کجھ آکھ نہیں سکیا جیہنے میری قسمت ساڑی (ڈاکٹر میاں ظفر مقبول)

جس دھرتی تے چمن وسدا اے رہا اوہدی خیری کریں توں
وطن فروشاں کولوں رہا توں ایہہ آپ بچائی دھرتی! (دلشاد چمن)

ہر اک شے اے ملی ہوئی ایہہ بندہ اس دنیا اُتے
کیہڑے کے آیا سی تے لگ گیا اے کیہڑی کھیڈے (حکیم ناصر)

کس کس نوں گل نال لائے اوہ کس کس دے درد ونڈائے اوہ
سے کلیاں نیں سے غنچے نیں سے پھُل صبا دے رستے وچ (منشی لطیف گجراتی)

ساہنی ایس جہان گلی انور ایسے گھاٹوں تریا
بیر چھیاں دے تمن گھیرے کل وی اوویں اج وی اوویں (غلام یعقوب انور)

ہر اک نوں اپنے سنگیاں دے وچھڑن دا ساڑا ہوندا اے
بند پنچھی ویکھ کے پنجرے وچ کونجاں دیاں ڈاراں روئیاں (نذیر چودھری)

سوچاں دے ویہڑاں وچ میتوں یاداں دی زنجیر ملی اے
جھمی پیڑ غماں دی پلکاں اُتے بن کے تیر ملی اے (خلیل آتش)

جتھا سوہرا عشق دا جامنا ہڈیاں دے وچ رچ دے اڑیا
گلے اُچا بول نہ بولن جیہڑے نوں چینڈے گھج دے اڑیا (غلام فرید شوکت)

خورے جنگل ہے دل وچ میرا رُکھ دے پھُل نہیں کے تھوڑے
کولیاں کولیاں لغراں سدھراں نہ پھُٹی توں تانگھاں بنیاں (بشیر باوا)

عشق دی کھیڈ اوتی دے وچ شیخ دی گھاٹا پالیندے نیں
اکھیاں دے وچ رچیا اتھرو سدا سدا کہندا جاوے (رؤف شیخ)

یار ملوک زمانے اُتے کوئی تے ایسا کم کر جائیے!
جیوندے رہیے تاں رہ جاوے مر وی جائیے تاں رہ جاوے (علی محمد ملوک)

اک واری توں سونہوں کنڈھی بیراگی نے دل تے لکھ لئی
اوہ قولاں دے پکے نئیں پر توں اپنی گل چیتے رکھیں! (بیراگی)
بھجدی رات دے ہتھ دے تارے مڑ مڑ کہن تریل دے تائیں
ہنجو کردے تیرے میرے کل دی اوویں اج وی اوویں! (امین خیال)
کن دے کاریگر توں ڈر کے ویلے دی فنکاری جھکن
عشق دے کنے پینڈے کر کے حسن ادا تک آیا شیشہ! (تنویر بخاری)
تیرے ریگستاناں دے وچ ویلے گھیر لیاندے گھبرو!
گھن چھاویں رکھاں دے ڈھاں بہہ کے ڈھولے گاون والے (اکرام مجید)
شہتیراں نوں گھن نے کھادا بالے سارے گر گئے سن
ڈگدی چھت نوں تھمی دانگر دے کے اساں سنبھالا رکھیا!
جد جنگل دا رُخ کیتا اوہ رات سرے تے بھاری سی
زخمی تے میں ہویا ساں پر چانگر کیتے ماری سی (شہزاد احمد)
ککھو ککھ دے ڈنگے ماپے چُپ چپیتے قبریں لہہ گئے
ڈر گئے چھڈ دلکدے روندے نکے نکے بال نی مائے (عمر غنی)
کنگلاں دی رُت چراں دی بیتی جھلیاں دے دُکھ اجے نہ مکے
یاراں دے جتھ اجے وی سوہے پھٹ دلاں دے اجے دے ساوے (احسان رانا)
اوہ کُنج جتا توں مڑ جاوے میں لکھن چھڈ وفا دیواں
اس دنیا دی شطرنج اُتے ہر سویرا اپنی چال ٹُرے (سیٹھ اسحاق)

پنج اکھری تول: ایہوں پنج کل یا پنجاکل وی آکھدے نیں۔ کیوں جے ایہدے وچ پنج اکھر، پنج ماترے، اک لگھو تے دو گرو (۱+۲+۲) آوندے نیں تے پنج لکھو:
(لگھو+گرو+گرو) فعولن = (بحر متقارب مثنی تالم)

دو فعولن: فعولن فعولن (لگھو+گرو+گرو) (۱+۲+۲+۱+۲+۲) ۱۰ ارکن (۱۰ ماترے)

فعولن+فعو/فعول (اٹھ یا نوں رُکن (ماترے) (لگھو+گرو+گرو+لگھو+گرو+لگھو)
ایس لکھی بحر وچ ڈاکٹر جمال ہوراں دے اِک اکھر ویکھو:

نہ صاحب بنے نہ کاسب بنے
نہ اِلا اَلذی نہ اَلا اَلذی
نہ بتاں حق نمیں نہ تیراں حق نمیں

پنج اکھری تول دی ۱۰ رُکنی بحر دی ورتوں وی پنجابی وچ کدھرے کدھرے لبھدی اے:

مری خوش • نصیبی
ملی اے غریبی (غلام مصطفیٰ بسمل)

وزن (تقطیع)	مری خش	نصیبی
چھندابندی	لگھو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو
عدد	۱+۲+۲	۱+۲+۲
ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے
عروض	فعولن	فعولن
طبلے دی تھاپ	دِھنا دِھن	دِھنا دِھن

ایس بحر دے کجھ ہور شاعراں دے شعر:

خسارا اے وادھا
ہے وادھا خسارا (لیلیٰ الفت)

شباباں دی دُنیا
شراباں دی دُنیا (کاشف زریں)

محبت حقیقت
حقیقت محبت! (ابرار عابدؔ)

تن فعولن (فعولن فعولن فعولن) بحر متقارب مثنیٰ سالم

(لگھو+گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو)

۱+۲+۲+ ۱+۲+۲+ ۱+۲+۲

فعولن فعولن فعولن

بنا نیں ہوئی کیہ خطا اے

نئی زندگی اک سزا اے (صدیق تاثیر)

خطا اے	ہوئی کیہ	بنا نیں	ونڈ (تقطیع)
لگھو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو	چھندابندی
۱+۲+۲	۱+۲+۲	۱+۲+۲	عدد
پنج ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے	ماترے
فعولن	فعولن	فعولن	عروض
دھنا دھن	دھنا دھن	دھنا دھن	طبلے دی تھاپ

اُنج تاں "فعولن" دے اٹھ روپ نیں: ۱۔ فعولن، ۲۔ فاعلن، ۳۔ مفعول، ۴۔ فعلتن، ۵۔ مفاعل، ۶۔ فاعلت، ۷۔ فعلات وغیرہ پر پنجابی وچ ایہدے کجھ روپ ای ورتے لبھدے نیں یعنی دو چار طرحاں دیاں بحراں دے سوا دوجیاں بحراں ہندی تے اردو والیاں وچ پرچلت نیں۔

پنج اکھری تول=فعولن ۴ واری (فعولن فعولن فعولن فعولن) بحر متقارب مثمن سالم
۸ گرو تے ۴ لگھو:

(لگھو+گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو) (رشمی چھند)

۱+۲+۲ ۱+۲+۲ ۱+۲+۲ ۱+۲+۲

فعولن فعولن فعولن فعولن

بڑے کرم کیتے مرے تے خدا نے

محبت دے بخشے نیں مینوں خزانے (پیر فضل گجراتی)

وتڈ (تقطیع)	بڑے کر	م کیتے	مرے تے	خدا نے
چھندا بندی	لگھو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو
عدد	۲+۲+۱	۲+۲+۱	۲+۲+۱	۲+۲+۱
ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے
عروض	فعولن	فعولن	فعولن	فعولن
طبلے دی تھاپ	دھنا دھن	دھنا دھن	دھنا دھن	دھنا دھن

ایسے بحر وچ لکھیاں گئیاں کجھ ہور شاعراں دیاں غزلاں دے شعر:

مرے ہلنوں درداں دے مان ہور وی نیں
اجے سدھراں دے جہان ہور وی نیں (ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)

پرانے مکاناں چ وسدی خوشی
گئے ۔ موسماں دی کہانی سناوے (اکرام مجید)

ملن اپنی مرضی دے سودے نہ جھنوں
بھلا زور اوتھے کسے دا کیہ چلے؟ (ساقی گجراتی)

زمانے چ کیسی ہوا وگ گئی اے
ہوا ہو گئی یاری یاراں دے وچوں (سادھو سنگھ ہمدرد)

جگاندے رہوو دل چ سانجھاں دے دیوے
رہوو ایک دوجے دا بن کے سہارا (بشیر عابد)

حقیقت دے وچ سسی پنوں دا وچھڑن
تھلاں دے اوہ بھکھوے سراباں دی دنیا (غلام مصطفیٰ بسمل)

دنے رات اڈے اڈاری پروں دی
کویں ہوندا رو رو گزارا دلے دا (بشیر باوا)

رہیاں بخت دیاں نویاں لکیراں
مقدر وگڑدا سنوردا رہیا اے (غفور شاہد)

جو ملیا اے محبوب سانوں پیارا
خدا خود دی اوہدی اداواں توں صدقے (علی محمد ملوک)

مرے دل تے لطف و کرم کر خدایا!
بُتاں نے ایہدے نال کیتی بڑی اے (حکیم ناصر)

نہ آزاد پچھو غماں دی کہانی؟
کدے نہ جو مُکے ایہہ اکی لڑی اے (آزاد جالندھری)

لٹاندی نہ قدرت دی شبنم دے موتی!
سبھے کلیاں نے گھونگھٹ اُتارے نہ ہُندے (دیال چند)

جا ہُندا جے کر توں کرنا ایں بیکل!
تیتوں ولدے شیشے چ مُڑھدی کدی نہ (بیکل امرتسری)

رہے میرے تقوے دی ڈوری سلامت
میں ملیا اے اِکو دوانا کے دا (دُنی رام چاترک)

بڑا سوہنا عورت دا اکھر بنایا
دوہاں نقطیاں نال اوہنوں سجایا
شرف اک نقطہ ہے جنت دا نقشہ
تے دوجے دے اندر ہے دوزخ چھپایا (فیروز دین شرف)

کھڑا ہو لواں گا میں آپ اپنے پَیراں
زمانہ مرا حوصلہ آزماوے (تنویر بخاری)

ایہہ دھرتی دِلاں دی اے زرخیز ڈاڈی
کدورت دے بوٹے میں کاہنوں اگاواں (غلام فرید شوکت)

اوہ کلیاں نے سے کیتے چلے بہانے

جگا دتا اوہناں نوں باد صبا نے (سیٹھ اسحاق)

بعض پنجابی شاعراں نے ایس بحر دے سالم وزن (فعولن فعولن فعولن فعولن)

دے آخری رُکن (فعولن) وچ اک یا دو رُکناں دی گھاٹ کر کے یعنی فعل/فعول/فعو/ (بحر

متقارب مثمن مقصور الآخر) دی ورتوں وی کیتی اے۔ فارسی دے مشہور شاعر فردوسی نے

اپنے شاہنامے دی ایہہ بحر رکھی اے۔ (فعولن فعولن فعولن فعو)

چوں شاعر برنجد بگوید ہجا

ہجا آں بماند قیامت بجا

ایسے عام طور تے شاہنامے دی بحر نال وی موسوم کیتا جاندا اے۔ ڈاکٹر بشیر

عابد ہوراں دی غزل دا مکھڑا:

ترا غم جدوں دی بھلایا گیا

تواں اک جنازہ اٹھایا گیا

وزن: ترا غم/ جدوں دی/ بھلایا/ گیا

تواں اک/ جنازا/ اٹھایا/ گیا

ایسے بحر وچ ڈاکٹر اکرام مجید ہوراں دی وی اک غزل لبھدی اے:

دوے کالکاں ساریاں دھو ہیش

ولاں توں گہری سوچ دی لو ہیش

وزن: دوے کا/ لکا سا/ ریاں دھو/ ہے ش

فعولن/ فعولن/ فعولن/ فعو/فعول

بعض اردو پنجابی شاعراں نے (بحر متقارب مثمن سالم) نوں دُگنا کر کے وی

ورتیا اے۔ یعنی ۴ فعولن دی تھاویں ۸ فعولن اک مصرعے وچ:

میاں فضل گجراتی ہوراں دی غزل دا مطلع اے:

میتوں سوز فرقت نے بجھنے نیں جھوٹے اوہ چھالے تے بیشک چھپاندا رہواں گا

میں اتھرو کدوں تیک پیندا رہواں گا کدوں تیک ہو کے دباندا رہواں گا

وزن (تقطیع)	میں سو	ز فرقت	نے بجھنے	نے جھوٹے	اُچھالے	ت بے شک	چھپاندا	رہوا گا
چھندا بندی	لگھو+ گرو+گرو	لگھو+ گرو+گرو	لگھو+ گرو+گرو	لگھو+ گرو+گرو	لگھو+ گرو+گرو	لگھو+ گرو+گرو	لگھو+ گرو+گرو	لگھو+ گرو+گرو
عدد	۲+۲+۱	۲+۲+۱	۲+۲+۱	۲+۲+۱	۲+۲+۱	۲+۲+۱	۲+۲+۱	۲+۲+۱
ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے
عروض	فعولن	فعولن	فعولن	فعولن	فعولن	فعولن	فعولن	فعولن
طبلے دی تھاپ	دھنا دھن	دھنا دھن	دھنا دھن	دھنا دھن	دھنا دھن	دھنا دھن	دھنا دھن	دھنا دھن

ڈاکٹر بشیر عابد ہوراں دی غزل دا مطلع ویکھو:

حیاتی دا چپو اجل دے ہے قبضے نہ بیڑی اے اپنی نہ اپنا کنارا

ایہہ سبھ شان جگدا قریاں دا بھریا ہے ظاہر بڑا لگدا اکھیاں نوں پیارا

وزن: حیاتی / د چپو / اجل دے / ہ قبضے / نہ بیڑی / اے اپنی / نہ اپنا / کنارا

فعولن / فعولن / فعولن / فعولن / فعولن / فعولن / فعولن / فعولن

پنج اکھری تول دا دوجا روپ: (گرو+لگھو+لگھو) (۲+۱+۱+۱) (پریا چھند) فاعلن دا (بحر متدارک مثمن سالم) یعنی ۴ واری

فاعلن = ایس بحر وچ وی پنجابی شاعراں نے اک فاعلن توں لے کے ۴ فاعلن تیک غزلاں لکھیاں نیں۔

اک فاعلن دی مثال:

ہادیا

مرشدا (بشیر باوا)

وَنڈ: ہادیا/ مرشدا
فاعلن/ فاعلن

(فاعلن فعِل) دی مثال:۔

سُورجا بھڑک

وَنڈ: سورجا/ بھڑک
فاعلن/فعِل

(فاعلن فاعلن) دی مثال

۲ فاعلن دی مثال:

درد دی دے دوا
روگ ہن ودھ گیا (یٰسین اُلفت)

وَنڈ: دردِ دی/ دے دوا
فاعلن/ فاعلن
روگ ہن/ ودھ گیا
فاعلن/ فاعلن

فاعلن+فاعلن+فع (گرو+لگھو+لگھو+لگھو+گرو+گرو+لگھو+لگھو+گرو)

(۲ + ۱ + ۱ + ۱ + ۲ + ۱ + ۱ + ۱ + ۲)

ع- ہکّل کلی آشنا اے (بشیر عابدؔ)

وَنڈ: ہکّل کلی/ آشنا/ اے

۳ فاعلن دی مثال:

سوہنیا پیاریا دلبرا
میں دیاں حسن دا واسطہ (کاشف ورّیں)

وَنڈ: سوہنیا/ پیاریا/ دلبرا

فاعلن/ فاعلن/ فاعلن

میں دیاں/حسن عدا/واسطے

(فاعلن فاعلن فاعلن فع)دی مثال:

گرو+لگھو+لگھو+گرو+لگھو+لگھو+لگھو+گرو

(۲+۱+۱+۱+۲+۱+۱+۱+۲)

ع- دھوکھیاں والے حصّل گمگساری

ونڈ: دھوکھیاں/والے حصّل/غم گسا/ری

فاعلن/ فاعلن/ فاعلن/ فع

(بحر متدارک مثمن سالم)(فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن)

(گرو+لگھو+لگھو+لگھو+گرو+لگھو+لگھو+لگھو+گرو+لگھو+لگھو+لگھو+گرو+لگھو+لگھو+لگھو)

(۲+۱+۱+۱ ۲+۱+۱+۱ ۲+۱+۱+۱ ۲+۱+۱+۱)

۴ گرو تے ۱۲ لگھو، ۴ رکن، ۲۰ ماترے: (پریا چھند)

بن کے جوگن مدینے نوں جاواں گی میں

بپتی جو جو نبیؐ نوں سناواں گی میں (فرشی امرتسری)

ونڈ (تقطیع)	بن کے جو	گن مدی	نے نجا	واں گی میں
چھندا بندی	گرو+لگھو+لگھو+لگھو	گرو+لگھو+لگھو+لگھو	گرو+لگھو+لگھو+لگھو	گرو+لگھو+لگھو+لگھو
عدد	۲+۱+۱+۱	۲+۱+۱+۱	۲+۱+۱+۱	۲+۱+۱+۱
ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے
عروض	فاعلن	فاعلن	فاعلن	فاعلن
طبلے دی تھاپ	ڈھن ڈھنا	ڈھن ڈھنا	ڈھن ڈھنا	ڈھن ڈھنا

ایس بحر وچ لکھیاں گئیاں کجھ غزلاں دے شعر:

بدلی حُسناں دی وِس کے چلی دی گئی
ساڈے نیناں دے چھپر ایہہ چوندے رہے (فیروزدین شرف)

سچ نوں پھانسی ملی اوہ امر ہو گیا
جھوٹھ مردے گئے آتے آتے (ڈاکٹر ہمدرد)

رات سورج نکلدی رہی پر ہمیش!
روشنی دے لئی دیپ جلدے رہے (سریندر سیرت)

تیری رحمت نوں وی کر رہیا اے مذاق!
ہن تاں آدم تیرا اپنا مغرور ہے! (سکھدرشن)

پنج اکھری تول (فاعلن) دا پنجواں روپ: مفعول/فعلان (بحر رمل مثمن مقصور نال ملدا جلدا اے) تے ایہدا چھیواں روپ (فعلن/فعلان/فعلات) دی پنجابی وچ بہوں گھٹ اے۔

پنجابی دے بعض شاعراں نے ۴ فاعلن (فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن) بحر (متدارک مثمن سالم) نوں دُگنا کر کے وی اپنیاں غزلاں وچ ورتیا اے یعنی اٹھ فاعلن (فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن)

اک مصرعے وچ ڈاکٹر بشیر عابد دی اک غزل دا مطلع ویکھو:

قبل ہر ابتدا روشنی روشنی بعد ہر انتہا روشنی روشنی
ہر جگہ تیری تابندگی دی جھلک توں ای میرا خدا روشنی روشنی

وٹّھ (تقطیع)	تل بر	اپنا	روشنی	روشنی	لج دہر	اپنا	روشنی	روشنی
چھندا بندی	گرو+لگھو+ لگھو+لگھو	گرو+لگھو+ لگھو+لگھو	گرو+لگھو+ لگھو+لگھو	گرو+لگھو+ لگھو+لگھو	گرو+لگھو+ لگھو+لگھو	گرو+لگھو+ لگھو+لگھو	گرو+لگھو+ لگھو+لگھو	گرو+لگھو+ لگھو+لگھو
عدد	٢+١+ ١+١	٢+١+ ١+١	٢+١+ ١+١	٢+١+ ١+١	٢+١+ ١+١	٢+١+ ١+١	٢+١+ ١+١	٢+١+ ١+١
ماترے	چھ ماترے	چھ ماترے	چھ ماترے	چھ ماترے	چھ ماترے	چھ ماترے	چھ ماترے	چھ ماترے
عروض	فاعلن	فاعلن	فاعلن	فاعلن	فاعلن	فاعلن	فاعلن	فاعلن
طبلے دی تھاپ	دھن دھنا	دھن دھنا	دھن دھنا	دھن دھنا	دھن دھنا	دھن دھنا	دھن دھنا	دھن دھنا

چھ اکھری تول:

چھ اکھری تول نوں سمجھن گل ہاں سمجھ آہندے نیں= تن گرو (٢+٢+٢) تے چھ لگھو (لگھو+لگھو+لگھو+لگھو+لگھو+لگھو) (١+١+١+١+١+١)
(تاری چھند) ڈیڑھ فعلن دے برابر اے۔ مفعولن (فعلن فع)
٣مفعولن= (مفعولن مفعولن مفعولن مفعولن) (بحر متدارک مربع مجنون محذوف)
٢فعلن دے برابر اے (٢٣ رکن ٢٣ ماترے)

دلدی گا دگی بہہ کے کھو نیناں دے جوواں
ڈیرہ دی نگری اندر پیار دی جتی گوواں (ڈاکٹر بشیر عابد)

وٹّھ (تقطیع)	دل دی گا	دگی بہہ کے	کھو نیناں	دے جوواں
چھندا بندی	گرو+گرو+گرو	گرو+گرو+گرو	گرو+گرو+گرو	گرو+گرو+گرو
عدد	٢+٢+٢	٢+٢+٢	٢+٢+٢	٢+٢+٢
ماترے	چھ ماترے	چھ ماترے	چھ ماترے	چھ ماترے
عروض	مفعولن	مفعولن	مفعولن	مفعولن
طبلے دی تھاپ	دھن دھن دھن	دھن دھن دھن	دھن دھن دھن	دھن دھن دھن

چھ اکھری تول دا دوجا روپ=
(گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+لگھو)

۱+۲+۱+۲ ۱+۲+۱+۲ ۱+۲+۱+۲ ۱+۲+۱+۲

فاعلات فاعلات فاعلات فاعلات

(بحر رمل مثمن مسکون)

ع- دوروں ای توں رہ پرے تے کر حسیناں نوں سلام

وںڈ (تقطیع)	دوروای ت	رہ پرے ت	کر حسین	نوسلام
چھندا بندی	گرو+لگھو+گرو+لگھو	گرو+لگھو+گرو+لگھو	گرو+لگھو+گرو+لگھو	گرو+لگھو+گرو+لگھو
عدد	۱+۲+۱+۲	۱+۲+۱+۲	۱+۲+۱+۲	۱+۲+۱+۲
ماترے	چھ ماترے	چھ ماترے	چھ ماترے	چھ ماترے
عروض	فاعلات	فاعلات	فاعلات	فاعلات
طبلے دی تھاپ	ڈھن ڈھناد	ڈھن ڈھناد	ڈھن ڈھناد	ڈھن ڈھناد

چھ اکھری تول دا تیجا روپ
لگھو+لگھو+گرو+گرو لگھو+لگھو+گرو+گرو لگھو+لگھو+گرو+گرو لگھو+لگھو+گرو+گرو

(دیوی چھند)

۲۴ رکن ۲۴ ماترے= (فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلاتن) (بحر رمل مثمن مجنون)

ایس چھند (بحر) دی اردو وچ بوہتی ورتوں ایں۔ پنجابی وچ وی کدھرے کدھرے ایہدی ورتوں لبھ جاندی اے۔

ع- ہس ملنا گل ملنا چھڈ چھڈیا یاراں نے

وںڈ= ہس ملنا/ گل ملنا/ چھڈ چھڈیا/ یاراں نے

فعلاتن/ فعلاتن/ فعلاتن/ فعلاتن

لگھو+لگھو+گرو+گرو لگھو+لگھو+گرو+گرو لگھو+لگھو+گرو+گرو لگھو+لگھو+گرو+گرو

۲+۲+۱+۱ ۲+۲+۱+۱ ۲+۲+۱+۱ ۲+۲+۱+۱

چوا کھری تول دا چوتھا روپ (فعول فع) = مفاعلن (بحر ہزج مثمن مقبوض)
(لگھو+گرو+لگھو+گرو) (۲+۱+۲+۱) (شدھی چھند)

جناب دا
لگھو+گرو+لگھو+گرو

۲+۱+۲+۱

مفاعلن

دو مفاعلن = (مفاعلن مفاعلن)
(لگھو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو) (۱۲ اکھرکن '۱۲ ماترے)

۲+۱+۲+۱ ۲+۱+۲+۱

میں کھلا کتاب دا
تسونہاں ہاں حساب دا

وتڈ = م کھلا / کتابدا
مفاعلن / مفاعلن

تن مفاعلن = (مفاعلن مفاعلن مفاعلن)
لگھو+گرو+لگھو+گرو لگھو+گرو+لگھو+گرو لگھو+گرو+لگھو+گرو

۲+۱+۲+۱ ۲+۱+۲+۱ ۲+۱+۲+۱

۱۸ اکھرکنی = ۱۸ ماترے

اَجے جوانی چڑھنا سی اپانیاں
کہ مر گئیاں اوہ سدھراں تمانیاں (تنویر بخاری)

وتڈ = اجے جوا / ن چڑھنس / اپانیاں
مفاعلن / مفاعلن / مفاعلن
ک مرگیاں / اوہ سدھراں / تمانیاں

۴ مفاعلن = مفاعلن مفاعلن مفاعلن مفاعلن (بحر ہزج مثمن مقبوض)

(لگھو+گرو+لگھو+گرو لگھو+گرو+لگھو+گرو لگھو+گرو+لگھو+گرو لگھو+گرو+لگھو+گرو)(سدھی چھند)

۲+۱+۲+۱ ۲+۱+۲+۱ ۲+۱+۲+۱ ۲+۱+۲+۱

مفاعلن مفاعلن مفاعلن مفاعلن

اُداس کیتی رکھیا اے سدھراں نمانیاں

بغیر ترے زندگی وی موت اے نا! ہانیاں (تنویر بخاری)

وزن (تقطیع)	اُداسکی	تُرکھیا	اِسدھراں	نمانیاں
چھندا بندی	لگھو+گرو+لگھو+گرو	لگھو+گرو+لگھو+گرو	لگھو+گرو+لگھو+گرو	لگھو+گرو+لگھو+گرو
عدد	۲+۱+۲+۱	۲+۱+۲+۱	۲+۱+۲+۱	۲+۱+۲+۱
ماترے	چھ ماترے	چھ ماترے	چھ ماترے	چھ ماترے
عروض	مفاعلن	مفاعلن	مفاعلن	مفاعلن
طبلے دی تھاپ	دھنا دھنا	دھنا دھنا	دھنا دھنا	دھنا دھنا

کجھ ہور شاعراں دے شعر ایسے بحر وچ:

اوہ شوق جدتوں وصل دی کتاب بن کے رہ گیا

مرا لہو رگاں دے وچ شراب بن کے رہ گیا (ڈاکٹر بشیر عابد)

نویکلا جیہا سی رنگ رُوپ اوس رات دا

جدوں ہوا نے کھسیاں ولاں نوں بے قراریاں (ڈاکٹر اکرام مجید)

چھواکھری تول دا پنجواں روپ (فاعل+فع) = مفتعلن (بحر رجز مثمن مطوی)

(گرو+لگھو+لگھو+گرو)(۲+۱+۱+۲)

مفتعلن = تسکین اوسط یا روہ مفعولن وچ وی بدل جاندا اے

۲ مفتعلن = (مفتعلن مفتعلن)

ع- خواب مرا ہوگ پورا

خاب مرا / ہوگ پورا

گرو+لگھو+لگھو+گرو گرو+لگھو+لگھو+گرو

۱+۲+۱+۲ ۲+۱+۱+۲

مفتعلن مفتعلن

۴ مفتعلن = (مفتعلن مفتعلن مفتعلن مفتعلن)

(گرو+لگھو+لگھو+گرو+گرو+لگھو+لگھو+گرو+گرو+لگھو+لگھو+گرو+گرو+لگھو+لگھو+گرو)

۲+۱+۱+۲ ۲+۱+۱+۲ ۲+۱+۱+۲ ۲+۱+۱+۲

ع- بھاگ بھری مُورات نہ آئی کدی بن تیک او

بھاگ بھری / مُورات نہ / آئی کدی / بن تیک او

گرو+لگھو+لگھو+گرو گرو+لگھو+لگھو+گرو گرو+لگھو+لگھو+گرو گرو+لگھو+لگھو+گرو

۲+۱+۱+۲ ۲+۱+۱+۲ ۲+۱+۱+۲ ۲+۱+۱+۲

مفتعلن مفتعلن مفتعلن مفتعلن

ست اکھری تول:

لگھو+گرو+گرو+گرو (۲+۲+۲+۱) (فعولن فع) = مفاعیلن (بحر ہزج مثمن سالم)

اک مفاعیلن = ۷ رکنی ۷ ماترے (کریڑا چھند)

ترا در اے
مرا گھر اے (تنویر بخاری)

وزن = ترا در اے / مرا گھر اے

لگھو+گرو+گرو+گرو لگھو+گرو+گرو+گرو

۲+۲+۲+۱ ۲+۲+۲+۱

مفاعیلن / مفاعیلن

خدا ونڈا

ملا بندا (بشیر باوا)

ونڈ = خداونڈا/ ملا بندا

لگھو+گرو+گرو+گرو لگھو+گرو+گرو+گرو

۱+۲+۲+۲ ۱+۲+۲+۲

مفاعیلن/ مفاعیلن

مفاعیلن فعولن (بحر ہزج مربع محذوف)

(لگھو+گرو+گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو)(۱+۲+۲+۲+۱+۲+۲) ۱۲ رکن، ۱۲ ماترے

سکاندا والی آیا

وچھاندا جال آیا (تنویر بخاری)

ونڈ = سکاندا وا / ل آیا

مفاعیلن / فعولن

وچھاندا جا / ل آیا

دو مفاعیلن = (مفاعیلن + مفاعیلن)

لگھو+گرو+گرو+گرو لگھو+گرو+گرو+گرو

۱+۲+۲+۲ ۱+۲+۲+۲

۱۴ رکن، ۱۴ ماترے:

سیّیا ہے بخاری دا

کرو سامان اُساری دا (تنویر بخاری)

ونڈ (تقطیع)	سیّیاں چ	بخاری دا
چھندا بندی	لگھو+گرو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو+گرو
عدد	۲+۲+۲+۱	۲+۲+۲+۱
ماترے	ست ماترے	ست ماترے
عروض	مفاعیلن	مفاعیلن
طبلے دی تھاپ	دھنا دھن دھن	دھنا دھن دھن

کدی مکھڑا وکھا ماہی

اساڈی ہیک لُبا ماہی (غلام فرید شوکت)

پنجابی شاعری وچ بحر ہزج دے ورتے گئے قول گھٹ ای لبھدے نیں۔ بوہتا ایہدے سالم رُکناں نوں ای ورتیا گیا اے۔ کئی پنجابی شاعراں نے (مفاعیلن مفاعیلن فعولن) نوں اپنیاں مثنویاں وچ وی ورتیا اے۔ مولوی غلام رسول قلعہ میہاں سنگھ والے نے اپنا قصہ "سسی پنوں" ایسے بحر وچ لکھیا اے:۔

بلوچا ظالما سن وین میرے

کچاوا یار دا دو نین میرے

ایہناں توں بعد امیر حیدر شاہ بخاری (متوفی ۱۸۹۹ء) ہوراں نے وی اپنی ہیر ایسے بحر وچ ای لکھی اے۔

ونڈ (تقطیع)	بلوچا ظا	لما سن وی	ن میرے
چھندا بندی	لگھو+گرو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو+گرو
عدد	۲+۲+۲+۱	۲+۲+۲+۱	۲+۲+۱
ماترے	ست ماترے	ست ماترے	پنج ماترے
عروض	مفاعیلن	مفاعیلن	فعولن
طبلے دی تھاپ	دھنا دھن دھن	دھنا دھن دھن	دھنا دھن

کجھ ہور شاعراں دے شعر:

خوشی دے نال جھاگیں ہر غمی نوں
ولا دِ وتا نہ لائیں عاشقی نوں (پیر فضل گجراتی)

چوطرفی اس طرحاں چُپ چاں دی شوکر
میں اپنی واج توں وی تربک جاواں (غلام یعقوب انور)

بڑی سانی بجے دلدار تینوں
ترے سرے دی ایہہ تلوار تینوں (فیروز دین شرف)

اُنھیرے ہو گئے ڈاڈھے گھنیرے
لیوے کھلرے جاندے ہنیرے (تنویر بخاری)

کتھاں عمراں چ ولدے گملیاں وچ
نیری رانگلے پھلاں دی لائی (ڈاکٹر اکرام مجید)

تن مفاعیلن (مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)

لگھو+گرو+گرو+گرو لگھو+گرو+گرو+گرو لگھو+گرو+گرو+گرو

۱+۲+۲+۲ ۱+۲+۲+۲ ۱+۲+۲+۲

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن

ایہہ ست اکری تول اردو وچ تاں نظر نہیں آوندا پر پنجابی وچ ویکھن نوں لبھ جاندا اے:

سمے دے نال بھجو جادن دا ول سکھیے
ذرا بہہ کے نہ لیکھاں دا گلہ کریے (ڈاکٹر اکرام مجید)

ونڈ (تقطیع)	سے دے نا	ل بجھ جاون	ڈول سکھیئے
چھندا بندی	لگھو+گرو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو+گرو
عدد	۲+۲+۲+۱	۲+۲+۲+۱	۲+۲+۲+۱
ماترے	ست ماترے	ست ماترے	ست ماترے
عروض	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن
طبلے دی تھاپ	دھنا دھن دھن	دھنا دھن دھن	دھنا دھن دھن

جوانی چا کے بیر تے آ گیا کوئی
لواں ایہہ نیوندرا اج پا گیا کوئی (تنویر بخاری)

۳ مفاعیلن اک فعولن=
(مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن فعولن) (بحر ہزج مثمن عروض ضرب محذوف)
(لگھو+گرو+گرو+گرو لگھو+گرو+گرو+گرو لگھو+گرو+گرو+گرو لگھو+گرو+گرو)

۲+۲+۲+۱ ۲+۲+۲+۱ ۲+۲+۲+۱ ۲+۲+۱

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن فعولن

۴ رکن، ۲۶ ماترے۔

سی اج لگدا ترے باجھوں جیوں ہونا نہیں گزارا
ترے دن چڑھا جاندا اے مُڑ دی نہیں یارا (تنویر بخاری)

ونڈ (تقطیع)	س اج لگدا	ترے باجھوں	ج ہونا نہیں	گزارا
چھندا بندی	لگھو+گرو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو
عدد	۲+۲+۲+۱	۲+۲+۲+۱	۲+۲+۲+۱	۲+۲+۱
ماترے	ست ماترے	ست ماترے	ست ماترے	پنج ماترے
عروض	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	فعولن
طبلے دی تھاپ	دھنا دھن دھن	دھنا دھن دھن	دھنا دھن دھن	دھنا دھن

ست اکھری تول دی ۴ مفاعیلن دی بحر:

(مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن) (بحر ہزج مثمن سالم)

لگھو+گرو+گرو+گرو لگھو+گرو+گرو+گرو لگھو+گرو+گرو+گرو لگھو+گرو+گرو+گرو (گریڑا چھند)

۲+۲+۲+۱ ۲+۲+۲+۱ ۲+۲+۲+۱ ۲+۲+۲+۱

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن

کتے سر پیڑ ای لبھدا تینکیں برہوں دی جھکڑ دا

نہ جائے پیش ناخن دی نہ چلدا زور نشتر دا (پیر فضل گجراتی)

وڈھ (تقطیع)	کتے سر پے	ڑ ای لبھدا	تینکیں برہوں	دی جھکڑ دا
چھندابندی	لگھو+گرو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو+گرو
عدد	۲+۲+۲+۱	۲+۲+۲+۱	۲+۲+۲+۱	۲+۲+۲+۱
ماترے	ست ماترے	ست ماترے	ست ماترے	ست ماترے
عروض	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن
طبلے دی تھاپ	دھنا دھن دھن	دھنا دھن دھن	دھنا دھن دھن	دھنا دھن دھن

ایس بحر وچ کجھ ہور شاعراں دیاں لکھیاں غزلاں دے شعراں دی ونگی:

کویں نہ بھیت اُلفت دا زمانے تے صنم نکلے

مرے منہ توں پیا آپے مرے دلدا بھرم نکلے (ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)

قدم تھک ٹٹ کے اڈوانڈے کتے جاون نہ جم یارو

مسیتوں میکدہ ڈِس دے سن ایہو دو قدم یارو (غلام یعقوب انور)

وچھوڑے دے غماں کولوں قرار آوے تے کیہ آکھاں

مرے سینے دے زخماں تے بہار آوے تے کیہ آکھاں (خلیل آتش)

اج بکّی گو ڈوگھی اے سفر دی رات یا اللہ

کدوں آخر بنے گی منزلاں دی بات یا اللہ (تنویر بخاری)

جدوں آون گے دُنیا تے جیبو! دِن بھلے میرے
مرے رُتنے ہوئے سجن ملن گے خود گلے میرے (فیروز دین شرف)

ہوا پانی تے اگ مٹی پتاں روح دے تری میت
جدوں پنجواں گیا ساتھی نہ مُڑ کے چار بولے نیں (دائم اقبال)

ترے آکھن تے منگیا اے میر آکھاں رکویں آکھاں؟
غماں دی رات کالی نوں سویرے آکھاں رکویں آکھاں؟ (صدیق تاثیر)

کئی دُکھاں دیاں شاخاں تے دیوے ہون گے جگدے
کئی رنگاں دے پھلاں نال ہوون گے بھرے جنگل (ڈاکٹر اکرام مجید)

کسے بیدرد دے چھیتے نے واکاں موڑ لئیاں نیں
خدایا خیر ہووے پھیر اتھرو ڈلھ پیاں نیں (اقبال زخمی)

میں سُنیا ہے کہ تیرے شہر اجکل کرفیو لگا
نتیجہ کجھ وی نکلے پر میں آواں گا میں آواں گا (جگتار)

فقیر اقبالؔ ہے محتاج تیرے پیار دا ہر دم
ترے در تے جھیدی گردن جھکی رہندی اے ہر ویلے (اقبال صلاح الدین)

بڑا اوکھا نویدؔ آیا سماں ایہہ آزمائش دا
سہارا دین والے نوں سہارے ڈھونڈنے پے گئے (صابر نوید)

پتا کیہ میریاں سوچاں دے بے دے جناور کیہ
کسے دی بھال دے اندر ہمیشہ رہن سیلانی (ساقی گجراتی)

کدی صوفی کدی مُلاں کدی درویش بن جاوے
اوہ محنت دوجیاں دی اپنے کھاتے پا کے اتراوے (ڈاکٹر بشیر عابد)

کھنکدے سکیاں نے جس نوں کل پاگل بنایا سی
تلی تے رکھ کے ٹھوٹھا بن کے پھردا اے گدا اجکل! (غلام مصطفیٰ بسمل)

کدی اک تک جے مسلم ہون چودھر جھوٹھ ختم جاوے
ترقی بن گھوڑ دے جیہوں اوہدے سب کم ہو ٹھپ جاوے (بشیر باوا)

اوہ ٹیچر عشق دے ویہڑے نیں بن رنگروٹ بچیاں نوں
جنہاں نے عشق کر کر عمر دی پوری صدی کیتی! (ڈاکٹر صدیق حق)

کدوں تائیں ترا ویرج اساڈے دکھ ونڈائے گا
رضا رب دی نوں من لینا تے چُپ کر جاندیاں رہنا (غلام فرید شوکت)

خدا دے آسرے تے جگ دا لاما توں لاویں نہ!
تیرے جلوے دا جھلکا واں تے بُتا ساردے ہتھیں (سلطان کھاروی)

وسارن والیا چنا تری جد یاد آوندی اے
خیالاں دے چکور اوروں اُڈاونے پے ای جاندے نیں (علی محمد طوک)

ایہہ کون آیا جیہدے آیاں بہاراں مسکرا پیاں
کھڑے نیں پھُل تے کلیاں ہزاراں مسکرا پیاں (محمد علی ظہوری)

تسیں آئے تے مکے سب ہنیرے یا رسولؐ اللہ
زمانے تے ہوئے چانن ودھیرے یا رسولؐ اللہ (نادر جاجوی)

میں اپنے آپ تے ایہہ دن گزارے یا رسولؐ اللہ
مرے لیکھاں وچ ہوون گے نظارے یا رسولؐ اللہ (امین خیال)

اجے تصویر دے سینے چوں لہو دی بوند نہیں ڈگی
کویں شہکار بن جاوے اجے ایہہ دور دی گل اے (ڈاکٹر رشید انور)

ست اکھری تول دا دو جا روپ = (مفعول+فع) مستفعلن (بحر رجز مثنیٰ سالم)
(دو گرو اک لگھو اک گرو) (۲+۱+۲+۲) ست رُکنی ست ماترے۔

اج یا بھلک
کدنا ہلک (غلام یعقوب انور)

وِنڈ= اج یا جھلک / کلڑ تا ہلک

گرو+گرو+لگھو+گرو گرو+گرو+لگھو+گرو

۲+۱+۲+۲ ۲+۱+۲+۲

مستفعلن مستفعلن

کجھ ہور شاعراں دے شعر ایسے بحر (اک مستفعلن) وچ ویکھو:

چندرو گلوی

کھیڈن ڈری (تنویر بخاری)

کریئے وفا

جریئے جفا (شارق نظامی)

دو مستفعلن = (مستفعلن مستفعلن)

(گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو+گرو+لگھو+گرو)

۲+۱+۲+۲ ۲+۱+۲+۲

جے ہو سکے تے جوڑ دل

ویکھے جے جو توڑ دل (ڈاکٹر اکرام مجید)

وِنڈ= جے ہو سکے / تے جوڑ دل

گرو+گرو+لگھو+گرو گرو+گرو+لگھو+گرو

۲+۱+۲+۲ ۲+۱+۲+۲

مستفعلن مستفعلن

خود نوں کشالی گالناں

سوچاں دا دیوا بالناں (ڈاکٹر بشیر عابد)

تن مستفعلن = (مستفعلن مستفعلن مستفعلن)

(گرو+گرو+لگھو+گرو گرو+گرو+لگھو+گرو گرو+گرو+لگھو+گرو)

۲+۱+۲+۲ ۲+۱+۲+۲ ۲+۱+۲+۲

۲۱ رُکن = ۲۱ ماترے

اتھرو پلک دی شاخ توں کھونا پیا
جد دی کے دی پیڑ وچ رونا پیا! (بشیر عابد)

وَنڈ = اتھرو پلک/ دی شاخ تو/ کھونا پیا
گرو+گرو+لگھو+گرو گرو+گرو+لگھو+گرو گرو+گرو+لگھو+گرو

۲+۱+۲+۲ ۲+۱+۲+۲ ۲+۱+۲+۲
مستفعلن مستفعلن مستفعلن

ات مستیاں وچ جھولدے شیزوے سجے
اوہ تے میرے لاگے تیرے نیڑے سجے (ڈاکٹر اکرام مجید)

(ست اکھری توں دا دوجا روپ)
۴ مستفعلن = (مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن) (بحر رجز مثمن سالم)
(گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو+گرو+لگھو+گرو) (دوہرا چھند)

۲+۱+۲+۲ ۲+۱+۲+۲ ۲+۱+۲+۲ ۲+۱+۲+۲
مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن

اک یاد ہن حمکر کیے گزرے گواچے سال دی
ہر شام دیوے آن کے ولدے بنیرے بال دی (ڈاکٹر اکرام مجید)

وَنڈ (تقطیع)	اک یاد ہن	حمکر کیے	گزرے گوا	چے سالدی
چھندابندی	گرو+گرو+لگھو+گر	گرو+گرو+لگھو+گر	گرو+گرو+لگھو+گر	گرو+گرو+لگھو+گر
عدد	۲+۱+۲+۲	۲+۱+۲+۲	۲+۱+۲+۲	۲+۱+۲+۲
ماترے	ست ماترے	ست ماترے	ست ماترے	ست ماترے
عروض	مستفعلن	مستفعلن	مستفعلن	مستفعلن
طبلے دی تھاپ	دھن دھن دھنا	دھن دھن دھنا	دھن دھن دھنا	دھن دھن دھنا

ایسے بحر وچ کجھ ہور شاعراں دے شعر:

چکی دلیلاں دی جدوں کڈھدی اے کالے رات نوں
سو وہم بھردے نیں مرے آلے دوالے رات نوں (غلام یعقوب انور)

اکھیاں دے ساہویں ہجر دی پھیلی لیری واٹ سی
چپاں دی کالی رات وچ کونجاں دی دُکھ کرلاٹ سی (ڈاکٹر بشیر عابد)

ست اکھری تول دا تیجا روپ = (فاع لاتن) فاعلاتن = (فاعلن + فع) (بحر رمل مثنیٰ سالم)

(گرو+لگھو+گرو+گرو) ۷ رُکن = ۷ ماترے

نور کیہ اے
مور کیہ اے (کاشف زریں)

وٹھ = نور کیہ اے / مور کیہ اے
گرو+لگھو+گرو+گرو گرو+لگھو+گرو+گرو

۲+۲+۱+۲ ۲+۲+۱+۲

فاعلاتن فاعلاتن

(فاعلاتن+فاعلن)

(گرو+لگھو+گرو+گرو+گرو+لگھو+گرو) ۱۲ رُکن ۱۲ ماترے

۲ +۱ +۲ +۲ +۲ +۱ +۲

دیر پھیرے پال دا
پیار دیوے بال دا (اکرام مجید)

وٹھ = دیر پھیرے / پال دا
گرو+لگھو+گرو+گرو / گرو+لگھو+گرو

۲+۲+۱+۲ / ۲+۱+۲

فاعلاتن فاعلن

توڑ کریئے رل اسیں
دشمناں دی چال دا (اکرام مجید)

ہر گھڑی شعلے طرحاں
خوف دے پہرے طرحاں (بشیر عابد)

کھوجی ساتھی چند دا
کھرا نہ اگے توردا (تنویر بخاری)

چھوڑ ناں بے اکو لڑی
رنجھ سی بجھاں سڑی (بشیر باوا)

دو فاعلاتن = (فاعلاتن فاعلاتن) (گرو+لگھو+گرو+گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو)

۱۴ رکن = ۱۴ ماترے ۲+۲+۱+۲ ۲+۲+۱+۲

پت بلیاں ڈر گیا واں
وانگ چڑیاں مر گیا واں (ڈاکٹر بشیر عابد)

وزن = پت بلیاں/ ڈر گیاواں
گرو+لگھو+گرو+گرو گرو+لگھو+گرو+گرو

۲+۲+۱+۲ ۲+۲+۱+۲

فاعلاتن فاعلاتن

ہر کسے دتیاں دوہائیاں
میں سمندر نال لائیاں (بشیر باوا)

اک غزل بخاری ہوراں دی وی ایسے بحر وچ لبھدی اے:

ہور شاوا ہور شاوا
زل کے لاؤ زور شاوا (تنویر بخاری)

فاعلاتن فاعلاتن فاعلن/فاعلات

(گرو+لگھو+گرو+گرو گرو+لگھو+گرو+گرو گرو+لگھو+گرو)

۲+۲+۱+۲　　۲+۲+۱+۲　　۲+۱+۲

۱۹ ارکن=۱۹ ماترے

جس طرحاں کھو دی کلی مہکار تک

ہر کوئی محدود اپنے پیار تک　　(ڈاکٹر بشیر عابد)

وزن (تقطیع)	جس طرحاں کھو	دی کلی مہ	کار تک
چھندابندی	گرو+لگھو+گرو+گرو	گرو+لگھو+گرو+گرو	گرو+لگھو+گرو+گرو
عدد	۲+۲+۱+۲	۲+۲+۱+۲	گرو+لگھو+گرو
ماترے	۲+۲+۱+۲	۲+۲+۱+۲	۲+۱+۲
عروض	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلن
طبلے دی تھاپ	دھن دھنا دھن	دھن دھنا دھن	دھن دھنا

کجھ ہور شاعراں دے ایسے بحر دے شعر:

پڑھ لوو ہر چہرہ اے وکھری کتاب

اکو اے مصدر تے معنے بے حساب　　(تنویر بخاری)

ایہہ دلی نہیں یار میتھوں بھاوندی

دن چڑھے رُت پوہ دی سینہ تاوندی　　(بشیر باوا)

یاد تینوں اینج ای دن رات وچ

میں کئی واری کراں تے رو لواں　　(اکرام مجید)

اوہ جنازہ میرا ڈھکن آ گئے!

دشمناں دے گھر سیاپے پا گئے　　(پیر فضل گجراتی)

ٹین رہندے نیں سلجھاہے کیہ کراں
غم بڑے نیں بے حسابے کیہ کراں (صدیق تاثیر)

آخری تارا وی ڈبدا ویکھناں
میں چراں توں ایہہ تماشا ویکھناں (آغا نثار)

جو تیرے در دا جیالا ہو گیا!
رائی توں بجھو ہمالا ہو گیا! (ڈاکٹر صدیق حق)

اپنے دل دا مانجھ کے شیشہ ملوک
حشر دا میں وی نظارا کر لیا (علی محمد ملوک)

دوجیاں لئی زہر کھانا پے گیا
زندگی وچ مسکرانا پے گیا (ہمایوں پرویز شاہد)

اوہ نکو خلقت خدا دی رو پئی!
اوہ نکو تارا سانوں تکیا! (بشیر منذر)

کیہ سفر کرنا اساں قدسی بھلا
جتھے چھاں ویکھی ذرا کو بہہ گئے (عبدالکریم قدسی)

خاب تے بدلاں دے ویکھے سن اسیں
فیر کیوں راہواں دے وچ کنڈے ملے (غلام مصطفیٰ بسمل)

ایہہ کتابی فلسفہ کس کار دا
پڑھ کدی خاموش چہرے دی کتاب (ڈاکٹر رشید انور)

بُجھ ای ہوندے ۔ کجھ نہ دوستو!
رکھدیاں نیں مان دھیاں راتیاں (اخلاق عاطف)

میں کسے گنتی چ آ سکیا نہیں!
قبر جوگی تھاں بنا سکیا نہیں! (امرچتر کار)

میرے مرنے دی خبر سن کے تے اوہ
پچھدے پھردے نیں ٹھیک اے مر گیا (حکیم ناصر)

دل ایہہ بیدلؔ تانگھ وچ کردا رہیا
ہائے ہائے ہائے رات بھر (بیدلؔ ہوشیار پوری)

۳ فاعلاتن (فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن)(بحر رمل مسدس سالم)

یار دی اکھ ذات میری نوں چھلے
میرے جذبے بھر دی نہیں رہندے نچلے (بشیر باوا)

وزن (تقطیع)	یار دی اکھ	ذات میری	نوں چھلے
چھندا بندی	گرو+لگھو+گرو+گرو	گرو+لگھو+گرو+گرو	گرو+لگھو+گرو+گرو
عدد	۲+۲+۱+۲	۲+۲+۱+۲	۲+۲+۱+۲
ماترے	ست ماترے	ست ماترے	ست ماترے
عروض	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن
طبلے دی تھاپ	دھن دھنا دھن	دھن دھنا دھن	دھن دھنا دھن

(فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

(گرو+لگھو+گرو+گرو گرو+لگھو+گرو+گرو گرو+لگھو+گرو+گرو گرو+لگھو+گرو)

۲+۲+۱+۲ ۲+۲+۱+۲ ۲+۲+۱+۲ ۲+۱+۲

کیہڑیاں دُکھاں دے ہتھوں اِنج پیلا ہوگیا
کھا لئی کیہڑے غماں اتھر جوانی اوس دی

وزن (تقطیع)	کیہڑیاں دکھ	کھاں دے ہتھو	اِنج پیلا	ہوگیا
چھندا بندی	گرو+لگھو+گرو+گرو	گرو+لگھو+گرو+گرو	گرو+لگھو+گرو+گرو	گرو+لگھو+گرو
عدد	۲+۲+۱+۲	۲+۲+۱+۲	۲+۲+۱+۲	۲+۱+۲
ماترے	ست ماترے	ست ماترے	ست ماترے	پنج ماترے
عروض	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلن
طبلے دی تھاپ	دھن دھنا دھن	دھن دھنا دھن	دھن دھنا دھن	دھن دھنا

ایس بحر وچ لکھے کجھ ہور شاعراں دے شعر:

کھوہ لیا اے آسیاں احساس زندہ رہن دا
داروواں دے وس پا چھڈی کسے نے زندگی (تنویر بخاری)

گل کوئی عشق دی کر پیار دا قصہ سنا
داستاں منصور دی کوئی دار دا قصہ سنا (ساغر صدیقی)

آیا قاصد اودھروں ہنجواں دے موتی سانبھدا
یار موہنوں کیتی اے گوہر فشانی کجھ نہ کجھ (پیر فضل گجراتی)

سن لعیاں نیں نیڑے ہو کے رب نے دیوانے دیاں
کنجیاں ہن سانبھ بیٹھا رند میخانے دیاں (برکت پنجابی)

تیری صورت ہر گھڑی پھردی اے اکھاں سامنے
مینوں تیرے نال شاید پیار ہوندا جا رہیاے (اندر سنگھ راز)

ذکر میرا آپ ای چھڑ جائے گا محفل دے وچ
کون دوجا شہر وچ کہن توں بدنام ہے (سریندر سنگھ سیرت)

کیہ پتا سی جگت دے وچ ہین گے ایڈے ہنیر؟
سانوں اک اک پلک تے دیوا پیے گا بالنا (حکیم ناصر)

ہوشھ چپ اکھاں چ ہنجو بھی ترلے دا روپ
خیر ایویں وی مہر دی دلدار توں منگی گئی! (تخت سنگھ)

چھوڑ بھجیا سبز جل کے ریگ زاراں نوں وسا
ہر شے اپنے اصل دے وچ جان دا چارا کرے (نذر بھٹی)

آ بلنے سارے نیں کاواں آلوواں سانبھے ہوئے
کوئی ٹہنی وی اساڈے واسطے خالی نہیں (درشن سنگھ آوارا)

لوک کہندے نیں مسافر اُچا سُنن لگ پیا!
میں بہانا کر لیا بوڑا کو تیڑے ہون دا (گورکھ سنگھ مسافر)

جنگلاں دی بے لیہاجی جیہی ہوا وانگوں نہ مل
مل کسے دی روپ دے وچ پر خدا وانگوں نہ مل (صدیق تاثیر)

پرتاں سنگ سجدیاں نیں یاریاں پتھراں دیاں
شیشیاں دے نال کیہ دلداریاں پتھراں دیاں (غلام فرید شوکت)

اس زمانے تے جو رہندے وانگ باوے دے جوان
اوس دی اتہاس اُتے رہ گئی جیون سیہان (بشیر باوا)

بُجھ گئے اکھیاں دے دیوے یا ہنیرے نیں
یا مری دھرتی دے جِن سورج دے سوڑے گھیر نیں (ساقی گجراتی)

کیہڑیاں دُکھاں دے ہتھوں اِنج پیلا ہو گیا
کھا لئی کیہڑے غماں اتھر جوانی اوس دی؟ (اکرام مجید)

اوس دا چہرا ای ساہویں میں غزل لکھدا رہیا
میں اوہدے حسن دا نعم البدل لکھدا رہیا (علی محمد ملوک)

جنہوں سارے شہر نے سورج ای اپنا جانیا!
میریاں لیکھاں دے وچ اوہو ہنیرا لکھ گیا (غلام مصطفیٰ بسمل)

لوبھ دی ظالم ہوا آساں دی گُلی ڈھا گئی!
سکھ دیاں دیہاں دا واسی دُکھ جلیہرا رہ گیا (صابر سودائی)

ساری دنیا رب بنائی کارخانے دے بغیر
چودھری بنیا کوئی نہ چور تھانے دے بغیر (ڈاکٹر صدیق حق)

سوں گیا رو رو کدے ہس ہس کے دوہرا ہو گیا
میں کسے دی یاد اندر سب توں وکھرا ہو گیا (اخلاق عاطف)

مفلسی نے صبر دے اُچ حوالے کھوہ لئے
میرے ہتھاں نے میرے منہ دے نوالے کھوہ لئے (عبدالکریم قدسی)

فیر پنچھی تیلیاں لئی پان گا پھیریاں!
آلھنا سو وار ڈھاویں ڈیکیا اے نھیریاں! (ریاض احمد شاد)

موت پئی نچدی پھیرے گنج دی جاہ ہے دوستو؟
قاتلاں دے ہر سو ڈیرے گنج دی جاہ ہے دوستو (عمر فنی)

۴۔ فاعلاتن (فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن) (بحر رمل مثمن سالم)

گرو+لگھو+گرو+گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو (رنگی چھند)

۲+۲+۱+۲ ۲+۲+۱+۲ ۲+۲+۱+۲ ۲+۲+۱+۲

۲۸ رکن = ۲۸ ماترے۔

پنجابی وچ ایس بحر دی ورتوں بہت گھٹ (نہ ہوون دے برابر) لبھدی اے۔
اردو وچ وی ایہدی کجھ اجیہی صورت حال اے۔ پنجابی وچ بشیر باوا ہوراں دی ایہہ غزل ویکھو:

عشق والی دھار دی ہر تار دا ہارا بنا مت
پھر معطر کوکے میری ہوند دا گارا بنا مت

وَنڈ (تقطیع)	عشق والی	دھاردی ہر	تار دا گا	را بنا مت
چھندا بندی	گرو+لگھو+گرو+گر	گرو+لگھو+گرو+گر	گرو+لگھو+گرو+گر	گرو+لگھو+گرو+گر
عدد	۲+۲+۱+۲	۲+۲+۱+۲	۲+۲+۱+۲	۲+۲+۱+۲
ماترے	ست ماترے	ست ماترے	ست ماترے	ست ماترے
عروض	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن
طبلے دی تھاپ	دھن دھنا دھن	دھن دھنا دھن	دھن دھنا دھن	دھن دھنا دھن

ست اکھری تول دا چوتھا روپ = مستفعلن = (بحر کامل مثمن سالم) (فعلن+ف+فع)

دو لگھو + اک گرو + اک لگھو + اک گرو (رتی چھند)

۲ +۱ +۲ +۱ +۱

۳ متفاعلن = (متفاعلن متفاعلن متفاعلن)

(لگھو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+لگھو+گرو+لگھو+گرو)

۲+۱+۲+۱+۱ ۲+۱+۲+۱+۱ ۲+۱+۲+۱+۱

خوشی عام ہووے گی اوس ویلے جہان وچ

جدوں لوک دل تے زبان دے کھرے ہون گے (ڈاکٹر اکرام مجید)

وزن (تقطیع)	جدوں لوک دل	تے زبان دے	کھرے ہون گے
چھندا بندی	لگھو+لگھو+گرو+لگھو+گرو	لگھو+لگھو+گرو+لگھو+گرو	لگھو+لگھو+گرو+لگھو+گرو
عدد	۲+۱+۲+۱+۱	۲+۱+۲+۱+۱	۲+۱+۲+۱+۱
ماترے	ست ماترے	ست ماترے	ست ماترے
عروض	متفاعلن	متفاعلن	متفاعلن
طبلے دی تھاپ	دھن دھن دھنا	دھن دھن دھنا	دھن دھن دھنا

۴ متفاعلن = (متفاعلن متفاعلن متفاعلن متفاعلن)

لگھو+لگھو+گرو+لگھو+گرو لگھو+لگھو+گرو+لگھو+گرو لگھو+لگھو+گرو+لگھو+گرو

۲+۱+۲+۱+۱ ۲+۱+۲+۱+۱ ۲+۱+۲+۱+۱

کتے اتھروآں دا واں قافلہ کتے جگنوواں دی قطار واں

میں خزاں دی سولی تے عشق دی نویں کھودی ہوئی بہار واں (ڈاکٹر بشیر عابد)

وزن (تقطیع)	کت اتھروآں	دا قافلہ	کت جگنوواں	دقطار واں
چھندا بندی	لگھو+لگھو+گرو+لگھو+گرو	لگھو+لگھو+گرو+لگھو+گرو	لگھو+لگھو+گرو+لگھو+گرو	لگھو+لگھو+گرو+لگھو+گرو
عدد	۲+۱+۲+۱+۱	۲+۱+۲+۱+۱	۲+۱+۲+۱+۱	۲+۱+۲+۱+۱
ماترے	ست ماترے	ست ماترے	ست ماترے	ست ماترے
عروض	متفاعلن	متفاعلن	متفاعلن	متفاعلن
طبلے دی تھاپ	دھن دھن دھنا	دھن دھن دھنا	دھن دھن دھنا	دھن دھن دھنا

ایہہ بحراں اردو وچ نایاب نہیں۔

اٹھ اکھری تول:

اس بحر دا تول تے وزن (آہنگ) ہندی دے (ورنک چھند کینا) دے برابر اے۔
(مفعولن+فع)(فعلن فعلن) ۸ ماترے (اٹھ رکن)

گرو+گرو+گرو+گرو گرو+گرو+گرو+گرو

۲+۲+۲+۲ / ۲+۲+۲+۲

بھولی ماتا / بھولا بابل

باقی سارے / رشتے جھگڑے

(مفعولن+فع مفعولن+فع) چار فعلن دے برابر اے۔ جیہڑی اردو پنجابی دی گھوڑے چڑھی بحر اے۔

اٹھ اکھری تول دا دوجا روپ (فعل فعولن) (اٹھ ماترے اٹھ رکن) جیہڑا ہندی دے (بھگتی چھند) ورگا اے۔
(تن لگھو+اک لگھو+دو گرو) (فعل فعولن+فعل فعولن)

روپ دا موسم رنگ دا موسم

تخت ہزارے جھنگ دا موسم (ڈاکٹر بشیر عابد)

وڈھ (تقطیع)	روپ دا موسم	رنگ دا موسم
چھندا بندی	لگھو+لگھو+لگھو+لگھو+گرو+گرو	لگھو+لگھو+لگھو+لگھو+گرو+گرو
عدد	۲+۲+۱+۱+۱+۱	۲+۲+۱+۱+۱+۱
ماترے	اٹھ ماترے	اٹھ ماترے
عروض	فعل فعولن	فعل فعولن
طبلے دی تھاپ	دھان دھنا دھن	دھان دھنا دھن

اردو وچ ایہہ بحر جوش نے اپنی اک نظم وچ ورتی اے۔

اٹھ اکھری تول دا تیجا روپ (فعولن فعل) اے = (اک پنجا کل تے اک ترکل) اٹھ ماترے = اٹھ رکن

ایہہ بحر ماترائی چھند اکھنڈ ورگی اے۔

(لگھو+گرو+گرو+لگھو+لگھو)

(۱ +۱ +۱ +۲ +۲ +۱)

کرو کام توں	/	چھند رام توں
لگھو+گرو+گرو+لگھو+لگھو+لگھو	/	لگھو+گرو+گرو+لگھو+لگھو+لگھو
۱+۱+۱+۲+۲+۱	/	۱+۱+۱+۲+۲+۱
فعولن فعل	/	فعولن فعل

اٹھ اکھری تول دا چوتھا روپ (فعول فعلن) (بحر متقارب مقبوض اثلم)

(لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو) (پشو دا چھند)

(فعول فعلن فعول فعلن فعول)

لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو   لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو   لگھو+گرو+لگھو

۲+۲+۱+۲+۱   ۲+۲+۱+۲+۱   ۱+۲+۱

عذاب اوہدا سہاردا اے سرکے
کلار جیہوا کلاردی اے زبان (ڈاکٹر اکرام مجید)

وتھ (تقطیع)	عذاب اوہدا	سہاردا اے	سرکے
چھندابندی	لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو	لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو	لگھو+گرو+لگھو
عدد	۲+۲+۱+۲+۱	۲+۲+۱+۲+۱	۱+۲+۱
ماترے	اٹھ ماترے	اٹھ ماترے	اٹھ ماترے
عروض	فعول فعلن	فعول فعلن	فعول
طبلے دی تھاپ	دھنا دھن دھن	دھنا دھن دھن	دھناد

(گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو)

(فعول فعلن فعول فعلن فعول فعلن) ۲۴ رکن ۲۴ ماترے

(لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو) (ہاری چھند)

۲+۲+۱+۲+۱+۲+۲+۱+۲+۱+۲+۲+۱+۲+۱

جنہاں زیناں دے وارثاں توں سی نیند پیاری
اوہناں زیناں تے آن لتھے عذاب سارے (ڈاکٹر اکرام مجید)

وٹر (تقطیع)	جہناں زیناں	دوارثاں توں	سی نیند پاری
چھندا بندی	لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو	لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو	لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو
عدد	۲+۲+۱+۲+۱	۲+۲+۱+۲+۱	۲+۲+۱+۲+۱
ماترے	اٹھ ماترے	اٹھ ماترے	اٹھ ماترے
عروض	فعول فعلن	فعول فعلن	فعول فعلن
طبلے دی تھاپ	دھنا دھن دھن	دھنا دھن دھن	دھنا دھن دھن

ایس بحر وچ ڈاکٹر بشیر عابد ہوراں دی اک غزل لبھدی اے:

سراب خاباں چوں گھر گلاباں دا لبھ رہیا واں
جوان راتاں دا خواب جیکے تے تد مرا اے

کلی کلی تے نکھار چاہاں شباب چاہاں
ادب دے گلشن دی پتی پتی گلاب چاہاں
(ساقی گجراتی)

(فعول فعلن فعول فعلن فعول فعلن)

بحر متقارب مقبوض اثلم (مضاف ارکان) ۳۲ رکن ۳۲ ماترے

(لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو لگھو+گرو+گرو لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو)

۲+۲+۱+۲+۱۲+۲+۱+۲+۱۲+۲+۱+۲+۱+۲+۲+۱+۲+۱

ہواپرے دی چھدوں بہاراں دے گیت گائے گی ویکھ لیناں
لغر لغر تے کلی وفاواں دی مسکرائے گی ویکھ لیناں (ڈاکٹر بشیر عابد)

ونڈ (تقطیع)	ہواپرے دی	چھدوں بہاراں	دگیت گائے	گ ویکھ لیناں
چھندا بندی	لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو	لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو	لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو	لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو
عدد	۲+۲+۱+۲+۱	۲+۲+۱+۲+۱	۲+۲+۱+۲+۱	۲+۲+۱+۲+۱
ماترے	اَٹھ ماترے	اَٹھ ماترے	اَٹھ ماترے	اَٹھ ماترے
عروض	فعول فعلن	فعول فعلن	فعول فعلن	فعول فعلن
طبلے دی تھاپ	دھنا دھن دھن	دھنا دھن دھن	دھنا دھن دھن	دھنا دھن دھن

نوں اکھری تول: (دو گرو اک لگھو دو گرو) مفعول فعلن ۹ رُکن ۹ ماترے

(۲+۲+۱+۲+۲) ایہہ تول پنجابی وچ گھٹ لبھدا اے اردو وچ حفیظ جالندھری دی نظم برسات وچ ورتیا گیا اے۔ البتہ ایہدا اُلٹ تول (فعلن فعولن) پنجابی وچ ورتیا لبھدا اے۔

(فعلن فعولن فعلن فعولن) گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو

۲+۲+۱+۲+۲ ۲+۲+۱+۲+۲

کھڑیاں بہاراں مہکے نظارے (بشیر عابد)
پیراں دے چھالے پلکاں دے تارے

ونڈ (تقطیع)	کھڑیاں بہاراں	مہکے نظارے
چھندا بندی	گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو	گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو
عدد	۲+۲+۱+۲+۲	۲+۲+۱+۲+۲
ماترے	نوں ماترے	نوں ماترے
عروض	فعلن فعولن	فعلن فعولن
طبلے دی تھاپ	دھن دھن دھنا دھن	دھن دھن دھنا دھن

ڈاکٹر اکرام مجید ہوراں دی ایسے بحر وچ غزل لسعدی اے پر اک مفعولن ودھا اے۔

روندی ہلکدی لیکھاں دی ماری/ حیاتی
قیدی غماں دی ازلوں وچاری/ حیاتی

دس اکھری تول:

مفعول مفعول (مفعول فعولن) (بحر ہزج مربع اخرب محذوف)
(دوگرو اک لگھو + اک لگھو دو گرو)

۲+۲+۱ ۱+۲+۲

پنجابی وچ ایس وزن دی ورتوں نہیں لسعدی پر دس اکھری تول دے دو بے ارکان/ دوجیاں بحراں مثال دے طور تے فعولن فعولن/ فاعلن فاعلن/مفعول فاعلن بھی جاندیاں نیں۔ البتہ ساقی گجراتی ہوراں ایسے بحر (۱۱ اکھری تول) نوں (مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن) دے نال ورتوں وچ لیاندا اے۔

اخلاص دا چہرہ اُنج تے سوکھا نظر آیا
چلے تے ایہہ رستہ بڑا اوکھا نظر آیا

ت سوکھان ظر آیا	اخلاص دیپن انج	وڈ (تقطیع)
گرو+گرو+لگھو+لگھو+گرو+لگھو+لگھو	گرو+گرو+لگھو+لگھو+گرو+لگھو+لگھو	چھندا بندی
۱+۱+۲+۲+۱+۲+۲	۱+۱+۲+۲+۱+۲+۲	عدد
گیاراں ماترے	گیاراں ماترے	ماترے
مفاعیل فعولن	مفعول مفاعیل	عروض
دھن دھان دھنا دھان	دھن دھان دھنا دھان	طبلے دی تھاپ

گیاراں اکھری تول: (فاعلن مفاعلن)

گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو

۲ + ۱ + ۲ + ۱ + ۲ + ۱ + ۲

ڈاکٹر بشیر عابد ہوراں ایس تول نوں دوگنا کر کے ورتیا اے

(فاعلن مفاعلن + فاعلن مفاعلن)

جس طرح گلاب ڈکھ خار دا سہاردا

توں وی ول سہار ڈکھ پیار دے پیار دا

وتھ (تقطیع)	جس طرح گلاب ڈکھ	خار دا سہاردا
چھندا بندی	گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو	گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو
عدد	۲+۱+۲+۱+۲+۱+۲	۲+۱+۲+۱+۲+۱+۲
ماترے	گیاراں ماترے	گیاراں ماترے
عروض	فاعلن مفاعلن	فاعلن مفاعلن
طبلے دی تھاپ	دھن دھنن دھنا دھنا	دھن دھنن دھنا دھنا

باراں اکھری تول: (مفعول فاعلاتن)

گرو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو

۲ + ۲ + ۱ + ۲ + ۱ + ۲ + ۲

اکرام مجید ہوراں نے ایس تول نوں دونا کر کے ورتیا اے:

ایہہ شہر گنج دا اے ایہدے سنے واسیاں نوں

کنے چراں توں ایداں ای بے زبان ڈٹھا

وتھ (تقطیع)	ایہہ شہر گنج دا اے	ایہدے سنے واسیاں نوں
چھندا بندی	گرو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو	گرو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو
عدد	۲+۲+۱+۲+۱+۲+۲	۲+۲+۱+۲+۱+۲+۲
ماترے	باراں ماترے	باراں ماترے
عروض	مفعول فاعلاتن	مفعول فاعلاتن
طبلے دی تھاپ	دھن دھان دھن دھنا دھن	دھن دھان دھن دھنا دھن

تیراں اکھری تول: (مستفعلن مفاعلن)

دولکھو اک لکھو اک گرو+اک لکھو اک گرو اک لکھو

۲ + ۲ + ۱ + ۲ + ۲ + ۱ + ۲ + ۲

اکرام مجید ہوراں نے ایس تیراں اکھری تول نوں ڈگنا کر کے ورتوں وچ

لیاندا اے۔

اکرام ایس دور دا ایہو بڑا عذاب اے
جریاں نہ ایس دور وچ پیڑاں کے پرائیاں

ونڈ (تقطیع)	اکرام ایس دور دا	ایہو بڑا عذاب اے
چھنداہندی	گرو+گرو+لکھو+گرو+گرو+لکھو+گرو+لکھو	گرو+گرو+لکھو+گرو+گرو+لکھو+گرو+لکھو
عدد	۱+۲+۱+۲+۲+۱+۲+۲	۱+۲+۱+۲+۲+۱+۲+۲
ماترے	تیراں ماترے	تیراں ماترے
عروض	مستفعلن مفاعلن	مستفعلن مفاعلن
طبلے دی تھاپ	دھن دھن دھنا دھنن دھنن	دھن دھن دھنا دھنن دھنن

چوداں اکھری تول: (مستفعلن مستفعلن)

(گرو+گرو+لکھو+گرو+گرو+گرو+لکھو+گرو)

(۲ + ۱ + ۲ + ۲ + ۲ + ۱ + ۲ + ۲)

اکرام مجید ہوراں ایہہ تول ورتیا اے:

بے ہو سکے تے جوڑ دل
ونے سے جو توڑ دل

وٹڈ (تقطیع)	جے ہو سکے	تے جوڑ دل
چھندا بندی	گرو+گرو+لگھو+گرو	گرو+گرو+لگھو+گرو
عدد	۲+۱+۲+۲	۲+۱+۲+۲
ماترے	ست ماترے	ست ماترے (کل چوداں ماترے)
عروض	مستفعلن	مستفعلن
طبلے دی تھاپ	دھن دھن دھنن	دھن دھن دھنن

چندراں اکھری تول: (فاعلن فاعلن فاعلن) (بحر متدارک مسدس سالم)

گرو+لگھو+گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو+لگھو+گرو

۲+۱+۲+۲+۱+۲+۲+۱+۲

بلھ کے تے نہ ہاسے دن

ٹلھ کے تے نہ لالی آجے (اکرام مجید)

وٹڈ (تقطیع)	بلھ کے	تے نہ ہا	سے دن
چھندا بندی	گرو+لگھو+گرو	گرو+لگھو+گرو	گرو+لگھو+گرو
عدد	۲+۱+۲	۲+۱+۲	۲+۱+۲
ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے (کل چوداں ماترے)
عروض	فاعلن	فاعلن	فاعلن
طبلے دی تھاپ	دھن دھنن	دھن دھنن	دھن دھنن

سولاں اکھری تول: (مفعول مفاعلن فعولن) (ہزج مسدس اخرب محذوف)

(گرو+گرو+لگھو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو

ساقی گجراتی ہوراں ایہہ سولاں اکھری تول ورتیا اے۔

دنیا دا عجیب حال تکیا

ہر پاسے دغا دا کال تکیا

وَنڈ (تقطیع)	دنیا د	عجیب حا	ل تکیا
چھندابندی	گرو+گرو+لگھو	لگھو+گرو+لگھو+گرو	لگھو+گرو+گرو
عدد	۱+۲+۲	۲+۱+۲+۱	۲+۲+۱
ماترے	پنج ماترے	چھ ماترے	پنج ماترے (کل سولاں ماترے)
عروض	مفعول	مفاعلن	فعولن
طبلے دی تھاپ	دھن دھاں	دھن دھن	دھن دھن

ستاراں اکھری تول: (فاعلاتن مفاعلن فعلن) بحر خفیف مسدس سالم مخبون)

گرو+لگھو+گرو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو+گرو

۲ + ۲ + ۲ + ۱ + ۲ + ۱ + ۲ + ۲ + ۱ + ۲

اکرام مجید ہوراں ایس تول دی ورتوں کیتی اے:

بھال دی اے کے گواچے توں

وا تھلاں توں بھرول دی جاوے

وَنڈ (تقطیع)	بھال دی اے	کے گوا	چے توں
چھندابندی	گرو+لگھو+گرو+گرو	لگھو+گرو+لگھو+گرو	گرو+گرو
عدد	۲+۲+۱+۲	۲+۱+۲+۱	۲+۲
ماترے	ست ماترے	چھ ماترے	چار ماترے (کل ستاراں ماترے)
عروض	فاعلاتن	مفاعلن	فعلن
طبلے دی تھاپ	دھن دھنا دھن	دھن دھن	دھن دھن

ساقی گجراتی ہوراں وی ایس تول نوں ورتیا اے:

کارے تیری نظر دے ویکھے نیں
زخم ہرے جگر دے ویکھے نیں

پنجابی شاعری دے ایہہ اوہ تول (اوزان) نیں جیہڑے پنجابی شاعری (چھندا بندی) وچ اودوں دے ورتے جا رہے نیں۔ جدوں دی پنجابی زبان (پنجابی شاعری) چل رہی اے۔

ایہہ سبھے (چھند) بحراں بڑیاں مترنم رسیلیاں تے رواں دواں نیں تے ایہناں وچ نغمگی گت گت کے بھری ہوئی اے۔ پر کیڈے دکھ دالی گل اے پئی اردو والے ساڈیاں ایہناں سچیاں سچیاں تے اَت رسیلیاں بحراں نوں ہندی دے عروض (پنگل) دے کھاتے پائی جا رہے نیں جد کہ تاریخی طور تے ایہہ ثابت ہو چکیا اے پئی ہندی والیاں نے ایہہ شاعری دا علم (عروض) ساڈے کولوں ساڈی چھندا بندی توں ای لیا تے ہندی وچ ایہدا ناں پنگل رکھ لیا تے ایہدی ہوند دے عجیب و غریب افسانے وی گھڑ لئے۔

بوہت بعد وچ کدھرے آ کے اردو والیاں نے وی ساڈے ایس پنجابی عروض (چھندا بندی) کولوں ڈھیر لابھ چکیا تے اج تیک چکی جا رہے نیں تے ساڈے علم عروض (چھندا بندی) دا احسان مند ہون دی تھاویں اُلٹا سانوں تے ساڈی زبان نوں کوس رہے نیں۔ اتھے اوہ اک ایسے تعصب نوں وی عام کر رہے نیں جیہڑا اک قوم دیاں جڑاں کھوکھلیاں کرن دے نال نال اوہناں نوں کھیروں کھیروں وی کر سکدا اے۔

ایہہ پنجابی زبان وچ اک اجیہی پہلی کتاب اے جیہدے وچ بڑے اختصار نال پرچلت پنجابی چھند (بحراں) اوہناں دی ونڈ ترتیب تے ترکیب بناون دا ول دسیا گیا اے۔ پر ایہہ اختصار وی اک طرحاں دے بحروں ویروے تے ای ادھارت اے۔

پنجابی عروض (چھندا بندی) دا ایہہ اک اجیہا جائزہ اے جیہڑا عربی فارسی عروض دے تناظر وچ پیش کیتا گیا اے۔ تاں جے ایس ویلے دے پرچلت علم عروض دی

مددنال پنجابی عروض (چھندا بندی) نوں نجھن تے پرکھن وچ سوکھت ہووے تے مدد لی سکے۔ تسیں ایس مختصر جہے جائزے نوں پنجابی عروض (چھندا بندی) تے عربی فارسی عروض دا اک تقابلی جائزہ وی آکھ سکدے او۔

چھندا بندی دیاں اپنیاں چھنداں (بحراں) دی نہ کہ ساڈی پنجابی دی جدید شاعری وچ ورتوں ہو رہی اے سگوں ڈھیر صدیاں پہلے وی پنجابی دی کلاسیکل شاعری (لوک گیت) ڈھولے ٹپے ماہیئے بولیاں تے دوہڑے وغیرہ تے ساڈیاں منظوم لوک داستاناں تے قصے (جہناں وچ مذہبی تے دینی منظومات وی شامل نیں) وچ وی تہانوں ایہو چھندا بندی دیاں بحراں ای نظر آون گیاں۔

پنجابی دے اجے بہت سارے چھند (بحراں) قلم دی گھسیٹ توں پراتہہ رہ گئیاں نیں۔ کیوں جے کتاب دے ضخیم ہو جاون دا دھڑکو پیدا ہو گیا سی تے پھیر دوجے لک توڑ مہنگائی دے درد وچ کوئی کتاب تے بھاراوہ وی پنجابی دی تے اوہ وی علم عروض (چھندا بندی) تے ادھارت؟ چھاپنا پہاڑ چوں ڈودھ کڈھن والی گل اے۔

میں تے اوہو پر چلت چھند (بحراں) دا ویروا کیتا اے جہناں دی ورتوں نہ صرف پنجابی شاعری سگوں اردو شاعری وچ وی بڑے دھڑلے نال کیتی گئی اے تے کیتی جارہی اے۔

میں ستاراں اکھری تول توں اگے تاں ای نہیں ودھیا۔ نہیں تے تول (اوزان) تاں اٹھتالیہ اکھراں تیک جاندے نیں تے باقی دے سبھے تول (اوازان) ایسے طرحاں چھنداں (بحراں) بدلن نال اوہناں دے (افاعیل) (ارکان) (گرو لگھو) تے ماترے وی بدل جاندے نیں تے خود بخود ودھدے چلے جاندے نیں۔ چھندا بندی دی ایہو چال اے تے عروض دا وی ایہو ای حال اے۔ تسیں کوئی وی نواں چھند (بحر) گھڑ سکدے او۔ کوئی وی بحر بنان لئی کوئی وی افاعیل ارکان یا گرو لگھو دی ترتیب منتھ سکدے او۔ شرط بس ایہہ وے پئی اوہ چھند (بحر) رواں تے رسیلی ہووے۔ پر میں اپنی ایس کتاب ''پنجابی دا اپنا عروض'' وچ کوئی نویں بحر بنان دا جتن نہیں کیتا۔ جے چھند (جتیاں بحراں) وی پیش کیتیاں نیں اوہ سبھے نہ صرف پنجابی شاعری دیاں پر چلت بحراں

نہیں سکوں اردو شاعری وچ وی ورتیاں گئیاں نیں تے ورتیاں جا رہیاں نیں تے دن بدن ایہناں بحراں نوں مانتا تے نامنا حاصل ہو رہی اے۔

پنجابی عروض (چھندا بندی) دی ایہہ کتاب لکھ کے میں صدیاں دے کھلوتے ہوئے پانی وچ پہلا پتھر سٹیا اے۔ تاں جے کوئی ہل جل ہووے۔ دوجا پتھر کون سٹدا اے؟ ایہدے بارے کوئی وی دوان ای ہنگارا بھر سکدا اے۔

جس طرحاں کہ میں کتاب دے شروع (پہلے باب) وچ ای دسیا اے پئی اجے تیک پنجابی یا اردو وچ دیسی عروض (پنگل یا چھندا بندی) دی کوئی کتاب نہیں لکھی گئی تے جے کتے کسے نے لکھی وی اے تے اوہ اجے چھاپے بالکل نہیں چڑھی۔ جیہدے وچ چھندا بندی دی مبادیات نوں لے کے اخیر تو ڑی چانن پایا گیا ہووے؟ سو ایس میری نکی جیہی تے ادنیٰ جیہی کوشش نوں اینھوں دے مقامی عروض (چھندا بندی) دی مبادیات ای سمجھیا جاوے۔ کیوں جے ایس ادبی تے علمی مسئلے نوں سلجھاون تے نکھیڑن دے لئی بہت وڈے ویہڑے دی لوڑ اے۔ جیہدے لئی لتھیاں کئی کتاباں لکھن تے چھاپے چاڑھن تے ای گل بنے گی۔

ایہہ کتاب تاں اک چھندا بندی دا پہلا تعارف نامہ جیہا ای اے۔ جیہدے وچ پنجابی زبان تے ادب (شاعری) تے چھندا بندی دے کجھ وکھو وکھ پکھاں نوں تقابلی نقطہ نظر نال پیش کیتا گیا اے۔ جدکہ ایس وشے تے بڑی سنجیدگی نال فکر کرن دی لوڑ اے۔

چھندا بندی دے وشے تے میرا کتاب لکھن دا ہرگز ایہہ مقصد نہیں اے کہ عربی فارسی عروض دی ہیٹی (حد یا) یا تنقیص کیتی جاوے۔ میرا تاں مقصد بس اینا ای اے کہ جد ساڈے کول اپنی زبان، اپنی شاعری تے اوہدے مزاج دے مطابق اپنا علم عروض جو موجود اے اوہنوں کیوں چھڈ بیٹھے تے غیراں دے احسان مند کیوں ہوئیے؟

ع۔ تیھیں آپ کر کے کھاون والیاں نوں جا کے کسے دا کھان دی لوڑ کیہ اے

(بابائے پنجابی)

حوالے تے ماخذ

۱۔ قواعد العروض، قدر بلگرامی، مقبول اکیڈمی لاہور ۱۹۹۰ء

۲۔ فارسی عروض کی تنقیدی تحقیق و تالیف، ڈاکٹر پرویز خانلری (ترجمہ) بذل حق محمود، سنگ میل پبلی کیشنز، لاہور ۲۰۰۵ء

۳۔ شاعری اور اصلاح، حادی اعظم، الحمد پبلی کیشنز، پرانی انارکلی لاہور ۲۰۰۳ء

۴۔ اردو غزل کا تکنیکی ہیئتی اور عروضی سفر، ارشد محمود ناشاد (ڈاکٹر)، مجلس ترقی ادب، لاہور ۲۰۰۸ء

۵۔ اصلاح سخن کی روایت، سہیل عباس بلوچ (ڈاکٹر)، مجلس ترقی ادب، لاہور ۲۰۰۸ء

۶۔ اردو غزل کی تہذیبی و فکری بنیادیں، سعد اللہ کلیم (ڈاکٹر) الوقار پبلی کیشنز، ۲۰۰۵ء

۷۔ غزل تے پنجابی غزل، عبدالحمید سرشار، بزم فقیر پاکستان، ٹاؤن شپ، لاہور ۲۰۰۰ء

۸۔ اردو شاعری میں مروجہ اوزان، ڈاکٹر جمال الدین جمال، ناشرین ۴۰ سعف الکریم مارکیٹ، اردو بازار، لاہور ۱۹۹۸ء

۹۔ تفہیم العروض (عربی فارسی و پنجابی عروض) ڈاکٹر جمال الدین جمال، ناشرین الکریم، مارکیٹ اردو بازار، لاہور ۲۰۰۲ء

۱۰۔ رباعیات انیس (مرتب) علی جواد زیدی، نئی دہلی ترقی اردو بیورو، ۱۹۸۵ء

۱۱۔ آب ورنگ، محمد افضل فقیر صوفی، قاضی پبلی کیشنز، رتیگن روڈ، لاہور ۱۴۱۳ھ

۱۲۔ بابائے پنجابی سید اختر جعفری (ڈاکٹر)، عزیز پبلشرز اردو بازار، لاہور ۱۹۹۱ء

۱۳۔ پنجابی تاریخ وادب، تنویر بخاری، نیو بک پیلس، اردو بازار، لاہور ۱۹۹۸ء

۱۴۔ رباعیات فقیر، ڈاکٹر فقیر محمد فقیر، تاج بک ڈپو، اردو بازار، لاہور ۱۹۶۳ء

۱۵۔ خمکدۂ خیام، آغا شاعر دہلوی (مرتب) کتاب محل، صدر کراچی ۱۹۷۶ء

۱۶۔ اردو اور ہندی کے مشترک اوزان، سمیع اللہ اشرفی (ڈاکٹر) انجمن ترقی اردو، پاکستان کراچی ۱۹۸۹ء

۱۷۔ اردو رباعی، فرمان فتح پوری (ڈاکٹر) مکتبہ عالیہ، ایبک روڈ، انارکلی لاہور، ۱۹۸۳ء

۱۸- آغوشِ حیرت، صوفی غلام نصیر الدین نصیر گولڑوی، کرماں والا پبلشرز، کراچی ۱۹۸۲ء

۱۹- مقالاتِ شیرانی، مظہر محمود شیرانی (ڈاکٹر) (جلد ہشتم) مجلس ترقی ادب، کلب روڈ لاہور ۱۹۸۵ء

۲۰- آہنگ اور عروض، کمال احمد صدیقی، ترقی اردو بیورو، نئی دہلی (انڈیا) ۱۹۸۹ء

۲۱- بزرجِ الفت، تنویر بخاری، انسٹیٹیوٹ آف پنجابی لینگوئج، امیر روڈ بلال گنج، لاہور ۱۹۹۵ء

۲۲- بحر الفصاحت، نجم الغنی مولوی، مقبول اکیڈمی لاہور ۱۹۸۸ء

۲۳- مراۃ الشعر، عبدالرحمٰن (مولوی)، جید برقی پریس نئی دہلی (انڈیا) ۱۹۲۶ء

۲۴- سریلے بول، عظمت اللہ خاں، اعظم سٹیم پریس، حیدرآباد دکن (انڈیا) ۱۹۳۰ء

۲۵- اردو کا عروض، غضنفر علی امروہی (پروفیسر)، غضنفر اکیڈمی پاکستان، کراچی ۱۹۳۰ء

۲۶- سروشِ بلاغت، فیض الحسن ناصر، ناصر اکیڈمی، گجرات (پاکستان) ۱۹۹۹ء

۲۷- تنقید شعر العجم، حافظ محمود شیرانی، انجمن ترقی اردو پاکستان، کراچی ۱۹۸۸ء

۲۸- پنجابی ادب دی کہانی، عبدالغفور قریشی، عزیز بک ڈپو اردو بازار لاہور ۱۹۷۲ء

۲۹- پنجابی شاعراں دا تذکرہ، مولا بخش کشتہ، مکتبہ مجددیہ اسمٰعیل روڈ لاہور ۱۹۶۰ء

۳۰- فاعلات (علمِ عروض) محمد یعقوب آسی، دوست ایسوسی ایشن، الکریم مارکیٹ لاہور ۱۹۹۳ء

۳۱- شعر العجم، مولینا شبلی نعمانی، مطبع معارف اعظم گڑھ (انڈیا) ۱۹۳۰ء

۳۲- امیر العروض، بزمی انصاری، شیخ غلام علی اینڈ سنز لاہور ۱۹۳۹ء

۳۳- آبِ حیات، حافظ محمود شیرانی، مطبوعہ شیخ غلام علی اینڈ سنز لاہور ۱۹۵۶ء

۳۴- بول تے تول، غلام یعقوب انور، پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور ۱۹۸۱ء

۳۵- ماہیا (فن تے بحر) تنویر بخاری، پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور ۱۹۸۸ء

پنجابی شعری مجموعے

۱- دو تکھے چینڈے، پیر فضل گجراتی، پنجابی پبلشنگ، المنار مارکیٹ انارکلی لاہور ۱۹۶۰ء

۲- تکوراں، پیر فضل گجراتی، ادارہ اشاعت ادب گجرات (پاکستان) ۱۹۷۰ء

۳- سوہل طوک کلیاں، ڈاکٹر فقیر محمد فقیر (بابائے پنجابی) سنگ میل پبلی کیشنز لاہور ۲۰۰۰ء

۴- نواں چندہ، ڈاکٹر فقیر محمد فقیر (بابائے پنجابی)، شیخ محمد بشیر اینڈ سنز لاہور ۲۰۰۰ء

۵- کوکاں، ڈاکٹر فقیر محمد فقیر (بابائے پنجابی)، مقبول اکیڈمی سرکلر روڈ لاہور ۲۰۰۰ء

۶- نویاں زمیناں، ڈاکٹر اکرام مجید، مسلم پنجابی مجلس فیصل آباد ۱۹۹۰ء

۷- رکن من رکن من سوچاں، ساقی گجراتی، نعمان پبلشرز اتحاد کالونی، ملتان روڈ لاہور ۱۹۹۳ء

۸- چیتر سوئی، ڈاکٹر بشیر عابد، مصباح ادب اکیڈمی، ٹیچرز کالونی، گوجرانوالہ ۱۹۹۹ء

۹- لوں لوں دیوے جگدے، شفقت حسین شفقت (پروفیسر) مسلم پنجابی مجلس فیصل آباد، ۱۹۶۵ء

۱۰- چمن دی کھاری، غلام یعقوب انور، بزمِ وفا، گوجرانوالہ ۱۹۷۵ء

۱۱- شیشہ، تنویر بخاری، پنجابی کلچرل سنٹر، کڑیال کلاں براہ شیخوپورہ، س-ن

۱۲- اکھیاں وچ اتری شام (کلیات) غلام مصطفیٰ بسمل، ادارہ پنجابی زبان تے ثقافت، انسٹیٹیوٹ آف پنجابی لینگوئج اینڈ کلچر، لاہور ۲۰۰۲ء

۱۳- سولاں سر سرداری، امین خیال، رویل گروپ آف پبلی کیشنز، امیر روڈ، بلال گنج، لاہور ۱۹۹۳ء

۱۴- ایش ٹرے، تنویر بخاری، پنجابی کلچرل سنٹر، کڑیال کلاں براہ شیخوپورہ ۱۹۷۵ء

۱۵- دلیلاں، سیٹھ اسحاق، ادارہ پنجاب رنگ، رام گلی نمبر ۱ لاہور ۱۹۷۸ء

۱۶- چُپ دا زہر، رؤف شیخ، ادارہ پنجاب رنگ، رام گلی نمبر ۱ لاہور ۱۹۸۳ء

۱۷- سورج دا سفر، یونس احقر (ڈاکٹر)، اقدس پبلی کیشنز، چوک اردو بازار لاہور ۱۹۷۹ء

۱۸- دُکھ ساگروں لائیاں ڈبکاں، بشیر باوا، ادارہ پنجابی زبان تے ثقافت، امیر روڈ لاہور ۱۹۹۷ء

۱۹- ہے سورج روپ ماہی دا، بشیر باوا، ادارہ پنجابی زبان تے ثقافت، امیر روڈ لاہور ۲۰۰۰ء

۲۰- شکھ دے شہر وچ تارگی اے، بشیر باوا، ادارہ پنجابی زبان تے ثقافت، امیر روڈ لاہور ۱۹۹۸ء

۲۱- میں سمندر نال لائیاں، بشیر باوا، ادارہ پنجابی زبان تے ثقافت، امیر روڈ لاہور ۱۹۹۹ء

۲۲- یاداں، ڈاکٹر رشید انور، آفتاب پبلی کیشنز، سلطان احمد روڈ، اچھرہ لاہور ۱۹۷۳ء

۲۳- ہرے سمیرے، ظفر اقبال، پاکستان بکس اینڈ لٹریری ساونڈز، لوئر مال لاہور ۱۹۹۳ء

۲۴- سور چلدیاں سوچاں، علی محمد ملوک، مجلس میاں محمد، نیو فیشن ہاؤس E/۱۱۹، بوریوالہ ۱۹۸۳ء

۲۵- بلدا شہر، رؤف شیخ، ادارہ پنجاب رنگ، رام گلی نمبر ۱ لاہور ۱۹۷۱ء

۲۶- بسنتی چولا، منیر مصری، رویل پبلی کیشنز، امیر روڈ بلال گنج لاہور ۱۹۹۲ء

۲۷- چُپ دا موسم، طفیل خلش، ادارہ پنجاب رنگ، رام گلی نمبر ۱ لاہور

۲۸- تیساں' صابر تویدؔ' پنجابی ادبی پور' شیخوپورہ' س-ن
۲۹- ست زیماں ست اسمان' ہمایوں پرویز شاہد' پاکستان پنجابی ادبی پر ہیا' گلشن راوی' لاہور ۱۹۸۹ء
۳۰- ویلے ہتھ نیاں' منظور وزیر آبادی' ادارہ پنجاب رنگ رام گلی' لاہور ۱۹۷۸ء
۳۱- توں دی جھن اچھال کوئی' منظور وزیر آبادی' پنجابی ادبی سانجھ' لاہور ۱۹۸۵ء
۳۲- کرلاپ' سلطان کھاروی' ادارہ پنجابی زبان تے ثقافت' امیر روڈ' بلال گنج' لاہور ۱۹۹۹ء
۳۳- سناپ' انجم سلیمی' ہم خیال پبلشرز' جناح کالونی' فیصل آباد ۱۹۹۶ء
۳۴- کستوری' امین راہی' پنجابی ادبی محاذ' فیصل آباد ۱۹۸۵ء
۳۵- گل پوچی (کلیات) بشیر منذر' بزم فقیر پاکستان' لاہور ۲۰۰۲ء
۳۶- منزلاں' ڈاکٹر رشید انور' آئینہ ادب چوک مینار انار کلی' لاہور ۱۹۷۲ء
۳۷- ساہواں دی خوشبو' انور اداس' ادارہ پنجابی لکھاریاں' جیا موسیٰ' شاہدرہ' لاہور ۱۹۸۴ء
۳۸- چن چھپاں دا' محمد جنید اکرم (پروفیسر)' بزم فقیر پاکستان' ٹاؤن شپ' لاہور ۲۰۰۲ء
۳۹- سولاں اُتے پھل' صابر تویدؔ' پنجابی ادبی پور' شیخوپورہ ۱۹۸۵ء
۴۰- کنڈیالے پینڈے' رمضان شاکر (پروفیسر) شعیب پبلی کیشنز' عقب مسجد گھوڑے شاہ' شاہدرہ لاہور ۱۹۸۹ء
۴۱- درداں دی خوشبو' سافر بٹ' مقصود پبلشرز' چوک اردو بازار' لاہور ۲۰۰۱ء
۴۲- پنج گل پنجاں وچ چانن' شارب انصاری (پروفیسر)' ویلفیئر فورم اظہار منزل لاہور ۱۹۸۷ء
۴۳- خوش مذاقیاں' ڈاکٹر صدیق جل' خالد بک ڈپو ۴۰ اردو بازار' لاہور ۲۰۰۷ء
۴۴- چن سُفنے' دلشاد چن' ادارہ پنجابی زبان تے ثقافت' امیر روڈ' لاہور ۱۹۹۹ء
۴۵- اوہلا' عبداللہ یاسین' پنجند اکیڈمی' لاہور ۱۹۸۹ء
۴۶- پیچاں پنجابی غزلاں (غزلاں دی چون) مرتب اکرم باجوہ' خزینہ علم و ادب' اردو بازار' لاہور ۲۰۰۰ء
۴۷- تیجی اکھ دا سُفنا' بیراجی' ادارہ پنجابی رنگ' رام گلی' لاہور ۱۹۸۷ء
۴۸- قطراں قدرتوں وڈیاں نیں' آغا نثار' فضل حق اینڈ سنز (پرنٹرز اینڈ پبلشرز) لاہور ۱۹۹۴ء

۴۹- نوجیان، میاں ظفر مقبول (ڈاکٹر) سائیں مولا شاہ ویلفیئر سوسائٹی کڑیال کلاں براہ شیخوپورہ ۱۹۹۴ء
۵۰- ساویاں ونگاں، اخلاق عاطف، پنجابی ادبی محفل سرگودھا ۱۹۹۳ء
۵۱- سولی ٹنگیا سورج، سجاد جمیل شاد، ابراہیم اینڈ سنز اندرون یکی گیٹ لاہور ۱۹۹۲ء
۵۲- پور غزل دا، شارق نظامی، پنجابی کلچرل سنٹر کڑیال کلاں براہ شیخوپورہ ۱۴۲۲ھ
۵۳- پنجابی غزل دے نوں رتن (پہلا پور) مرتبہ: امین طارق، ادارہ پنجابی زبان تے ثقافت، امیر روڈ لاہور ۱۹۹۹ء
۵۴- پنجابی غزل دے نوں رتن (دوجا پور) مرتبہ: احسان اللہ طاہر، ادارہ پنجابی زبان تے ثقافت، امیر روڈ لاہور ۱۹۹۹ء
۵۵- پارے گھلی مٹی، زاہد نواز، مسعود کھدر پوش ٹرسٹ، دی مال لاہور ۲۰۰۶ء
۵۶- وچھلی، ابرار حامد، چار چاند پبلشرز، ٹاؤن شپ لاہور ۲۰۰۷ء
۵۷- اپنے ساہ دا سیک، بشیر احمد بشیر، عمر پبلشرز میاں مارکیٹ اردو بازار لاہور ۱۹۹۳ء
۵۸- چھلکے جام خیام دا، سلیم کاشر، عزیز پبلشرز اردو بازار لاہور ۱۹۹۷ء
۵۹- سرگی دا تارا، سلیم کاشر، عزیز پبلشرز اردو بازار لاہور ۱۹۸۸ء
۶۰- جمال تیرا ربی جمال تیرا، عبدالباسط باسط، بزم فقیر پاکستان، ٹاؤن شپ لاہور ۲۰۰۲ء
۶۱- کل کلام، منیر نیازی (کلیات) فضل حق اینڈ سنز پرنٹرز اینڈ پبلشرز لمیٹڈ لاہور ۱۹۹۲ء
۶۲- ہنجھ تاریاں دا، ڈاکٹر وزیر آغا، پنجابی پبلی کیشنز، فیروز پور روڈ اچھرہ لاہور ۲۰۰۰ء
۶۳- شیشے وچ تریڑ، غلام فرید شوکت، مسعود کھدر پوش ٹرسٹ، دی مال لاہور ۲۰۰۳ء
۶۴- ڈوکھیے سوتے، غلام فرید شوکت، ساہیوال پرنٹنگ پریس پاشا سٹریٹ، ساہیوال ۱۹۹۶ء
۶۵- سورج چمن گواچے نیں، رمضان شاکر (پروفیسر) شعیب پبلی کیشنز، شاہدرہ ٹاؤن لاہور ۲۰۰۶ء
۶۶- خزاں دی چادر، خاور راجہ، فروغ ادب اکیڈمی ۱۰۸ اے سٹلائٹ ٹاؤن، گوجرانوالہ ۱۹۰۰ء
۶۷- پنجابی غزل (مرتبین) غلام مصطفی بسمل، محمد اکرم سعید، اکادمی پنجاب، رضیہ مشین رائل پارک، لاہور ۱۹۸۳ء

۶۸- باراں برج پنجاب دے، مرتبہ: غلام مصطفیٰ بسمل، ادارہ پنجابی زبان تے ثقافت، امیر روڈ، لاہور ۲۰۰۲ء

۶۹- ولدیاں پیڑاں، سید اختر حسین اختر (ڈاکٹر) مکتبہ "تہران" لاہور ۱۹۷۱ء

۷۰- متی نال پریت، سلطان کھاروی، سلیکھا پبلشرز، چیلس مارکیٹ بیڈن روڈ، لاہور ۲۰۰۱ء

۷۱- اسے نہیں توڑی آس، غفور شاہد، رانا اختر پرنٹرز اردو بازار، لاہور ۱۹۹۲ء

۷۲- کوک کنارے، شارق نظامی، پنجابی کلچرل سنٹر، کڑیال کلاں، براہ شیخوپورہ ۲۰۰۳ء

۷۳- رباعیات تاثیر، صدیق تاثیر، ناشر بزم تعمیر پاکستان، ٹاؤن شپ، لاہور ۲۰۰۷ء

۷۴- سردل، عبدالکریم قدسی، ادارہ پنجابی زبان تے ثقافت، امیر روڈ، بلال گنج، لاہور ۲۰۰۲ء